

SUPREME AUDIT INSTITUTION OF INDIA
लोकहितार्थ सत्यनिष्ठा
Dedicated to Truth in Public Interest

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांचा
मार्च 2023 ला संपलेल्या कालावधीचा अहवाल
Report of the Comptroller and Auditor General of India
for the period ended March 2023

Marathi

English

महाराष्ट्र शासन
Government of Maharashtra

वर्ष 2025 चा अहवाल क्रमांक 8

Report No. 8 of 2025

(अनुपालन व कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षा - नागरी)
(Compliance and Performance Audit – Civil)

SUPREME AUDIT INSTITUTION OF INDIA
लोकहितार्थ सत्यनिष्ठा
Dedicated to Truth in Public Interest

भारताचे निंत्रक व महालेखापरीक्षक
यांचा
मार्च 2023 ला संपलेल्या कालावधीचा
अहवाल

महाराष्ट्र शासन
वर्ष 2025 चा अहवाल क्रमांक 8
(अनुपालन व कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षा - नागरी)

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक
यांचा
मार्च 2023 ला संपलेल्या कालावधीचा
अहवाल

महाराष्ट्र शासन
वर्ष 2025 चा अहवाल क्रमांक 8
(अनुपालन व कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षा - नागरी)

अनुक्रमणिका

	संदर्भ	
	परिच्छेद क्रमांक	पृष्ठ क्रमांक
उपोद्घात		vii
कार्यकारी सारांश		ix-xv
प्रकरण I		
प्रस्तावना		
या अहवालासंबंधी	1.1	1
लेखापरीक्षीत घटकांची रूपरेखा	1.2	2
लेखापरीक्षणासाठी प्राधिकार	1.3	3
लेखापरीक्षणाचे नियोजन व आयोजन	1.4	3
लेखापरीक्षणाला शासनाचा प्रतिसाद	1.5	4
लेखापरीक्षणाचे परिणाम	1.6	8
प्रकरण II		
कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षण		
सार्वजनिक बांधकाम विभाग		
'हायब्रिड ॲन्युइटी मॉडेलद्वारे महाराष्ट्रातील रस्त्यांची सुधारणा' या विषयावर कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षण	2.1	9
प्रकरण III		
व्यवहारांचे लेखापरीक्षण: शासकीय विभाग		
विशिष्ट विषय आधारित अनुपालन लेखापरीक्षण		
पर्यावरण व हवामान बदल विभाग		
महाराष्ट्रात जल प्रदूषण रोखणे, नियंत्रण करणे व कमी करणे यासाठी संमती जारी करण्याची आणि संमती अटींच्या अनुपालनावर देखरेख ठेवण्याची एमपीसीबीची भूमिका यावर विशिष्ट विषय आधारित अनुपालन लेखापरीक्षण	3.1	53
अनुपालन लेखापरीक्षण परिच्छेद		
सार्वजनिक बांधकाम विभाग		
आवश्यक जमीन उपलब्धतेच्या अभावी पुलाचे काम पूर्ण न झाल्यामुळे ₹ 9.64 कोटींचा खर्च निष्क्रिय झाला	3.2	79

पाणीपुरवठा व स्वच्छता विभाग		
अटल पुनरुज्जीवन आणि नागरी परिवर्तन अभियानांतर्गत बीड शहरासाठी भूमिगत सांडपाणी योजनेच्या बांधकामावर ₹ 17.80 कोटींचा निष्फळ खर्च	3.3	82
परिशिष्टे	परिशिष्ट क्रमांक	पृष्ठ क्रमांक
महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II), महाराष्ट्र, नागपूर यांच्या अधिकार क्षेत्रांतर्गत येणाऱ्या समूह-निहाय विभागांची, स्वायत्त संस्थांची आणि सार्वजनिक उपक्रमांची यादी दर्शविणारे विवरण	1.1	87
डिसेंबर 2022 पर्यंत निर्गमित परंतु 30 जून 2023 रोजी प्रलंबित असलेले विभाग निहाय निरीक्षण अहवाल (आयआर)/परिच्छेद	1.2	90
प्रलंबित स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापन/अनौपचारिक संदर्भांची स्थिती	1.3	92
लोक लेखा समितीच्या/सार्वजनिक उपक्रम समितीच्या शिफारशींची समूह-निहाय स्थिती ज्यावर कारवाई केलेल्या टिप्पण्यांची प्रतीक्षा होती	1.4	93
2022-23 दरम्यान लेखापरीक्षणाचे परिणाम दर्शविणारे विवरण	1.5	94
कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षणासाठी निवडलेले प्रकल्प	2.1.1	95
कार्यचालन आणि देखभालीसाठी विमा व गस्ती खर्चाचा अवास्तव भार	2.1.2	97
क्रस्ट जाडीसाठी उच्च मापदंडे स्वीकारल्याने प्रकल्पांवर अनावश्यक खर्च	2.1.3	98
अॅन्युइटी व व्याजामुळे अतिरिक्त प्रदान	2.1.4	99
सवलतधारकाकडून नुकसानीची वसुली न करणे	2.1.5	100
मुख्य अभियंता, अधीक्षक अभियंता आणि कार्यकारी अभियंता यांच्याद्वारे केलेल्या तपासणीचा तपशील	2.1.6(a)	101
दक्षता व गुण नियंत्रण समितिद्वारे करण्यात आलेल्या तपासणी कमतरतांचा तपशील	2.1.6(b)	102
दक्षता व गुण नियंत्रण समितिद्वारे उपस्थित केलेल्या निरीक्षणांचे अनुपालन करण्यातील प्रलंबितता	2.1.6(c)	103

परिशिष्टे	परिशिष्ट क्रमांक	पृष्ठ क्रमांक
बांधकाम कालावधीसाठी स्वतंत्र अभियंत्यांच्या नियुक्तीमध्ये विलंब	2.1.7	104
सुरक्षा सल्लागारांच्या नियुक्तीमध्ये विलंब	2.1.8	106
संमतीशिवाय कार्यरत उद्योग	3.1.1	108
संमती अटींचे अनुपालन न करणे	3.1.2	109
सीईटीपीद्वारे औद्योगिक सांडपाण्याच्या सर्व मापदंडांची तपासणी करणे	3.1.3	110
उद्योगांच्या बाबतीत सनदी लेखापाल (सीए) प्रमाणपत्राच्या आधारे संमती शुल्क आकारणे (संमती शुल्काचे कमी प्रदान)	3.1.4	112
पायाभूत सुविधा प्रकल्पांमध्ये सीए प्रमाणपत्राच्या आधारे संमती शुल्क आकारणे (संमती शुल्काची कमी प्राप्ती)	3.1.5	113
संक्षेपांचा गोषवारा	--	115

उपोद्घात

31 मार्च 2023 रोजी संपलेल्या वर्षासाठी भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांचा हा अहवाल भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद 151 अंतर्गत महाराष्ट्र राज्याच्या राज्यपालांना राज्य विधानमंडळासमोर सादर करण्यासाठी तयार करण्यात आला आहे.

या अहवालात नियंत्रक व महालेखापरीक्षक (कर्तव्ये, अधिकार आणि सेवा शर्ती) अधिनियम, 1971 च्या तरतुदी अंतर्गत आणि त्या अंतर्गत भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक द्वारा जारी लेखापरीक्षा व लेखा नियमन, 2020 वरील नियमनांतर्गत केलेल्या राज्य शासकीय विभाग आणि स्वायत्त संस्था यांच्या कार्यनिष्पादन व अनुपालन लेखापरीक्षेचे महत्वपूर्ण लेखापरीक्षण निष्कर्ष समाविष्ट आहेत.

या अहवालात नमूद केलेली प्रकरणे ही वर्ष 2022-23 या कालावधीसंबंधी चाचणी तपासणी करते वेळी निदर्शनास आलेल्या तसेच पूर्वीच्या वर्षात लक्षात आले, परंतु, मागील लेखापरीक्षा अहवालांमध्ये ज्यांचा परामर्श घेणे शक्य झाले नाही, अशा प्रकरणांपैकी आहेत; आवश्यक तेथे, वर्ष 2022-23 नंतरच्या कालावधीशी संबंधित प्रकरणे देखील समाविष्ट करण्यात आली आहेत.

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांनी जारी केलेल्या लेखापरीक्षण मानकांच्या (मार्च 2017) अनुरूप लेखापरीक्षण करण्यात आले आहे.

टीप: मूळ इंग्रजी अहवालावरून अनुवादित: शंका समाधानासाठी कृपया इंग्रजी अहवाल पाहावा.

कार्यकारी सारांश

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक (सीएजी) यांचा हा अहवाल महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II), महाराष्ट्र, नागपूर यांच्या अधिकारक्षेत्रांतर्गत येणाऱ्या महाराष्ट्र शासनाचे शासकीय विभाग व स्वायत्त संस्था यांच्या अनुपालन व कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षणात निदर्शनास आलेल्या बाबींशी संबंधित आहे.

लेखापरीक्षणाचे महत्त्वपूर्ण परिणाम राज्य विधानमंडळाच्या निदर्शनास आणणे हा या अहवालाचा प्राथमिक उद्देश आहे. लेखापरीक्षणाच्या निष्कर्षामुळे कार्यकारिणीला सुधारात्मक कृती करण्यास सक्षम करणे अपेक्षित आहे, तसेच धोरणे व निर्देश तयार करणे ज्यामुळे संस्थेच्या कार्यचालन कार्यक्षमतेत व वित्तीय व्यवस्थापनात सुधारणा होईल व अशा प्रकारे चांगल्या प्रशासनाला हातभार लागेल.

या अहवालात 'हायब्रिड ॲन्युइटी मॉडेलद्वारे महाराष्ट्रातील रस्त्यांची सुधारणा' यावर एक कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षण, महाराष्ट्रात जल प्रदूषण रोखणे, नियंत्रण करणे व कमी करणे यासाठी संमती जारी करण्याची आणि संमती अटींच्या अनुपालनाचे संनियंत्रण करण्याची महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाची भूमिका यावरील विशिष्ट विषय आधारित अनुपालन लेखापरीक्षण आणि दोन मसुदा परिच्छेदांचा समावेश आहे.

'हायब्रिड ॲन्युइटी मॉडेलद्वारे महाराष्ट्रातील रस्त्यांची सुधारणा' यावरील कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षण

हायब्रिड ॲन्युइटी मॉडेल (हॅम) अंमलात आणण्यापूर्वी, महाराष्ट्र शासन कंत्राटदारांमार्फत रस्ते विकासाचे काम हाती घेत होते ज्यासाठी संपूर्ण प्रदान शासकीय निधीतून केल्या जात होते. हॅम अंतर्गत 90,608 किमी रस्त्यांपैकी 10,576 किमी रस्त्याची लांबी अंदाजीत सुमारे ₹ 30,000 कोटी (सरासरी ₹ 3 कोटी प्रति किमी) गुंतवणुकीने पूर्ण करण्याचा निर्णय घेण्यात आला होता (नोव्हेंबर 2017) ज्यामध्ये शासकीय इक्विटी हिस्सा ₹ 18,000 कोटी (60 टक्के) आणि खाजगी इक्विटी हिस्सा ₹ 12,000 कोटी (40 टक्के) होता.

बांधकाम पूर्ण झाल्यानंतर सवलतधारकाला 10 वर्षांत ॲन्युइटी स्वरूपात बँक दरापेक्षा तीन टक्के जास्त व्याजासह परतफेड करावयाची होती. ज्या कालावधीसाठी कार्यचालन व देखभाल (का. व दे.) खर्च देय होता त्या कालावधीच्या समाप्तीपर्यंत प्रकल्पाच्या देखभालीची जबाबदारी सवलतधारकाची होती. फेब्रुवारी 2025 ला, 80 टक्के प्रकल्प (रस्त्याची लांबी 7188.21 किमी)

पूर्ण झाले आणि 20 टक्के प्रकल्प (रस्त्याची लांबी 1823.09 किमी) प्रगतीत होते.

i) करारांच्या अटी व शर्ती विभागाच्या हिताचे संरक्षण करण्यासाठी संकल्पित करण्यात आल्या होत्या की नाही आणि हॅमअंतर्गत स्वतंत्र प्रकल्पांची निवड योग्य होती की नाही, ii) स्वतंत्र प्रकल्पांची अंमलबजावणी मानके, मार्गदर्शक तत्वे आणि सवलत करारांनुसार करण्यात आली होती की नाही, iii) सवलत करारात नमूद केल्यानुसार सवलतधारकाला प्रदान करण्याच्या अटी व शर्तीचे काटेकोरपणे पालन करण्यात आले होते की नाही आणि iv) रस्त्याच्या गुणवत्तेचे संनियंत्रण व मूल्यांकन करण्यासाठी यंत्रणा पुरेशी व प्रभावी होती की नाही यांचे मूल्यांकन करण्याकरिता 'हायब्रिड ॲन्युइटी मॉडेलद्वारे महाराष्ट्रातील रस्त्यांची सुधारणा' या विषयावर 2018-19 ते 2022-23 या कालावधीचे कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षण जुलै 2023 ते फेब्रुवारी 2024 दरम्यान करण्यात आले.

काही महत्वाचे लेखापरीक्षण निष्कर्ष खाली नमूद केले आहेत:

लेखापरीक्षणामध्ये असे निदर्शनास आले की डीपीआर तयार करताना, सल्लागाराने सुविधा स्थानातरासाठी घटकनिहाय अंदाज तयार केले नव्हते आणि फक्त एकरकमी तरतूद करण्यात आली होती. डीपीआर सल्लागारांच्या नियुक्तीसाठी आरएफपीमध्ये भूसंपादन घटकासाठी प्रदान देण्याबाबत चुकीचे कलम जे सल्लागाराने प्रत्यक्ष निष्पादित केले नव्हते ते समाविष्ट केल्याने अनावश्यक खर्च झाला. ₹ 217.40 कोटी खर्चाच्या 195 कामांचा समावेश असलेले 78 डीपीआर तयार करण्यात आले. या 78 डीपीआरमध्ये, भूसंपादनाच्या कामांसाठी ₹ 5.55 कोटींची तरतूद करण्यात आली होती जी अजिबात आवश्यक नव्हती.

42 प्रकल्पांपैकी तीनमध्ये, असे निदर्शनास आले की एकेरी लेन (3.5 मीटर ते 3.75 मीटर) ते दुहेरी लेन (7 मीटर) पर्यंत रुंदीकरण करावयाच्या रस्त्याचा एक मोठा भाग वन क्षेत्रातून जात होता, त्या कामांच्या अंमलबजावणीसाठी वन मंजूरी आवश्यक होती. तथापि, या प्रकल्पांची अंमलबजावणी वन मंजूरी न घेता सुरु करण्यात आली, ज्यामुळे नंतर काम कमी करण्यात आले किंवा ते पूर्ण होऊ शकले नाही.

प्रकल्पांच्या का. व दे. खर्चात विमा शुल्क व गस्त खर्चाचा अवास्तव भार टाकण्यात आला. लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की अंदाजपत्रकात प्रत्यक्ष देय अधिमूल्याऐवजी अंदाजे प्रकल्प खर्चाच्या (ईपीसी) 0.15 टक्के म्हणून विमा शुल्क समाविष्ट करण्यात आले होते. सवलतधारकाने अंदाजे प्रकल्प खर्चात समाविष्ट असलेल्या ₹ 10.34 लाख ते ₹ 46.13 लाखांपर्यंतच्या विमा शुल्काच्या तुलनेत दरवर्षी ₹ 0.50 लाख ते ₹ 9.07 लाखांपर्यंतच्या विमा पॉलिसी प्राप्त

केल्या. यामुळे निवडलेल्या 42 प्रकल्पांपैकी 17 प्रकल्पांच्या का. व दे. खर्चात ₹ 34.56 कोटी इतके अतिरिक्त विमा शुल्क समाविष्ट झाले. रस्त्याची लांबी कितीही असली तरी गस्त खर्चासाठी प्रत्येक प्रकल्पासाठी दरवर्षी ₹ 10 लाखांची एकरकमी तरतूद करण्यात आली होती.

डीपीआरमध्ये अंदाजित एमएसएनुसार फ्लेक्झिबल पेवमेंट फुटपाथच्या क्रस्ट जाडीसाठी आवश्यकतेपेक्षा जास्त मापदंड देण्यात आले होते ज्यामुळे 18 प्रकल्पांमध्ये ₹ 297.97 कोटींचा अनावश्यक खर्च झाला. सा.बां., छत्रपती संभाजीनगर विभागात लेखापरीक्षणामध्ये असे निदर्शनास आले की एकाच बोलीदाराला अनेक प्रकल्प देताना विभागीय अधिकाऱ्यांनी बोलीदारांच्या आर्थिक क्षमतेचे मूल्यांकन करतेवेळी पूर्वी दिलेल्या कामांचा विचार केला नाही. 42 नमुना प्रकल्पांपैकी तीनचे काम पूर्ण झाले असतांना सुद्धा अरुंद लहान पुलांचा समावेश नसणे, कमकुवत पुलांची पुनर्बांधणी आणि त्यामध्ये असलेले अपूर्ण पूल यामुळे हे रस्ते पूर्णपणे वापरले गेले नाहीत. लेखापरीक्षणाने रस्त्यांची अंमलबजावणी आणि देखभालीचे मूल्यांकन करण्यासाठी तयार केलेल्या मालमतेची संयुक्त भौतिक तपासणी केली होती आणि का. व दे. कालावधीत खराबीची/देखभाल न करण्याची प्रकरणे लक्षात आली.

लेखापरीक्षणामध्ये निवडलेल्या 42 हॅम प्रकल्पांपैकी तीनमध्ये असे निदर्शनास आले की, महाराष्ट्र शासनाद्वारे कमी/विलंबाने निधी जारी केल्यामुळे अंमलबजावणी करणारे सा.बां. विभाग संबंधित सवलतधारकांना टप्प्याचे आणि ॲन्युइटीचे प्रदान विहित वेळेत करण्यात अपयशी ठरले. परिणामी, सवलतधारकांनी विलंबित प्रदानासाठी ₹ 4.65 कोटींच्या व्याजाचा दावा केला आणि तो सा.बां. विभागांना प्रदान करावा लागला. 42 निवडलेल्या प्रकल्पांपैकी तीनमध्ये, चुकीच्या पूर्णत्व खर्चाचा विचार, बांधकामादरम्यान केलेल्या प्रदानाचे कमी समायोजन आणि चुकीच्या व्याजदराचा वापर यामुळे सवलतधारकांना जास्त प्रदान करण्यात आले. कार्यनिष्पादन सुरक्षा सादर करण्यात विलंब, एस्करो कराराची अंमलबजावणी आणि विहित वेळेत कामाची भौतिक प्रगती साध्य करण्यात विलंब लक्षात आला.

विभागाने विहित केलेल्या तपासणीच्या तुलनेत दक्षता व गुणवत्ता नियंत्रण मंडळांद्वारे तपासण्या करण्यात लक्षणीय कमतरता निदर्शनास आल्या. हॅम प्रकल्पांच्या तपासणीचे लक्ष्य मुख्य अभियंता (सीई)/अधीक्षक अभियंता (एसई)/कार्यकारी अभियंता (ईई) पातळीवर निश्चित केले नव्हते. स्वतंत्र अभियंते (42 नमुना प्रकल्पांपैकी 20 मध्ये) आणि सुरक्षा सल्लागार (42 नमुना प्रकल्पांपैकी 29 मध्ये) यांच्या नियुक्तीत लक्षणीय विलंब झाला होता. शिवाय,

हॅम कामांच्या का. व दे. कालावधीत प्रकल्पांच्या देखरेखीसाठी विभागाने कोणत्याही स्वतंत्र अभियंत्याची नियुक्ती केली नाही.

चांगल्या पद्धती

अष्टविनायक दर्शन म्हणजे महाराष्ट्रातील मोरगाव, सिद्धटेक, रांजणगाव, ओझर, लेण्याद्री, थेऊर, पाली आणि महाड येथील आठ गणेश मंदिरांचे तीर्थक्षेत्र आहे जे पूर्ण करण्यासाठी साधारणतः 2-3 दिवस लागतात. हॅम प्रकल्पांच्या (पीएन 31, 32, 33, 34 आणि 35) अंमलबजावणीद्वारे, आता 606 किमीचे अष्टविनायक दर्शन 13 तास व 30 मिनिटात पूर्ण होईल.

लेखापरीक्षण निरीक्षणांच्या आधारे लेखापरीक्षा शिफारस करते की:

- अनावश्यक खर्च टाळण्यासाठी आणि कामाची अचूक व्याप्ती सुनिश्चित करण्यासाठी स्थळ-विशिष्ट अडचणींचे वास्तववादी मूल्यांकन करून तपशीलवार प्रकल्प अहवाल पूर्णपणे तयार केले पाहिजेत.
- वास्तविक विमा शुल्क, गरज-आधारित गस्त आवश्यकता यासारख्या वास्तविक आणि न्याय्य मापदंडांच्या आधारे का. व दे. खर्चाचा अंदाज लावला पाहिजे.
- विलंबित प्रदानामुळे सवलतधारकांना व्याज देणे टाळण्यासाठी वेळेवर वित्तीय वाटप सुनिश्चित करण्यात यावे.
- शिल्लक पूर्णत्व खर्च, किंमत वाढ इत्यादींसह देय प्रदानांची योग्य गणना सुनिश्चित केल्यानंतर सवलतधारकांना प्रदान करण्यात यावे.
- सवलत कराराच्या तरतुदीनुसार सवलतधारकाने रस्त्यांची देखभाल केली आहे याची खात्री कार्यक्षम देखरेखीद्वारे केल्यानंतरच का व दे खर्च प्रदान केला जावा.

महाराष्ट्रात जल प्रदूषण रोखणे, नियंत्रण करणे व कमी करणे यासाठी संमती जारी करण्याची आणि संमती अटींच्या अनुपालनावर देखरेख ठेवण्याची महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाची भूमिका यावरील विशिष्ट विषय आधारित अनुपालन लेखापरीक्षण

महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ (एमपीसीबी) संरचित संमती यंत्रणेद्वारे पर्यावरणीय अनुपालनाची खात्री करून व जल प्रदूषण रोखून उद्योग आणि स्थानिक संस्थांवर नियामक भूमिका बजावते. एमपीसीबी अशा उद्योगांना आणि स्थानिक संस्थांना स्थापन करण्यासाठी, चालवण्यासाठी आणि नूतनीकरण करण्यासाठी संमती जारी करते ज्यांनी सांडपाणी किंवा औद्योगिक सांडपाणी

सोडण्याची शक्यता असते. एमपीसीबी विहित केलेल्या संमती अटींचे पालन करण्यावर देखरेख करते आणि त्यांना नोटीस जारी करण्याचा, बँक हमी जप्त करण्याचा आणि बंद करण्याचे निर्देश देण्याचा अधिकार आहे.

महाराष्ट्रात जल प्रदूषण रोखणे, नियंत्रण करणे व कमी करणे यासाठी संमती जारी करण्याची आणि संमती अटींच्या अनुपालनावर देखरेख ठेवण्याची एमपीसीबीची भूमिका यावर 2017-18 ते 2021-22 या कालावधीचे विशिष्ट विषय आधारित अनुपालन लेखापरीक्षण जून ते नोव्हेंबर 2022 दरम्यान करण्यात आले.

प्रधान सचिव, डीईसीसी, महाराष्ट्र कार्यालय (पीएस, डीईसीसी) आणि एमपीसीबीच्या मुख्य कार्यालयासहित 12 पैकी सहा प्रादेशिक कार्यालये यांमध्ये लेखापरीक्षण छाननी करण्यात आली तसेच 158 उद्योगांची संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणी करण्यात आली.

लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की उद्योगांना स्थापन करण्यासाठी आणि चालवण्यासाठी संमती घेणे आवश्यक असलेल्या वैधानिक तरतुदी अस्तित्वात असूनही, आवश्यक संमती न घेता मोठ्या संख्येने उद्योग कार्यरत होते ज्यामुळे पर्यावरणीय नियमनांचे अनुपालन कमकुवत होते.

एमपीसीबीच्या देखरेखीच्या प्रयत्नांची परिणामकारकता मनुष्यबळाच्या कमतरतेमुळे मर्यादित होती, ज्यामुळे कमी तपासणी झाली आणि संमती अटींच्या अनुपालन करण्यावर अपुरे पर्यवेक्षण झाले. संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणी दरम्यान, निर्धारित संमती अटींचे पालन न केल्याची अनेक उदाहरणे लक्षात आली. यामध्ये प्रदूषित सांडपाणी व प्रक्रिया न केलेले सांडपाणी जलाशयांमध्ये सोडणे, अकार्यक्षम सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्रे (ईटीपी) आणि ऑनलाइन सतत सांडपाणी देखरेख प्रणाली (ओसीईएमएस) स्थापित करण्यात अयशस्वी होणे यांचा समावेश होता. या कमतरता अंमलबजावणी व देखरेख यंत्रणेतील कमकुवतपणा अधोरेखित करतात.

पुढे, संमती शुल्काच्या मूल्यांकनात आणि संकलनात अनियमितता होती, कारण हे उद्योगांच्या ताळेबंद आणि सिद्ध गणक (आरआर) दरांवर सातत्याने आधारित नव्हते, ज्यामुळे संमती शुल्क कमी आकारले जात होते. याव्यतिरिक्त, अनुपालन न करण्याच्या प्रकरणांमध्ये, एमपीसीबीने बँक हमी मिळवल्या नाहीत किंवा पडताळल्या नाहीत आणि जेथे आवश्यकता आहे तेथे जप्ती सुरु केली नाही, ज्यामुळे आर्थिक दंडाचा प्रतिबंधक परिणाम कमी झाला.

2017-18 ते 2022-23 या कालावधीत नियोजित भेटींच्या तुलनेत उद्योगांना प्रत्यक्षात दिलेल्या भेटींमध्ये 53.50 टक्के ते 68.35 टक्के कमतरता असल्याचे

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले. त्याचप्रमाणे, साखर, कागद आणि औषध उद्योगांसारख्या अत्यंत प्रदूषणकारी उद्योगांना दिलेल्या भेटींमध्ये 58 ते 84 टक्के इतकी मोठी कमतरता होती.

साखर/मद्यार्क उद्योग, कागद उद्योग व औषध उद्योगांच्या बाबतीत संमती अटीचे पालन न करणे आणि मापदंडांच्या विशिष्ट मानकांचे पालन न करणे अशी प्रकरणे निदर्शनास आली.

सात साखर उद्योगांच्या संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणी दरम्यान, ईटीपीच्या निर्गमस्थळावर प्रक्रिया केलेल्या सांडपाण्याचे नमुने गोळा करण्यात आले आणि संमती अटीचे अनुपालन तपासण्यासाठी चाचणी करण्यात आली. त्यात असे आढळून आले की सांडपाण्याने विविध मापदंडांसाठी निर्धारित केलेली अनुज्ञेय मर्यादा ओलांडली होती.

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले की 2021-22 या कालावधीत पाच सीईटीपीमध्ये प्रत्यक्षात तपासलेले मापदंड 12 ते 53 च्या निर्धारित श्रेणीच्या तुलनेत 6 ते 23 च्या श्रेणीत होते.

लेखापरीक्षणाद्वारे विश्लेषण केलेल्या सहा निवडलेल्या प्रादेशीक कार्यालयांमध्ये (15 सीईटीपी) असे दिसून आले की 2017-18 ते 2021-22 दरम्यान 12319 नमुन्यांपैकी 5033 नमुने सीईटीपीसाठी निश्चित केलेल्या निर्धारित मानकांचे पालन करत नव्हते.

सीईटीपीशी जोडलेल्या 14 उद्योगांच्या चाचणी निकालांमध्ये मापदंडांच्या निर्धारित मानकांपेक्षा जास्त म्हणजे 5 ते 37 श्रेणीत मानके असलेले सांडपाणी सोडण्यात आले. तथापि, प्रादेशीक कार्यालयांनी या 14 दोषी उद्योगांवर कोणतीही कारवाई सुरु केली नाही.

लेखापरीक्षण निरीक्षणाच्या आधारे लेखापरीक्षा शिफारस करते की:

- सर्व कार्यरत उद्योगांना संमती नियमांतर्गत आणले जावे याची खात्री करण्यासाठी एमपीसीबीने इतर शासकीय विभागांशी सक्रियपणे समन्वय साधावा.
- शासनाने विद्यमान मनुष्यबळ संरचनेचा आढावा घ्यावा आणि एमपीसीबीची क्षेत्रीय उपस्थिती मजबूत करण्यासाठी विविध स्तरांवर सर्व मंजूर पदे भरण्यासाठी वेळेवर कारवाई करण्यात यावी.

- एमपीसीबीने नियमित आणि प्रभावी देखरेखीद्वारे संमती अटींची कठोर अंमलबजावणी सुनिश्चित करावी, विशेषतः उच्च प्रदूषक म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या उद्योगांवर लक्ष केंद्रित करण्यात यावे.

इतर अनुपालन लेखापरीक्षण निरीक्षणे

सार्वजनिक बांधकाम विभाग

- आवश्यक जमीन उपलब्ध नसल्यामुळे पुलाचे काम पूर्ण होऊ शकले नाही ज्यामुळे ₹ 9.64 कोटींचा खर्च निष्क्रिय झाला.

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग

- अटल पुनरुत्थान आणि शहरी परिवर्तन अभियानांतर्गत बीड शहरासाठी भूमिगत सांडपाणी योजनेच्या बांधकामावर ₹ 17.80 कोटींचा खर्च निष्फळ झाला.

प्रकरण - I

प्रस्तावना

प्रकरण I

प्रस्तावना

1.1 या अहवालासंबंधी

भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांचा हा अहवाल महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II), महाराष्ट्र, नागपूर यांच्या अखत्यारीत येणाऱ्या महाराष्ट्र शासनाचे शासकीय विभाग आणि स्वायत्त संस्था यांच्या खर्चाच्या अनुपालन आणि कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षणातून निदर्शनास आलेल्या प्रकरणांशी संबंधित आहे.

नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांच्या निर्देशांतर्गत, प्रधान महालेखाकार (लेखापरीक्षा-I), महाराष्ट्र, मुंबई आणि महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II), महाराष्ट्र, नागपूर यांची कार्यालये त्यांच्या अंतर्गत येणारे विविध शासकीय विभाग व कार्यालये, स्वायत्त संस्था आणि सार्वजनिक उपक्रम (लेखापरीक्षित संस्था) यांचे लेखापरीक्षण करतात. **तक्ता 1.1** मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे प्रधान महालेखाकार (लेखापरीक्षा-I), महाराष्ट्र, मुंबई कार्यालय आणि महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II), महाराष्ट्र, नागपूर कार्यालय यांच्या अधिकारक्षेत्रात प्रत्येकी आठ समूह येतात.

तक्ता 1.1: लेखापरीक्षण अधिकारक्षेत्राची समूह-निहाय विभागणी

अ. क्र.	प्रधान महालेखाकार (लेखापरीक्षा-I), महाराष्ट्र, मुंबई यांच्या अधिकार क्षेत्रात येणारे समूह	महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II), महाराष्ट्र, नागपूर यांच्या अधिकार क्षेत्रात येणारे समूह
1.	आरोग्य व कल्याण	ऊर्जा व शक्ती
2.	शिक्षण, कौशल्य विकास व रोजगार	उद्योग व वाणिज्य
3.	ग्रामीण विकास	वाहतूक
4.	कृषी, अन्न व संबंधित उद्योग	पर्यावरण, विज्ञान व तंत्रज्ञान
5.	जल संपदा	सार्वजनिक बांधकाम
6.	नगर विकास	वित्त
7.	संस्कृती व पर्यटन	माहिती तंत्रज्ञान व संचार
8.	सामान्य प्रशासन	कायदा व सुव्यवस्था

या कार्यालयाने लेखापरीक्षण केलेल्या विभागांची, स्वायत्त संस्थांची आणि सार्वजनिक उपक्रमांची समूह-निहाय यादी खालील **तक्ता 1.2** मध्ये दर्शविली आहे आणि तपशील **परिशिष्ट 1.1** मध्ये दिला आहे.

तक्ता 1.2: या कार्यालयाद्वारे लेखापरीक्षण केलेले विभाग, स्वायत्त संस्था आणि सार्वजनिक उपक्रमांची समूह-निहाय यादी

समूहाचे नाव	विभागांची संख्या	स्वायत्त संस्थांची संख्या	सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या
ऊर्जा व शक्ती	1	2	30
उद्योग व वाणिज्य	2	1	29
वाहतूक	2	1	6
पर्यावरण, विज्ञान व तंत्रज्ञान	2	3	4
सार्वजनिक बांधकाम	2	1	12
वित्त	2*	--	3
माहिती तंत्रज्ञान व संचार	1	--	1
कायदा व सुव्यवस्था	2	2	1
एकूण	14	10	86

*या अहवालात वित्त समूह समाविष्ट नाही.

हा अहवाल महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II), महाराष्ट्र, नागपूर यांच्या लेखापरीक्षण अधिकारक्षेत्रात येणाऱ्या सात समूहांमध्ये येणाऱ्या 12 विभाग आणि दहा स्वायत्त संस्थांमधील निवडक युनिट्सच्या खर्चाच्या लेखापरीक्षणातून निदर्शनास आलेल्या लेखापरीक्षण निरीक्षणांशी संबंधित आहे. महसूल क्षेत्रांतर्गत येणाऱ्या वित्त समूहाच्या लेखापरीक्षणावरील आणि वाणिज्यिक क्षेत्रांतर्गत येणाऱ्या सार्वजनिक उपक्रमांच्या लेखापरीक्षणावरील लेखापरीक्षण निरीक्षणे स्वतंत्र अहवालांद्वारे स्वतंत्रपणे नोंदविल्या जात आहेत.

लेखापरीक्षणाचे महत्वाचे परिणाम राज्य विधानमंडळाच्या निदर्शनास आणून देणे हा या अहवालाचा मुख्य उद्देश आहे. लेखापरीक्षण मानकांनुसार अहवाल देण्याच्या गुणवत्तेचा स्तर हा व्यवहारांचे स्वरूप, व्याप्ती आणि परिमाण यांच्याशी सुसंगत असायला पाहिजे. लेखापरीक्षणाच्या निष्कर्षामुळे कार्यकारिणीला सुधारात्मक कृती तसेच धोरणे व निर्देश तयार करण्यास सक्षम करणे अपेक्षित आहे, ज्यामुळे संस्थांची कार्यचालन कार्यक्षमता आणि आर्थिक व्यवस्थापन सुधारले जाईल. अशाप्रकारे, चांगल्या प्रशासनास हातभार लागेल.

1.2 लेखापरीक्षित घटकांची रूपरेखा

राज्यातील सचिवालय स्तरावरील विभागांचे प्रमुख, अतिरिक्त मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/सचिव असतात आणि त्यांना संचालक/आयुक्त आणि अधिनस्थ अधिकारी साहाय्य करतात. मागील वर्षांच्या तुलनेत वर्ष 2022-23 मधील राज्य शासनाच्या राजकोषीय व्यवहारांचा सारांश तक्ता 1.3 मध्ये दिला आहे.

तक्ता 1.3: 2021-22 च्या तुलनेत 2022-23 च्या राजकोषीय व्यवहारांचा सारांश

(₹ कोटीमध्ये)

प्राप्ती	2021-22	2022-23	संवितरण	2021-22	2022-23
विभाग-A: महसूल लेखा					
महसूली जमा	333312*	405678*	महसूली खर्च	349686*	407614#
स्वतःचा कर महसूल	220927#	277486#	सामान्य सेवा	121745#	130591*
करेतर महसूल	19307*	16776#	सामाजिक सेवा	142523#	163329#
केंद्रीय कर/शुल्काचा हिस्सा	54318#	60001*	आर्थिक सेवा	59455*	80820*
भारत सरकार कडून सहायक अनुदान	38760*	51414#	सहायक अनुदान आणि योगदान	25963*	32874#
विभाग-B: भांडवली लेखा व अन्य					
संकीर्ण भांडवली जमा	0	0	भांडवली परिव्यय	46670#	61644*
कर्जे व अग्रिमांची वसुली	1179*	643*	कर्जे व अग्रिमे संवितरीत	2436#	4664#
लोक ऋण जमा	90488#+	87573*@@	लोक ऋणाची परतफेड	35935**	37666*@@
आकस्मिक निधीतून विनियोग	0	200	आकस्मिक निधीमधून विनियोग	0	200
आकस्मिक निधी	0	200	आकस्मिक निधी	0	200
लोक लेखे जमा	119377*	143467*	लोक लेखा संवितरण	100533#	121974*
सुरुवातीची रोख शिल्लक			अंतिम रोख शिल्लक		
a) कर्जनिवारण निधी	45738#	54374#	a) कर्जनिवारण निधी	54374#	60004#
b) रोख शिल्लक	22859	23318#	b) रोख शिल्लक	23318#	21487*
एकूण	612953	715453	एकूण	612952	715453
+ विशेष आहरण सुविधेअंतर्गत 91 दिवसांचे व्यवहार वगळून (जमा आणि संवितरण ₹ 98.43 कोटी)					
@ विशेष आहरण सुविधेअंतर्गत 91 दिवसांचे व्यवहार वगळून (जमा आणि संवितरण ₹ 7129.25 कोटी)					
*उच्चतर पूर्णांकित					
#निम्नतर पूर्णांकित					
स्त्रोत: संबंधित वर्षांचे वित्त लेखे					

1.3 लेखापरीक्षणासाठी प्राधिकार

नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांच्याद्वारे लेखापरीक्षण करण्याचा प्राधिकार भारतीय संविधानाच्या कलम 149 व 151 आणि नियंत्रक व महालेखापरीक्षक (कर्तव्ये, अधिकार आणि सेवा शर्ती) अधिनियम, 1971 अन्वये प्राप्त झाले आहेत. कर्तव्ये, अधिकार आणि सेवा शर्ती अधिनियमाच्या तरतुदी आणि नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांनी जारी केलेल्या लेखापरीक्षण व लेखा नियमन, 2020 च्या अंतर्गत महाराष्ट्र शासनाचे विभाग, स्वायत्त संस्था आणि सार्वजनिक उपक्रम यांचा खर्च व जमा यांचे लेखापरीक्षण नियंत्रक व महालेखापरीक्षक करतात.

1.4 लेखापरीक्षणाचे नियोजन व आयोजन

लेखापरीक्षण प्रक्रियेची सुरुवात लेखापरीक्षित घटकांचे जोखीम जसे की झालेला खर्च व प्राप्त महसूल, समीक्षणात्मक/गुंतागुंतीची कार्ये, प्रदान केलेल्या वित्तीय अधिकारांची पातळी, लेखापरीक्षण धारणा, एकंदर अंतर्गत नियंत्रणाचे मूल्यांकन, भागधारकांच्या चिंता आणि लेखापरीक्षण निरीक्षणांचा मागील कल यांच्या

मूल्यांकनाच्या आधारावर वार्षिक लेखापरीक्षा योजना तयार करण्यापासून होते. वरील मानकानुसार विविध विभागांतर्गत असलेल्या युनिट कार्यालयांचे उच्च, मध्यम आणि कमी जोखिम असलेल्या युनिट्समध्ये वर्गीकरण केले आहे. या जोखिम मूल्यांकनाच्या आधारावर, लेखापरीक्षाची वारंवारता आणि व्याप्ती ठरवली जाते.

प्रत्येक युनिटचे लेखापरीक्षण पूर्ण झाल्यानंतर, लेखापरीक्षण निष्कर्षाचा समावेश असलेले निरीक्षण अहवाल तपासणी केलेल्या कार्यालयांच्या प्रमुखांना पाठविले जातात. तपासणी केलेल्या कार्यालयांच्या प्रमुखांना निरीक्षण अहवाल प्राप्त झाल्यापासून एक महिन्याच्या आत लेखापरीक्षण निष्कर्षांना उत्तरे देण्याची विनंती केली जाते. जेव्हा उत्तरे प्राप्त होतात, तेव्हा लेखापरीक्षण निष्कर्ष निकाली काढले जातात किंवा अनुपालनासाठी पुढील कारवाईचा सल्ला दिला जातो. या निरीक्षण अहवालांमधून उद्भवणारे महत्त्वपूर्ण निरीक्षणे, लेखापरीक्षा अहवाल जो भारतीय संविधानाच्या कलम 151(2) अंतर्गत राज्यपालांना सादर करण्यात येतो त्यात समाविष्ट करण्यासाठी संस्करीत केल्या जाते.

1.5 लेखापरीक्षणाला शासनाचा प्रतिसाद

1.5.1 प्रलंबित निरीक्षण अहवाल

शासकीय विभाग, स्वायत्त संस्था आणि सार्वजनिक उपक्रमांची नियतकालिक लेखापरीक्षण तपासणी ही त्यांनी केलेल्या व्यवहारांची चाचणी तपासणी आणि विहित नियम व कार्यपद्धतीनुसार महत्त्वपूर्ण लेखे व इतर अभिलेखे ठेवल्याची पडताळणी करण्यासाठी केली जाते. या तपासणीनंतर निरीक्षण अहवाल तयार केला जातो जो कार्यालयांच्या प्रमुखांना जारी केला जातो व त्यांच्या प्रती पुढील उच्च प्राधिकार्यांना जारी केला जातो. निरीक्षण अहवालात समाविष्ट असलेल्या लेखापरीक्षण निरीक्षणांवर केलेल्या कारवाईवर नियंत्रण ठेवण्याकरिता प्रलंबित निरीक्षण अहवालांची अर्धवार्षिक तपशीलवार विवरणे संबंधित विभागांच्या सचिवांना पाठविले जातात.

जून 2023 पर्यंत, 2408 निरीक्षण अहवाल (10340 परिच्छेद) निपटार्यासाठी प्रलंबित होते. निरीक्षण अहवालांचा व परिच्छेदांचा वर्ष-निहाय तपशील **परिशिष्ट 1.2** मध्ये दर्शविला आहे.

1.5.2 विभागीय लेखापरीक्षण समिती

वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासनाने सर्व प्रशासकीय विभागांना लेखापरीक्षा समिती स्थापन करण्याचे, प्रलंबित निरीक्षण अहवाल व परिच्छेदांचे पुनरावलोकन करण्याचे आणि त्यांच्या निपटार्याकरिता त्वरित कारवाई करण्याचे निर्देश दिले

आहेत (डिसेंबर 1985). अशाप्रकारे स्थापन केलेल्या प्रत्येक समितीमध्ये प्रशासकीय विभाग, लेखापरीक्षेचा एक प्रतिनिधी आणि लेखापरीक्षित संस्थेच्या विभाग प्रमुखाव्यतिरिक्त वित्त विभागातील एक नामनिर्देशित व्यक्ति असेल. लेखापरीक्षा कार्यालयातील उपमहालेखाकार या पदापेक्षा कमी नसलेले अधिकारी, प्रतिनिधी म्हणून लेखापरीक्षा समित्यांना मदत करतात. प्रत्येक तिमाहीत किमान एकदा लेखापरीक्षा समितीची बैठक आयोजित करणे आवश्यक आहे.

या अहवालात समाविष्ट असलेल्या महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II), महाराष्ट्र, नागपूर यांच्या लेखापरीक्षण अधिकारक्षेत्रातील 12 प्रशासकीय विभागांपैकी, तक्ता 1.4 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे 2022-23 दरम्यान फक्त तीन प्रशासकीय विभागांनी लेखापरीक्षा समितीच्या बैठका आयोजित केल्या.

तक्ता 1.4: 2022-23 मध्ये आयोजित केलेल्या लेखापरीक्षा समिती बैठका

अ.क्र.	प्रशासकीय विभागाचे नाव	आयोजित लेखापरीक्षा समिती बैठकांची संख्या	निपटारा झालेल्या निरीक्षण अहवालांची संख्या	निपटारा झालेल्या परिच्छेदांची संख्या
1.	गृह, कायदा व न्याय	1	2	31
2	उद्योग	1	35	118
3	वन	2	5	155
एकूण		4	42	304

तक्ता 1.4 वरून असे दिसून येते की, मोठ्या संख्येने निरीक्षण अहवाल परिच्छेद प्रलंबित असतानाही विभागाकडून फक्त चार लेखापरीक्षा समितीच्या बैठका आयोजित करण्यात आल्या होत्या.

1.5.3 प्रारूप परिच्छेद आणि अनुपालन लेखापरीक्षणाला विभागांचा प्रतिसाद

या अहवालात दिसून येणारे दोन प्रारूप परिच्छेद, एक कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षण व एक विशिष्ट विषय आधारित अनुपालन लेखापरीक्षण, संबंधित विभागांच्या प्रधान सचिव/सचिवांना, सहा आठवड्यांच्या आत उत्तर पाठविण्याच्या विनंतीसह एप्रिल 2023 आणि फेब्रुवारी 2025 दरम्यान अर्ध-शासकीय पत्राद्वारे पाठविण्यात आले. कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षण, विशिष्ट विषय आधारित अनुपालन लेखापरीक्षण आणि एक मसुदा परिच्छेद यांना उत्तरे प्राप्त झाली आहेत आणि अहवालात योग्यरित्या समाविष्ट केली आहेत.

1.5.4 लेखापरीक्षण अहवालाचा पाठपुरावा

वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन यांनी जानेवारी 2001 मध्ये दिलेल्या सूचनांनुसार, प्रशासकीय विभागांनी भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांच्या लेखापरीक्षण अहवालांमध्ये समाविष्ट केलेल्या परिच्छेदांच्या संदर्भात, लेखापरीक्षणाद्वारे

सत्यापित केलेले स्पष्टीकरणात्मक जापन, लेखापरीक्षण अहवाल राज्य विधानमंडळास सादर केल्यापासून तीन महिन्यांच्या आत महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालयकडे प्रस्तुत करणे आवश्यक होते. मात्र, प्रशासकीय विभागांनी या सूचनांचे पालन केले नाही. वर्ष 2015-16 ते 2019-21 मधील प्रलंबित स्पष्टीकरणात्मक जापनांची स्थिती तक्ता 1.5 मध्ये दर्शविली आहे. समूहनिहाय तपशील परिशिष्ट 1.3 मध्ये दर्शविला आहे.

तक्ता 1.5: वर्ष 2015-16 ते 2019-21 च्या लेखापरीक्षण अहवालांच्या प्रलंबित स्पष्टीकरणात्मक जापनांची स्थिती

लेखापरीक्षण अहवाल	अहवाल सादर करण्याची तारीख	परिच्छेदांची आणि समिक्षांची संख्या	प्राप्त झालेल्या स्पष्टीकरणात्मक जापनांची संख्या	शिल्लक
2015-16	11 ऑगस्ट 2017 (आरएस-वाहतूक, आयटी, गृह)	7	5	2
	7 एप्रिल 2017 (पीएसयू)	7	7	0
2016-17	28 मार्च 2018 (ईएस)	2	2	0
	20 जुलै 2018 (आरएस-वाहतूक, आयटी, गृह)	4	4	0
	20 जुलै 2018 (पीएसयू)	8	8	0
2017-18	02 जुलै 2019 (ईएस)	4	2	2
	4 मार्च 2020 (आरएस-वाहतूक, आयटी, गृह)	4	3	1
	4 मार्च 2020 (पीएसयू)	7	7	0
2018-19	08 सप्टेंबर 2020 (ईएस)	4	4	0
	08 सप्टेंबर 2020 (आरएस- वाहतूक, आयटी, गृह)	0	0	0
	08 सप्टेंबर 2020 (पीएसयू)	2	2	0
2019-21	04 ऑगस्ट 2023 (अनुपालन लेखापरीक्षा)	7	2	5
एकूण		56	46	10
टीप: ईएस-आर्थिक क्षेत्र अहवाल; आरएस- महसूल क्षेत्र अहवाल; पीएसयू-सार्वजनिक उपक्रम				

तक्ता 1.5 वरून हे निदर्शनास येते की लेखापरीक्षण अहवालांमध्ये समाविष्ट केलेल्या 46 परिच्छेद आणि समिक्षां पैकी, 10 स्पष्टीकरणात्मक जापने 2015-16 ते 2019-21 या कालावधीसंबंधी प्रलंबित होती.

लेखापरीक्षण अहवालांमध्ये समाविष्ट असलेल्या सर्व बाबींच्या बाबतीत कार्यकारिणीचे उत्तरदायित्व सुनिश्चित करण्यासाठी, विभागांनी किती कालावधीत

त्यांच्या शिफारशींवर कारवाई केलेल्या टिप्पण्या पाठवल्या पाहिजेत हे लोकलेखा समिती आणि सार्वजनिक उपक्रम समिती प्रत्येक प्रकरणात निश्चित करतात.

2015-16 पासून 2022-23 पर्यंतच्या कालावधी दरम्यान लोकलेखा समिती (पीएसी) आणि सार्वजनिक उपक्रम समिती (कोपु) यांनी 2010-11 ते 2015-16 या वर्षांच्या लेखापरीक्षण अहवालांशी संबंधित 144 परिच्छेदांवर चर्चा केली. पीएसी व कोपु शिफारसी ज्यावर कारवाई केलेल्या टिप्पण्या प्रतिक्षित आहेत (जून 2023) त्याची स्थिति तक्ता 1.6 मध्ये दर्शविली आहे.

तक्ता 1.6 : पीएसी /कोपु शिफारशींवरील कारवाई केलेल्या टिप्पण्यांची प्रलंबित स्थिती

वर्ष	लेखापरीक्षण अहवाल	पीएसी / कोपु अहवाल क्रमांक	पीएसी / कोपुचे वर्ष	पीएसी / कोपु द्वारा शिफारशींची संख्या	प्रलंबित कारवाई केलेल्या टिप्पण्यांची संख्या
2010-11	पीएसयू	01	2020-21	06	06
		06,11,7	2015-16	05	05
2011-12	पीएसयू	05	2015-16	01	01
		18	2017-18	03	03
		06	2015-16	02	02
	आरएस (वाहतूक)	33	2017-18	03	03
		34	2017-18	64	19
2012-13	ईएस	45,60	2017-18	26	18
	पीएसयू	06	2015-16	01	01
	आरएस (वाहतूक)	37	2017-18	06	06
2013-14	पीएसयू	07	2015-16	01	01
	आरएस (वाहतूक)	19	2015-16	09	08
2014-15	ईएस	43	2017-18	20	18
	जीएसएस	61	2017-18	13	12
	पीएसयू	02	2020-21	05	05
		18	2017-18	03	03
आरएस	66	2017-18	05	05	
2015-16	ईएस	39	2017-18	13	01
एकूण				186	117

वरील तक्त्यावरून दिसून येते की, 12 विभागांकडून 117 कारवाई केलेल्या टिप्पण्या प्रतिक्षित होत्या. पीएसी व कोपु शिफारसी ज्यावर कारवाई केलेल्या टिप्पण्या प्रतिक्षित आहेत (जून 2023) त्याची समूह-निहाय स्थिति **परिशिष्ट 1.4** मध्ये दर्शविली आहे.

1.6 लेखापरीक्षणाचे परिणाम

वर्षभरात केलेल्या स्थानिक लेखापरीक्षणाची स्थिती

2022-23 या वर्षात ऊर्जा, उद्योग, वाहतूक, वन, सार्वजनिक बांधकाम विभाग, पर्यावरण व हवामान बदल, पाणी पुरवठा व स्वच्छता, माहिती तंत्रज्ञान, गृह, कायदा व विधी व्यवहार यांच्या 238 कार्यालयांच्या अभिलेख्यांच्या चाचणी तपासणीत 2119 निरीक्षणांमध्ये ₹ 891.29 कोटीचे कमी मूल्यमापन/कमी आकारणी/ महसुलाची हानी हे उघडकीस आले. वर्षभरात, 2022-23 मध्ये लेखापरीक्षणात निदर्शनास आणलेल्या 89 निरीक्षणांमध्ये संबंधित विभागांनी ₹ 188.45 कोटीचे कमी मूल्यमापन आणि इतर कमतरता मान्य केल्या. **परिशिष्ट 1.5** मध्ये दर्शविल्यानुसार विभागांनी 2022-23 आणि पूर्वीच्या वर्षाच्या लेखापरीक्षण निष्कर्षांशी संबंधित ₹ 25.58 कोटी, 2022-23 मध्ये गोळा केले.

या अहवालातील समावेश

या अहवालात एक कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षण, एक विशिष्ट विषय आधारित अनुपालन लेखापरीक्षण आणि स्थानिक लेखापरीक्षणादरम्यान केलेल्या लेखापरीक्षण तपासांमधून निवडलेले दोन अनुपालन लेखापरीक्षण परिच्छेद समाविष्ट आहेत. हे पुढील प्रकरण II व III मध्ये चर्चिते आहे.

प्रकरण - ॥

कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षण

प्रकरण II: कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षण

सार्वजनिक बांधकाम विभाग

‘हायब्रिड अॅन्युइटी मॉडेलद्वारे महाराष्ट्रातील रस्त्यांची सुधारणा’ या विषयावरील कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षण

2.1 प्रस्तावना

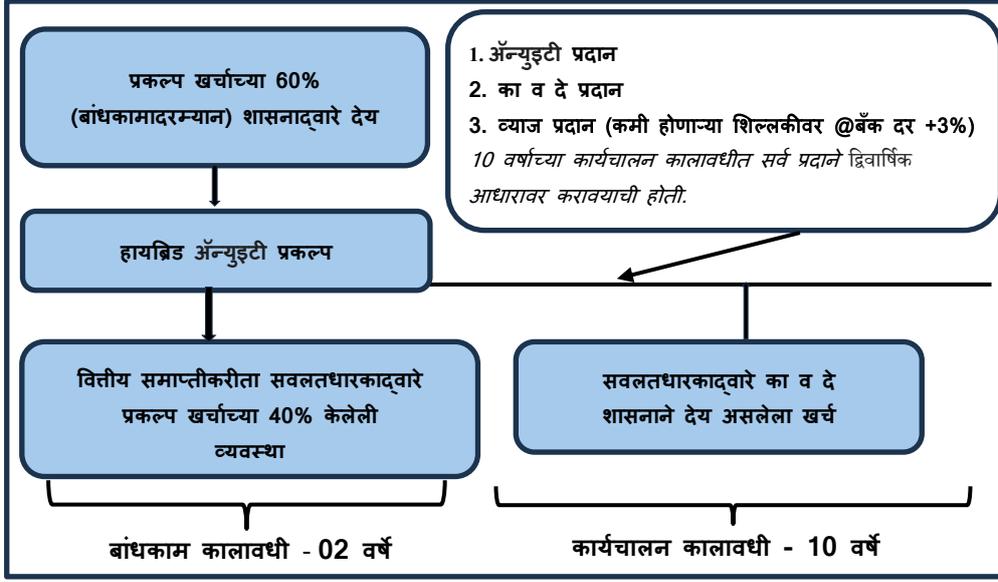
रस्त्यांचे जाळे वाहतुकीत महत्त्वाची भूमिका बजावतात जे राष्ट्राच्या सर्वांगीण विकासात योगदान देतात. हे कृषी उत्पादनांच्या उत्तम वाहतुकीत, उद्योगांच्या वाढीत योगदान करतात आणि सामाजिक-आर्थिक विकासास मदत करतात. महाराष्ट्रात, सार्वजनिक बांधकाम विभाग (विभाग) अंतिम वापरकर्त्यांना त्यांच्या गरजा पूर्ण करणारी वाहतूक व्यवस्था प्रदान करण्यासाठी रस्ते पायाभूत सुविधा विकसित करतात.

राज्यातील रस्ते विकास कामे ही अभियांत्रिकी, खरेदी, बांधकाम मॉडेलद्वारे केली जात होती ज्यामध्ये बांधकाम कालावधीत कंत्राटदाराला पूर्ण प्रदाने द्यावी लागत होती. तथापि, कधीकधी, निधीअभावी, शासनाला नवीन काम तसेच दुरुस्तीचे काम हाती घेणे शक्य होत नव्हते. ही अडचण लक्षात घेऊन, महाराष्ट्र शासनाने भारत सरकारद्वारे राबविल्या जाणाऱ्या हायब्रिड अॅन्युइटी मॉडेल (हॅम) प्रकल्पांच्या धर्तीवर राज्यातील रस्त्यांच्या विकासासाठी हॅम प्रकल्पांची अंमलबजावणी करण्याची घोषणा केली (नोव्हेंबर 2016).

हॅम अंतर्गत, महाराष्ट्र शासनाला बांधकाम कालावधी दरम्यान प्रकल्पाच्या किंमतीच्या 60 टक्के रक्कम इक्विटिच्या स्वरूपात सवलतधारकाला प्रदान करावयाची होती, जी सवलतधारकाने निर्धारित टप्पे साध्य करण्याशी जोडलेली होती. उर्वरित 40 टक्के रकमेची व्यवस्था सवलतधारकाला करावयाची होती जी बांधकाम काम पूर्ण झाल्यानंतर 10 वर्षात बँक दरापेक्षा तीन टक्के जास्त व्याजासह अॅन्युइटीच्या स्वरूपात परतफेड करण्यात येणार होती. संपूर्ण प्रकल्पाचा खर्च कार्यचालन व देखभाल (का. व दे.) खर्चासह किंमत निर्देशांकाशी¹ जोडण्यात आला होता. बांधकाम दोन वर्षात पूर्ण करावयाचे होते आणि सवलतधारक 10 वर्षाकरिता प्रकल्पाच्या देखभालीसाठी जबाबदार होता, ज्यासाठी खालील रचना-आकृतीमध्ये दाखवल्याप्रमाणे का. व दे. खर्च देय होता.

¹ किंमत निर्देशांकात भारत सरकारच्या उद्योग मंत्रालयाने प्रकाशित केलेल्या सर्व वस्तूसाठी घाऊक किंमत निर्देशांकाच्या (डब्ल्यूपीआय) 70 टक्के आणि कामगार ब्युरो, भारत सरकारने प्रकाशित केलेल्या औद्योगिक कामगारांसाठी ग्राहक किंमत निर्देशांकाच्या (सीपीआय) 30 टक्के यांचा समावेश असेल.

आकृती 1: हायब्रिड अॅन्युइटी मॉडेल

नोव्हेंबर 2016 पर्यंत राज्यातील एकूण रस्त्यांची लांबी² 3 लाख किमी (अंदाजे) होती. त्यापैकी 90,608 किमी हे प्रमुख राज्य महामार्ग (प्र.रा.म.³ 6,163 किमी), राज्य महामार्ग (रा.म.⁴ 33,860 किमी) आणि प्रमुख जिल्हा मार्ग (प्र.जि.मा.⁵ 50,585 किमी) होते. 90,608 किमी लांबीच्या रस्त्यापैकी 10,576 किमी लांबीचे रस्ते सुमारे ₹30,000 कोटी (सरासरी ₹तीन कोटी प्रति किमी) च्या अंदाजे गुंतवणुकीसह हॅम अंतर्गत करण्याचा निर्णय घेण्यात आला ज्यामध्ये शासकीय इक्विटी हिस्सा ₹18,000 कोटी (60 टक्के) आणि खाजगी इक्विटी हिस्सा ₹12,000 कोटी (40 टक्के) होता.

हॅम अंतर्गत समाविष्ट करण्याच्या नियोजित रस्त्याच्या लांबीच्या तुलनेत या कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षणात 42 नमुना प्रकल्पांमधील रस्त्याच्या लांबीचा तपशील खालील तक्ता-1 मध्ये दर्शविला आहे.

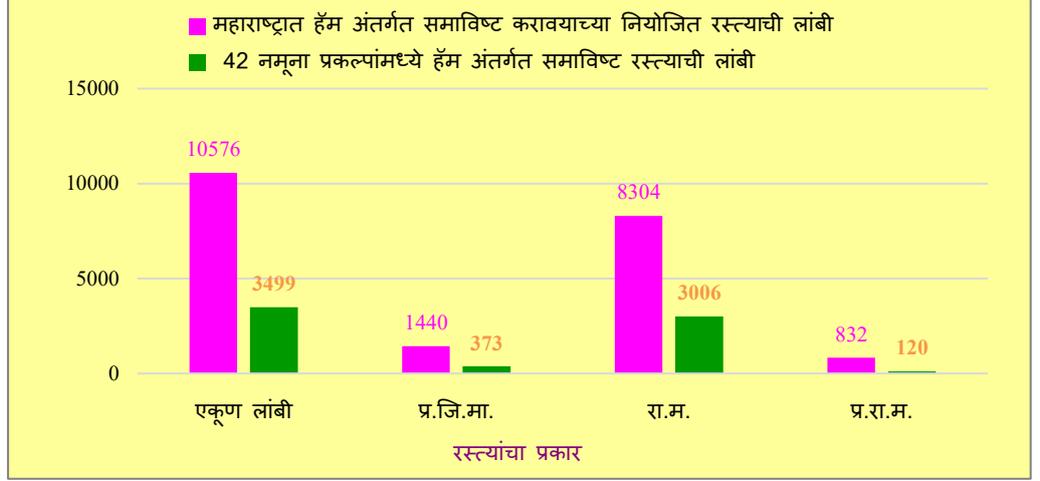
² महाराष्ट्राच्या 2017-18 च्या आर्थिक सर्वेक्षणानुसार.

³ प्रमुख राज्य महामार्ग (प्र.रा.म.) रस्ते हे राज्याच्या पूर्व-पश्चिम आणि उत्तर-दक्षिण भागांना जोडण्यासाठी आणि राज्यांतर्गत व्यापार आणि वाहतूक वाढविण्यासाठी आहेत (लांबी 6163 किमी).

⁴ राज्य महामार्ग (रा.म.) रस्ते जिल्हा मुख्यालय, राज्यातील महत्वाची शहरे आणि मोठी गावे यांना जोडतात आणि राष्ट्रीय महामार्ग रस्ते जोडतात (लांबी 33860 किमी).

⁵ प्रमुख जिल्हा मार्ग (प्र.जि.मा.) तालुक्याच्या ठिकाणाला जिल्ह्याच्या ठिकाणाशी जोडतो (लांबी 50,585 किमी).

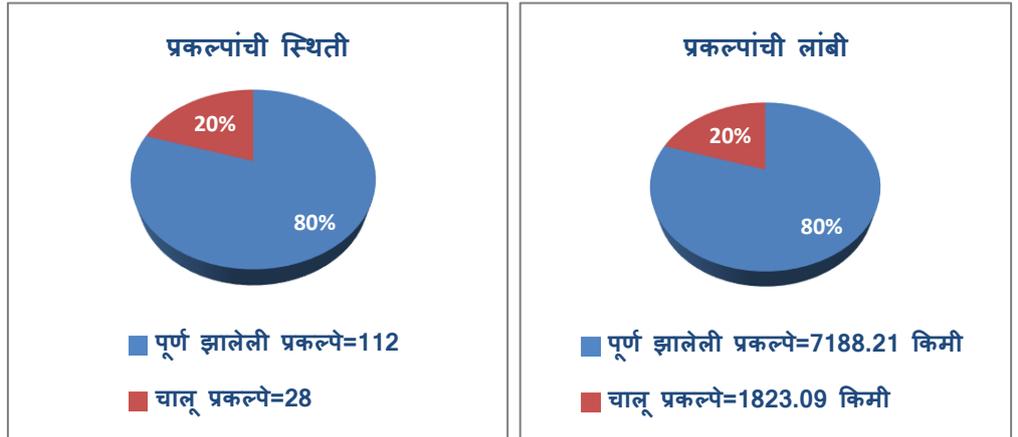
आलेख 1: हॅम अंतर्गत समाविष्ट रस्त्याची लांबी

(स्रोत:- विभागीय अभिलेखे)

हॅम अंतर्गत 10,576 किमी रस्त्यांची लांबी परिकल्पित केली होती. तथापि, फेब्रुवारी 2025 पर्यंत 140 प्रकल्पांमध्ये 9,011.31 किमी रस्त्याची लांबी (राष्ट्रीय महामार्ग म्हणून घोषित केलेल्या रस्त्याची लांबी वगळून) प्रत्येक प्रकल्पामध्ये सुमारे 50 किमी रस्त्याच्या लांबीसह समाविष्ट करण्यात आली होती. या 140 प्रकल्पांचा एकूण दिलेला बोली प्रकल्प खर्च (बीपीसी) ₹ 28,593.28 कोटी होता. खालील तक्ता 2 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे या 140 प्रकल्पांपैकी, फेब्रुवारी 2025 पर्यंत 112 पूर्ण झाले होते (रस्त्याची लांबी 7,188.21 किमी) आणि 28 चालू होते (रस्त्याची लांबी 1,823.09 किमी).

आलेख 2: प्रकल्पांची पूर्ण होण्याची स्थिती / प्रकल्पांची लांबी

या 140 प्रकल्पांवर आजपर्यंत झालेल्या प्रत्यक्ष खर्चाचा तपशील प्रतीक्षेत आहे. पूर्ण झालेल्या 112 प्रकल्पांपैकी, 63 प्रकल्प 21 ते 979 दिवसांच्या विलंबाने पूर्ण झाली. 28 चालू प्रकल्प 24 ते 1353 दिवसांच्या विलंबाने आहेत.

तपशीलवार तपासणीसाठी लेखापरीक्षणाने परिशिष्ट 2.1.1 मधील सूचीनुसार, 42 प्रकल्पांची निवड केली. फेब्रुवारी 2025 ला निवडक 42 प्रकल्पांच्या पूर्णतेची स्थिती आणि प्रदान केलेली किंमत व खर्चाचा तपशील तक्ता 1 मध्ये दिला आहे.

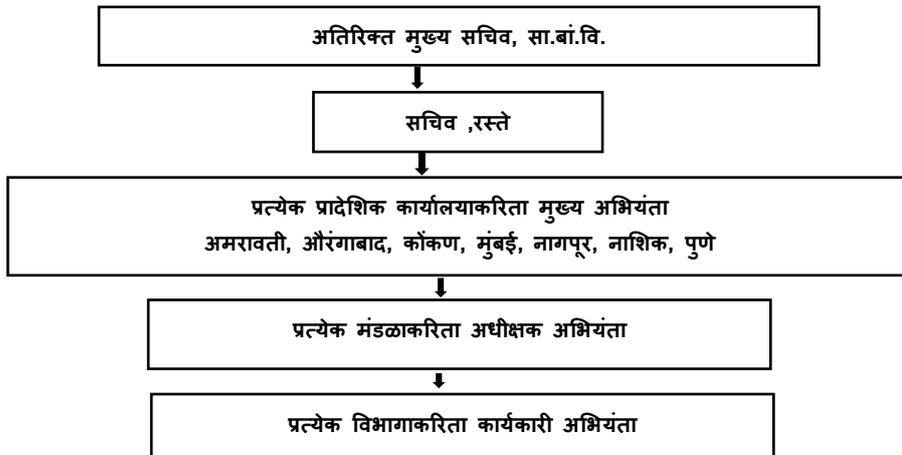
तक्ता 1: फेब्रुवारी 2025 ला निवडक प्रकल्पांची स्थिती

प्रकल्पांची संख्या	पूर्ण झालेले	चालू असलेले
42	37	5
बोली दिलेली किंमत (₹ कोटीमध्ये)	₹ 9918.98 कोटी	₹ 1577.20 कोटी
झालेला खर्च (₹ कोटीमध्ये)	₹ 11674.71 कोटी	₹ 1217.81 कोटी
विलंब दिवसांमध्ये	27 पासून 979 दिवसांदरम्यान	561 पासून 1237 दिवसांदरम्यान

2.2 संघटनात्मक संरचना

सर्वोच्च स्तरावर अतिरिक्त मुख्य सचिव (अ.मु.स.) विभागाचे प्रमुख असतात. सचिव (रस्ते) रस्त्यांची कामे पाहतात. राज्यात मुख्य अभियंता (मु.अ.) च्या तांत्रिक नियंत्रणाखाली सात सार्वजनिक बांधकाम (सा.बां.) प्रादेशिक कार्यालये (अमरावती, औरंगाबाद⁶, कोकण, नागपूर, नांदेड, नाशिक आणि पुणे) आहेत. मु.अ. ला सा. बा. मंडळाचे प्रभारी अधीक्षक अभियंता (अ.अ.) मदत करतात, जे सा.बां. मंडळ अंतर्गत कामांच्या अंमलबजावणीच्या देखरेखीसाठी जबाबदार असतात. अ. अ. अंतर्गत काम करणारे कार्यकारी अभियंता (का.अ.), सा.बां.विभागांचे प्रभारी असतात आणि विभागात रस्त्यांच्या कामांच्या अंमलबजावणीसाठी जबाबदार असतात. संघटनात्मक संरचना खाली आलेख-3 मध्ये दर्शविला आहे.

आलेख-3: सा.बां. वि.ची संघटनात्मक संरचना

स्रोत: विभागीय अभिलेखे

⁶ आता छ. संभाजीनगर म्हणून बदलले.

2.3 लेखापरीक्षण उद्दिष्टे

कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षणाचे लेखापरीक्षण उद्दिष्टे हे निश्चित करणे होते की:

1. कराराच्या अटी व शर्ती विभागाच्या हिताचे संरक्षण करण्यासाठी तयार करण्यात आल्या होत्या की नाही आणि हॅम अंतर्गत स्वतंत्र प्रकल्पांची निवड योग्य होती की नाही.
2. स्वतंत्र प्रकल्पांची अंमलबजावणी मानके, मार्गदर्शक तत्वे आणि सवलत करारांनुसार करण्यात आली होती की नाही.
3. सवलत करारात नमूद केल्यानुसार सवलतधारकाला प्रदान करण्याच्या अटी व शर्तीचे काटेकोरपणे पालन करण्यात आले होते की नाही.
4. रस्त्याच्या गुणवत्तेचे संनियंत्रण व मूल्यांकन करण्यासाठी यंत्रणा पुरेशी व प्रभावी होती की नाही.

2.4 लेखापरीक्षण निकष

कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षणासाठी लेखापरीक्षण निकष येथून घेतले गेले होते:-

1. महाराष्ट्र सार्वजनिक बांधकाम नियमावली;
2. महाराष्ट्र सार्वजनिक बांधकाम लेखा संहिता;
3. अर्थसंकल्प पुस्तक व अर्थसंकल्प नियमावली;
4. रस्त्यांच्या बांधकामासाठी लागू होणाऱ्या इंडियन रोड काँग्रेस (आयआरसी) संहितेच्या तरतुदी आणि रस्ते वाहतूक व महामार्ग मंत्रालयाची मानके;
5. महाराष्ट्र शासन व भारत सरकारद्वारे हॅम अंतर्गत रस्ते व पुलांच्या अंमलबजावणीसाठी जारी शासकीय निर्णय, सूचना व आदेश;
6. महाराष्ट्र रस्ते विकास आराखडा 2001-21
7. डीपीआर सल्लागार, सवलतधारक आणि स्वतंत्र अभियंता (स्व.अ.) यांसाठी विनंती प्रस्ताव (आरएफपी);
8. प्रकल्पांचा सविस्तर प्रकल्प अहवाल (डीपीआर), डीपीआर सल्लागार व स्वतंत्र अभियंता यासाठी संदर्भ अटी आणि दर सूची;
9. वेगवेगळ्या प्रकल्पांकरिता सवलतधारकासोबत केलेले सवलत करार (सीए).

2.5 लेखापरीक्षण व्याप्ती, नमुना व पद्धती

कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षण, 2018-19 ते 2022-23 या कालावधीसाठी जुलै 2023 ते फेब्रुवारी 2024 या दरम्यान करण्यात आले.

एकूण 133 प्रकल्पांपैकी (मे 2023 ला असलेले), 131 प्रकल्प नमुन्यासाठी विचारात घेण्यात आले कारण नमुन्याच्या वेळी दोन प्रकल्प⁷ निविदा अवस्थेत होते. 131 प्रकल्प चार स्तरामध्ये वर्गीकृत करण्यात आले. ₹ 800 कोटींवरील चार प्रकल्प 100 टक्के आधारावर निवडले गेले. तीन स्तरांच्या 127 प्रकल्पांमधून, 38 प्रकल्पांची निवड सोपी यादृच्छिक नमुना पद्धती वापरून करण्यात आली. प्रकल्पांच्या निवडीचा तपशील खालील तक्ता 2 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे आहे.

तक्ता 2: प्रकल्पांच्या निवडीचा तपशील

अ. क्र.	स्तरांचे वर्गीकरण	प्रकल्पांची संख्या	निवडलेल्या प्रकल्पांची संख्या
1	₹ 100 कोटीपेक्षा कमी किंमतीचे प्रकल्प	10	03
2	₹ 100 कोटी ते ₹ 200 कोटी किंमतीचे प्रकल्प	73	22
3	₹ 200 कोटी ते ₹ 800 कोटी किंमतीचे प्रकल्प	44	13
4	₹ 800 कोटीहून अधिक किंमतीचे प्रकल्प	04	04
एकूण		131	42

(स्रोत - विभागीय अभिलेखे)

परिशिष्ट 2.1.1 मधील तपशीलानुसार पूर्ण झालेले 24 आणि 18 चालू असलेले प्रकल्प (मे 2023 पर्यंतची स्थिती) असे एकूण 42 प्रकल्प निवडण्यात आले जे एकूण प्रकल्पांच्या 32 टक्के होते.

अ. मु. स., सा.बा.विभाग, महाराष्ट्र शासन यांच्यासोबत 23 जून 2023 रोजी प्रवेश बैठक आयोजित करण्यात आली होती ज्यामध्ये लेखापरीक्षणाची व्याप्ती व विस्तार, लेखापरीक्षणाची उद्दिष्टे व निकष इ. स्पष्ट करण्यात आले होते.

अ.मु.स., सा.बां.वि. आणि सचिव, रस्ते, मंत्रालय, मुंबई, सा.बां. प्रदेशांचे (सा.बां.प्र.) मु.अ., सा.बां.प्र. येथे स्थापन केलेल्या दक्षता व गुणवत्ता नियंत्रण मंडळांचे (द. व गु.नि.मं.) अ.अ. आणि निवडक सा.बां. विभागांच्या का.अ. यांच्या कार्यालयांमध्ये अभिलेख्यांची तपासणी, डेटा व माहितीचे संकलन तसेच डेटा विश्लेषण करण्यात आले. निवडक प्रकल्प स्थळांची प्रत्यक्ष तपासणी विभागीय अधिकाऱ्यांसोबत करण्यात आली.

⁷ हॅम एयू-123 आणि हॅम एयू-117

12 डिसेंबर 2024 रोजी महाराष्ट्र शासनाचे उत्तर प्राप्त झाले. अ. मु. स., सा.बां. विभाग, महाराष्ट्र शासन यांच्यासोबत 3 मार्च 2025 रोजी निर्गमन बैठक आयोजित करण्यात आली होती. निर्गमन बैठकीदरम्यान प्राप्त झालेली उतरे मसुद्यात योग्यरित्या समाविष्ट करण्यात आली आहे.

2.6 अभिस्वीकृति

कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षण करण्याच्या विविध टप्प्यांवर सार्वजनिक बांधकाम विभागाने दिलेले सहकार्य लेखापरीक्षण अभिस्वीकृत करते.

लेखापरीक्षण निष्कर्ष

2.7 नियोजन

या कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षणाचे पहिले उद्दिष्ट कराराच्या अटी व शर्ती विभागाच्या हिताचे रक्षण करण्यासाठी तयार केल्या गेल्या आहेत की नाही आणि हॅम अंतर्गत स्वतंत्र प्रकल्पांची निवड योग्य होती की नाही याचे मूल्यांकन करणे हे होते.

विभागाने अॅन्युइटी प्रकल्पांच्या अंमलबजावणीसाठी मार्गदर्शक तत्वे व मानक करार तयार करण्यासाठी मु. अ., सा.बा. विभाग, पुणे यांच्या अध्यक्षतेखाली ऑक्टोबर 2015 मध्ये एक समिती स्थापन केली. समितीने आपल्या अहवालात (डिसेंबर 2015) रस्ते सुधारणा व मजबुतीकरण कार्यक्रम (आरआयएसपी, 2016) अंतर्गत ठराविक मापदंडाच्या⁸ आधारावर टप्प्याटप्प्याने घ्यावयासाठी संपूर्ण राज्यात प्र.रा.म. आणि रा.म. च्या 21025 किमी लांबीचे रस्ते (264 रस्ते) निवडले. समितीने सुचविले की जड वाहनांसाठी टोल आकारणीसह अॅन्युइटी नमुन्यांतर्गत रस्त्यांची कामे चार टप्प्यात करावीत. समितीने हे देखील सुचविले होते की ₹2000 कोटींच्या प्रारंभिक वाटपासह राज्य रस्ते विकास निधी (एसआरडीएफ) तयार केला जावा आणि टोल वसुलीची रक्कम निधीमध्ये जमा करावी.

हॅम द्वारा रस्त्यांच्या कामांच्या सुधारणेचा प्रस्ताव विभागाने तयार केला (नोव्हेंबर 2016) आणि 03 नोव्हेंबर 2016 रोजी झालेल्या बैठकीत, पाच

⁸ हाय ट्रॅफिक डेन्सिटी कॉरिडॉर, प्रमुख औद्योगिक केंद्रांना जोडणारे, महत्वाच्या तीर्थक्षेत्रांना जोडणारे-महत्वाची पर्यटन स्थळे जोडणारे-राष्ट्रीय महामार्ग जोडणारे राज्य महामार्ग, मागास भागातून जाणारे रस्ते, नवीन विमानतळ आणि एसईझेडला जोडणारे रस्ते, स्मार्ट शहरांना जोडणारे रस्ते, जिल्हा ते जिल्हा जोडणारे रस्ते, जिल्हयाचे ठिकाण ते तालुका मुख्यालय जोडणारे रस्ते किंवा दिल्ली आणि मुंबई दरम्यान दिल्ली मुंबई औद्योगिक कॉरिडॉर/ समर्पित फ्रेट कॉरिडॉरला जोडणारे रस्ते.

निर्देशक⁹ लागू करून, प्र.रा.म., रा.म. आणि प्र.जि. मा.यांचा समावेश असलेल्या 10,576 किमी रस्त्यांची लांबी (195 रस्ते) समाविष्ट करण्याचा निर्णय घेण्यात आला. हॅम अंतर्गत या रस्त्याच्या लांबीचा समावेश करण्यासाठी प्रस्तावित खर्च ₹ 30,000 कोटी (सरासरी ₹ तीन कोटी प्रति किमी) होता ज्यामध्ये शासकीय इक्विटी हिस्सा 40 टक्के, ₹ 12,000 कोटी आणि खाजगी इक्विटी हिस्सा 60 टक्के, ₹ 18,000 कोटी इतका होता. 15 वर्षांच्या अॅन्युइटी कालावधीसह दोन वर्षांत बांधकाम पूर्ण करायचे होते.

हा प्रस्ताव वित्त विभाग (वि.वि.) व नियोजन विभाग (नि.वि.) यांकडे अभिप्राय आणि शिफारशीसाठी पाठवण्यात आला होता. वि.वि.व नि.वि. (नोव्हेंबर 2016) ने सुचवले की 10,000 किमी लांबीचा रस्ता हाताळल्यास राज्याच्या तिजोरीवर मोठा भार पडेल आणि टप्प्याटप्प्याने प्रायोगिक तत्वावर प्रकल्प राबविण्याची शिफारस केली. पुढे, विभागाची अतिरिक्त जमीन विकणे किंवा टोलद्वारे महसूलाचे संकलन करणे, यासारख्या पर्यायी व्यवस्थेद्वारे निधी उभारण्याच्या शक्यता शोधण्यासाठी सुचविले होते. हे सुद्धा सुचविले होते की सुरुवातीच्या कालावधीत 40 टक्के आगाऊ प्रदान कमी करण्याचा प्रयत्न करावा.

तथापि, विभागाने एकाच टप्प्यात 10,576 किमी लांबीच्या हॅम प्रकल्पांची अंमलबजावणी जाहीर केली (29 नोव्हेंबर 2016) व निर्णय घेतला (डिसेंबर 2016) की स्वतंत्र प्रकल्प किमान 100 किमीचे असावे आणि किंमत ₹ 250 कोटींपेक्षा जास्त असावी. त्यानुसार, 195 कामांचा समावेश असलेल्या 78 प्रकल्पांवर विचार करण्यात आला आणि निविदा मागवण्यात आल्या. तथापि, कोणताही प्रतिसाद न मिळाल्याने, शासकीय व खाजगी पक्षाच्या वाट्यामध्ये (नोव्हेंबर 2017) 40:60 वरून 60:40 पर्यंत बदल करण्यात आला, अॅन्युइटी कालावधी 15 वर्षांवरून 10 वर्षांपर्यंत कमी करण्यात आला आणि प्रकल्पांची लांबी 100 किमीवरून 50 किमी पर्यंत कमी करण्यात आली. त्यानुसार, प्रकल्पांची संख्या 78 वरून 140 पर्यंत सुधारित केली गेली.

लेखापरीक्षणाने रस्ते कामांची निवड प्रक्रिया, कामांसाठी डीपीआर तयार करणे व निविदा दस्तऐवज, यासंबंधित अभिलेख्यांची तपासणी केली. या मुद्द्यांशी संबंधित लेखापरीक्षण निष्कर्षांची चर्चा पुढील परिच्छेदांमध्ये केली आहे.

⁹ अर्थात तालुका ते तालुका जोडणी; 2. औद्योगिक जोडणी; 3. कृषी उत्पादने विपणन जोडणी; 4. पर्यटन व धार्मिक स्थळे जोडणी; आणि 5. भारी रहदारीची संख्या आणि समाविष्ट अधिक लोकसंख्या.

2.7.1 व्यवहार्यता अभ्यास आणि डीपीआरसाठी विनंती प्रस्ताव (आरएफपी) तयार करणे

डीपीआर तयार करण्याकरिता सल्लागारांच्या नियुक्तीसाठी एकत्रित निविदा मागवण्याचे काम मु.अ., सा.बां. प्र., पुणे यांना सोपवण्यात आले (डिसेंबर 2016). आदेशानुसार, संपूर्ण राज्यासाठी मु.अ., सा.बां. प्र., पुणे यांनी सल्लागारांच्या नियुक्तीसाठी विनंती प्रस्तावाच्या एकसमान अटी व शर्ती अंतिम केल्या (डिसेंबर 2016).

अभिलेख्यांच्या तपासणी दरम्यान लेखापरीक्षणात खालील अनियमितता निदर्शनास आल्या:

2.7.1.1 डीपीआरमध्ये सुविधा स्थलांतराचा तपशीलवार अंदाज

आरएफपीच्या संदर्भ अटीच्या (टीओआर) परिच्छेद 3.6 नुसार, सल्लागाराला विद्युत विभाग, सिंचन विभाग, नगरपालिका, विकास प्राधिकरण इत्यादींसह सर्व संबंधित शासकीय संस्थांशी संपर्क साधावा लागेल आणि सर्व मंजुर्या मिळवाव्या लागतील. पुढे, सल्लागार संरेखनासह सर्व महत्त्वाच्या भौतिक वैशिष्ट्यांचे तपशील गोळा करेल. या सर्वेक्षणात संभाव्य स्थलांतरासाठी पुरेशा जागेचा समावेश असलेल्या रस्त्याच्या संपूर्ण मार्गाधिकाराचा समावेश असेल आणि संबंधित स्थानिक अधिकाऱ्यांकडून समाविष्ट असलेल्या सर्व प्रकारच्या सुविधांच्या स्थलांतराचे अंदाजीत खर्च डीपीआरमध्ये समाविष्ट केले जातील.

लेखापरीक्षणामध्ये निदर्शनास आले की डीपीआर तयार करताना, सल्लागाराने सुविधा स्थलांतरासाठी तपशीलवार योजना व अंदाज तयार केले नव्हते आणि घटकनिहाय अंदाजाशिवाय फक्त एकरकमी तरतूद करण्यात आली होती. पूर्ण झालेल्या 24 नमुना प्रकल्पांपैकी दोन (एएम-1 आणि एएम-2) मध्ये असे निदर्शनास आले की डीपीआरमध्ये प्रदान केलेल्या सुविधा स्थलांतराचा अंदाजे एकरकमी खर्च ₹ 29.19 कोटी होता. तथापि, अंमलबजावणीच्या वेळी, सुविधा स्थलांतराचा प्रत्यक्ष खर्च ₹ 225.85 कोटी इतका आला.

आरएफपीमध्ये तरतूद केल्याप्रमाणे, सल्लागाराने सुविधा स्थलांतराचा तपशीलवार अंदाज तयार केला असता तर, प्रकल्पांचा अंदाजे खर्च अचूकपणे प्रस्तुत करता येऊ शकला असता.

शासनाने उत्तर दिले (डिसेंबर 2024) की तांत्रिक मंजूरी व मसुदा निविदा कागदपत्र तयार करणे ही एक कालबद्ध प्रक्रिया असल्याने, सुविधा स्थलांतरणासाठी तांत्रिक मंजूरी लाइन विभागांच्या, दृश्यात्मक व तोंडी संवादाच्या आधारे सुविधा

स्थलांतराचा विचार करून देण्यात आली. पुढे उत्तर दिले (मार्च 2025) की सुधारित प्रशासकीय मान्यता देण्यात आली आहे.

2.7.1.2 चुकीच्या कलमाचा समावेश केल्यामुळे अनावश्यक प्रदान

महाराष्ट्र सार्वजनिक बांधकाम लेखा संहिता 1984 च्या परिच्छेद 10.2.14 नुसार' जर कामाचे प्रमाण विहित विनिर्देशापर्यंत केलेले असेल तरच करारानुसार असलेल्या पूर्ण दराला मान्यता देण्यात यावी. आरएफपीच्या अनुसूची-1 मधील परिच्छेद 12' डीपीआरचे काम पूर्ण करण्याकरिता 11 घटकांसाठी ठेका मूल्याच्या वेगवेगळ्या टक्क्यांमध्ये सल्लागारांना डीपीआर सल्लागार शुल्काचे घटकनिहाय प्रदानाची तरतूद करते' ज्यामध्ये अंतिम भूसंपादन अहवाल सादर करण्याचे (10 टक्के) आणि भूसंपादन प्रस्ताव सादर करण्याचे (10 टक्के) घटक समाविष्ट आहे.

आरएफपी तरतूद करतो की "सेवा पूर्ण झाल्यानंतर, अंतिम कराराची रक्कम प्रत्यक्षात केलेल्या इनपुट व सेवांच्या आधारे काढली जाईल आणि त्यानुसार प्रदान समायोजित केले जाईल". तथापि, याउलट, प्रदान अनुसूचीच्या (आरएफपी) परिशिष्ट 6 मधील टीप 7 मध्ये नमूद केले आहे की, कोणत्याही प्रकरणात प्रकल्पासाठी कोणताही टप्पा लागू नसल्यास, अशा टप्प्यासाठी प्रदान त्याचा मागील टप्पा पूर्ण झाल्यानंतर देय होईल.

एप्रिल-जुलै 2017 या कालावधीत डीपीआर सल्लागार कामाचे कार्यादेश देण्यात आले होते. तथापि, मे 2017 मध्ये, विभागाने निर्णय घेतला की अतिरिक्त खर्च आणि भूसंपादन प्रक्रियेतील विलंब टाळण्यासाठी रस्त्याचे काम विद्यमान मार्गाधिकारावर¹⁰ केले जाईल. म्हणूनच, 20 टक्के सल्ला प्रदान असलेले भूसंपादन अहवाल किंवा भूसंपादन प्रस्ताव सल्लागारांद्वारा सादर करण्याची आवश्यकता नव्हती.

तथापि, सल्लागारांद्वारे प्रत्यक्षात न केलेल्या घटकांच्या प्रदानासाठी आरएफपी मध्ये विरोधाभासी शर्त (प्रदान अनुसूचीच्या परिशिष्ट 6 ची टीप 7) समाविष्ट केल्यामुळे अनावश्यक खर्च झाला आहे. राज्यात, ₹ 217.04 कोटी खर्चाच्या 195 कामांचा समावेश असलेले एकूण 78 डीपीआर तयार करण्यात आले होते. या 78 डीपीआरमध्ये, ₹ 43.40 कोटींची¹¹ तरतूद भूसंपादन क्रियाकलापांसाठी करण्यात आली होती ज्यांची अजिबात आवश्यकता नव्हती. मे 2017 मध्ये घेतलेल्या निर्णयानुसार भूसंपादन आवश्यक नसतांनाही, 42 नमूना प्रकल्पांपैकी

¹⁰ रस्ता (कॅरेजवे आणि शोल्डर्स), साइड ड्रेन, सर्व्हिस रोड, वृक्षारोपण, सुविधा इत्यादींचा समावेश असलेल्या प्रकल्प महामार्गासाठी आवश्यक असलेली एकूण जमिनीची रुंदी म्हणजे मार्गधिकार होय.

¹¹ ₹ 217.04 कोटींच्या एकूण 20 टक्के (10 टक्के अंतिम भूसंपादन, 10 टक्के भूसंपादन प्रस्ताव सादर करणे)

13 मध्ये, सल्लागारांना ₹ 5.55 कोटी¹² प्रदान केले गेले. 29 प्रकल्पांचा प्रदान तपशील प्रतीक्षेत आहे.

महाराष्ट्र शासनाने मागील उत्तरात (डिसेंबर 2024) असे म्हटले होते की, जरी प्रदान सूचीमध्ये भूसंपादन बाबींचा समावेश करणे चुकीचे असल्याचे दिसून आले असले तरी, यामुळे विभागावर कोणताही आर्थिक भार पडलेला नाही. भूसंपादनाच्या कामाची आवश्यकता नसतानाही, सर्व 78 डीपीआरमध्ये भूसंपादनासाठी 20 टक्के रक्कम प्रदान करण्याची तरतूद असल्याने हे उत्तर मान्य नाही. पुढे, 42 नमुना प्रकल्पांपैकी 13 मधील सल्लागारांना, मे 2017 मध्ये घेतलेल्या निर्णयाच्या अटीनुसार भूसंपादन आवश्यक नसतांनाही भूसंपादन घटकासाठी ₹ 5.55 कोटी प्रदान करण्यात आले.

शासनाने विभागाच्या अधिकाऱ्यांना भविष्यातील प्रकल्पांमध्ये याची नोंद घेण्याचे निर्देश दिले (मार्च 2025).

2.7.2 वन विभागाची मंजूरी न घेता हॅम अंतर्गत रस्ते प्रकल्पांची निवड

डीपीआरच्या व्यवहार्यता अभ्यासासाठी सल्लागार नियुक्तीकरिता विनंती प्रस्तावाच्या (आरएफपी) संदर्भाच्या अटीच्या (टीओआर) परिच्छेद 10.10 नुसार, डीपीआर अंतिम करताना सल्लागारांनी प्रकल्पासाठी आवश्यक असलेल्या वन विभागाच्या मंजुर्या मिळवल्या पाहिजेत. अंतिम मंजुर्या विभागाकडे सादर केल्या पाहिजेत जेणेकरून प्रकल्पाची अंमलबजावणी कोणत्याही अडथळ्याशिवाय त्वरित पुढे होऊ शकेल.

अभिलेख्यांची तपासणी करताना, 42 पैकी तीन प्रकल्पांमध्ये असे निदर्शनास आले की एक पदरी (3.5 मीटर ते 3.75 मीटर) ते दोन पदरी (7 मीटर) पर्यंत रुंदीकरण करावयाच्या रस्त्याचा एक मोठा भाग वन क्षेत्रातून जात होता, ज्याकरिता कामांच्या अंमलबजावणीसाठी वन विभागाची मंजूरी आवश्यक होती. तथापि, लेखापरीक्षणामध्ये असे निदर्शनास आले की प्रकल्पांची अंमलबजावणी वन विभागाची मंजूरी न घेता सुरु करण्यात आली ज्यामुळे खाली दिलेल्या तपशीलानुसार नंतर काम कमी करण्यात आले किंवा निष्पादित करता येऊ शकले नाही.

¹² पीएन 28,32,33 आणि 34 -₹ 206.24 लाख, एयू 180- ₹ 12.47 लाख, पीएन 153-₹ 16.56 लाख, एनएसके 62- ₹ 36.08 लाख, एनएजी-139 व एनएजी-141-₹ 74.46 लाख, एनएजी-136 व एनएजी & 137-₹ 71 लाख, एमयू-2 व एमयू-3-₹ 68.79 लाख, एयू-106 -₹ 69.33 लाख

- हॅम प्रकल्प एमयू-170¹³ रायगड जिल्ह्यातील मुरुड गाव ते कोलाड गाव (किमी 0/00 ते 48/00) जोडतो. 48 किमी लांबीच्या रस्त्यापैकी, 3.75 मीटर (एक पदर) कॅरेजवे असलेला 9 किमीचा भाग फणसाड वन्यजीव अभयारण्यामधून जात होता, ज्यासाठी वन विभागाची मंजूरी प्राप्त केली नव्हती आणि 9 किमी (2/200 ते 11/200 किमी) लांबीचा रस्ता जो जंगलाच्या भागात होता तो कामाच्या व्याप्तीतून कमी करण्यात आला. अशाप्रकारे, वनविभागात दोन पदर पेव्ह शोल्डर असलेल्या रस्त्याचे काम बंद करण्यात आले आणि मुरुडला कोलाड शी दोन पदरी पेव्ह शोल्डर रस्त्याने जोडण्याचे उद्दिष्ट अपूर्ण राहिले.
- प्रकल्प एनएजी-132¹⁴ मध्ये, 11.230 किमी आणि 1.700 किमी लांबीच्या पट्ट्यामध्ये सुधारणांची कामे वन विभागाकडून मंजूरी न घेतल्यामुळे करण्यात आली नव्हती. त्यामुळे, सदर लांबीचे काम कमी करण्यात आले आणि विद्यमान 3.5 मीटर ते 3.75 मीटर लांबीच्या वाहनमार्गाचे रुंदीकरण करता येऊ शकले नाही.
- प्रकल्प एएम-94¹⁵ (प्रकल्प एएम-2 चा भाग) मध्ये, 52.52 किमी लांबीच्या संपूर्ण रस्त्यापैकी, 34.49 किमी रस्ता जंगलातून आणि 18.03 किमी गावातून जात होता. वन विभागाने रस्त्याच्या रुंदीकरणाची परवानगी दिली नाही आणि त्याऐवजी 34.49 किमी वनक्षेत्रातील सध्याच्या एकेरी रुंदीच्या रस्त्यावर आच्छादन करण्याची परवानगी दिली. त्यामुळे रस्ता दोन पदरांमध्ये सुधारण्याचे हॅमचे उद्दिष्ट पूर्ण झाले नाही.

महाराष्ट्र शासनाने उत्तरात (डिसेंबर 2024) म्हटले की वन विभागाकडून मंजूरी मिळविण्यासाठी प्रयत्न केले गेले होते आणि वन मंजूरी मिळेल या अपेक्षेवर कामे सुरु करण्यात आली होती. शासनाने पुढे उत्तर दिले (मार्च 2025) की भविष्यात या प्रकरणाची दखल घेतली जाईल.

वस्तुस्थिती कायम आहे की अपेक्षित केल्याप्रमाणे सल्लागारांनी डीपीआर टप्प्यावर वन विभागाची मंजूरी घेतली नाही, त्यामुळे रस्त्यांची कामे त्याप्रमाणात अपूर्ण राहिली आहेत.

¹³ मुरुड तालुक्यातील मुरुड - रोहा- कोलाड-पुणे रोड प्र.रा.म.-05 (किमी 0/000 ते किमी 48/000) मध्ये पक्की बाजुपट्टी असलेल्या दोन पदरमध्ये सुधारणा.

¹⁴ हॅम-एनएजी-132 प्रकल्पासाठी पक्क्या बाजुपट्टीसह दुपदरी बांधकाम, A-1 रा.म. 358 (रा.म. -361) (किमी 0+00 ते किमी 67+200) ला जोडण्यासाठी जांब-आंधळगाव-पालांदूर, A-2 रा.म. 358 (जोड रस्ता) (रा.म. 361) (किमी 0+00 ते 67+200 पर्यंत) ला जोडण्यासाठी जांब- आंधळगाव मोहाडी-पालांदूर

¹⁵ अमरावती जिल्ह्यातील चिखलदरा हिल स्टेशनसाठी रस्ते सुधारण्यासाठी पक्क्या बाजुपट्टीसह दोन पदरचे रुंदीकरण. (परतपारा चिखलदरा घटांग रस्ता) (लांबी 52.525 किमी)

2.7.3 कार्यचालन व देखभालीसाठी विमा व गस्त घालण्याच्या खर्चाचा अवास्तव भार

सवलत कराराचा कलम 17 तरतूद करतो की सवलतधारकाने हे सुनिश्चित करावे की करारात नमूद केलेल्या देखभाल आवश्यकतांची पुष्टी प्रकल्पात नेहमीच केल्या जाते. का. व दे. मध्ये नियमित व विशेष देखभाल, विमा, गस्त आणि इतर कार्यालयीन खर्च यांच्या तरतूदींचा समावेश असतो.

हॅम मार्गदर्शक तत्वांनुसार, प्रकल्पाचा बांधकाम कालावधी दोन वर्षे असावा आणि त्यानंतर, का. व दे कालावधी 10 वर्षे असेल, जी सवलतधारकाची जबाबदारी असेल. का. व दे. खर्चाचा अंदाज घेण्यासाठी, विभागाने एनएचएआयच्या 29 एप्रिल 2011 च्या परिपत्रकानुसार चार-पदरी रस्त्यांसाठी केलेल्या आधार दर गृहीतकांचा संदर्भ दिला.

प्रकल्पांच्या का. व दे. खर्चात विमा आणि गस्त घालण्याच्या खर्चाची तरतूद तक्ता 3 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे होती.

तक्ता 3: का. व दे. खर्चासाठी अंदाजपत्रकात केलेली तरतूद

बाब	यूनिट	मापदंड/प्रमाण
रस्त्याची लांबी	किमी	प्रकल्प-विशिष्ट
बोली प्रकल्प खर्च	₹	प्रकल्प-विशिष्ट
विमा (बोली प्रकल्प खर्चाच्या 0.15 टक्के / वर्ष)	प्रति वर्ष	12 टक्के दराने जीएसटीसह
गस्त घालण्याचा खर्च	प्रति वर्ष	10,00,000.00

(स्रोत - विभागाने दिलेला का. व दे. खर्चाचा अंदाज)

लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की प्रत्यक्ष देय असलेल्या अधिमूल्याऐवजी अंदाजे प्रकल्प खर्चाच्या (ईपीसी) 0.15 टक्के म्हणून विमा शुल्क अंदाजपत्रकात समाविष्ट करण्यात आले होते. सवलतधारकाने अंदाजे प्रकल्प खर्चामध्ये ₹ 10.34 लाख ते ₹ 46.13 लाखांपर्यंतच्या विमा शुल्काच्या समावेशाच्या तुलनेत दरवर्षी ₹ 0.50 लाख ते ₹ 9.07 लाखांपर्यंतच्या विमा पॉलिसी काढल्या. यामुळे परिशिष्ट 2.1.2 मधील तपशीलानुसार निवडक 42 पैकी 16 प्रकल्पांच्या बाबतीत का. व दे. खर्चात ₹ 34.56 कोटी इतका अतिरिक्त विमा शुल्क समाविष्ट झाला आहे. उर्वरित 26 प्रकल्पांच्या बाबतीत, संबंधित विभागांनी अभिलेखे सादर केले नाहीत.

पुढे, वाहनाचे भाडे, चालकाचा पगार, डिझेल खर्च आणि देखभाल खर्चाच्या आधारावर विभागाने प्रति वर्ष ₹ 10 लाख गस्त घालण्याच्या खर्चाची गणना केली होती. तथापि, तो प्रकल्पांतर्गत समाविष्ट करायच्या रस्त्याच्या लांबीशी जोडला गेला नव्हता. रस्त्याची लांबी कितीही असली तरी प्रत्येक प्रकल्पासाठी प्रति वर्ष

₹ 10 लाखांची एकरकमी तरतूद करण्यात आली होती. नमुना घेतलेल्या 42 प्रकल्पांमध्ये असे निदर्शनास आले की प्रकल्पांमध्ये समाविष्ट असलेल्या रस्त्याची लांबी 18 किमी (एएम-82A) ते 89 किमी (एयू-107) पर्यंत होती. त्यामुळे सर्व प्रकल्पांमध्ये समान प्रमाणात एकरकमी गस्त शुल्क आकारण्याची तरतूद समर्थनीय नाही.

महाराष्ट्र शासनाने त्यांच्या उत्तरात (डिसेंबर 2024) म्हटले आहे की विमा खर्च आणि गस्त घालण्याचा खर्च हा एनएचएआय (एप्रिल 2011) मध्ये नमूद केलेल्या गृहीतकांनुसार विचारात घेतला जातो.

तथापि, एनएचएआय परिपत्रकाने (एप्रिल 2011) सुचविलेले गृहीतक गस्त घालण्यासाठी प्रति किमी दर प्रदान करते. लेखापरीक्षणाचे असे मत आहे की प्रकल्पांमध्ये समाविष्ट असलेल्या रस्त्यांची लांबी कितीही असली तरी गस्त घालण्याची एकरकमी तरतूद न्याय्य नाही. पुढे, विम्याचा खर्च प्रत्यक्ष आधारावर द्यावयास पाहिजे होता.

शासनाने उत्तर दिले (मार्च 2025) की सवलत करारानुसार गस्त घातली आहे की नाही हे पडताळण्यासाठी क्षेत्रीय कार्यालयांना सूचना जारी केल्या जातील आणि वस्तुस्थिती मान्य केली (मार्च 2025) की विमा खर्च प्रत्यक्षानुसार समाविष्ट केला पाहिजे.

2.7.4 नमुना सवलत कराराच्या कलमांमध्ये बदल

विभागाने हॅम प्रकल्पांसाठी नमुना सवलत करार (एमसीए) मंजूर केला होता आणि सर्व मु.अ. ला तो परिचालित केला होता. खालील तपशीलानुसार निवडक 42 प्रकल्पांच्या तपासणी दरम्यान लेखापरीक्षणामध्ये निदर्शनास आले की एका प्रदेशात मंजूर आरएफपी पासून किंमत फरक कलमामध्ये भिन्नता होती आणि मंजूर केलेल्या एमसीएममध्ये कामाच्या व्याप्तीमध्ये बदल झाल्यास का. व दे. शुल्कात कपात करण्याच्या कलमाची तरतूद नव्हती:

➤ मु.अ., सा.बा.प्र., कोकण यांनी एमसीएला एक अतिरिक्त परिशिष्ट जारी केले की कलम 23.2 मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे किंमत निर्देशांक गुणक स्टील, सिमेंट आणि बिटुमेन वगळता सर्व सामग्रीसाठी लागू असेल ज्यासाठी स्वतंत्र किंमत फरक दिला जाईल. हे नमुना सवलत करारापासून विचलन आहे. याची **परिच्छेद 2.9.2.3** मध्ये तपशीलवार चर्चा केली आहे.

शासनाने वस्तुस्थिती मान्य केली आणि उत्तर दिले (मार्च 2025) की सर्व मु.अ. नां सूचना जारी केल्या जातील जेणेकरून शासनाच्या मंजूरीशिवाय एमसीएममध्ये कोणताही बदल केला जाऊ नये.

➤ सीएच्या कलम 16.7 नुसार, व्याप्तीतील बदलामुळे (सीओएस) प्रकल्प महामार्गाची लांबी कमी झाली किंवा वाढली तर, कलम 23.7 मध्ये तरतूद केल्यानुसार का. व दे. प्रदाने, प्रकल्प महामार्गाच्या कमी किंवा लांबीच्या वाढीच्या प्रमाणात कमी केली किंवा वाढवली जातील. या कलमात लांबी कमी करण्यासाठी किंवा वाढवण्यासाठी सीओएस दिला असला तरी, रस्त्याच्या रुंदीमध्ये (एकतर एक पदर किंवा मध्यवर्ती पदर) बदलासाठी सीओएस झाल्यास, कलम 23.7 मध्ये दिल्यानुसार का. व दे. प्रदानामध्ये आनुपातिक कमी करण्याची तरतूद नाही. **परिच्छेद 2.7.2** मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे, अमरावती जिल्ह्यातील एएम-94 प्रकल्पाच्या प्रकरणामध्ये, वनक्षेत्रातून जाणाऱ्या रस्त्याला रुंदीकरणाची परवानगी दिली नाही आणि अस्तित्वात असलेल्या रस्त्यावर आच्छादन केले. तथापि, कलम 16.7 मध्ये स्पष्टता नसल्यामुळे का.व दे. खर्च कमी केला नाही.

शासनाने ही वस्तुस्थिती मान्य केली आणि उत्तर दिले (मार्च 2025) की क्षेत्रीय अधिकाऱ्यांना आवश्यक सूचना देण्यात येतील.

2.8 प्रकल्पांची अंमलबजावणी

या कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षणाचा दुसरा उद्देश स्वतंत्र प्रकल्पांची अंमलबजावणी नियम, मार्गदर्शक तत्त्वे आणि सीए नुसार झाली आहे की नाही याचे मूल्यांकन करणे हे होते.

लेखापरीक्षणाने डीपीआर, निविदा दस्तऐवज, सीए, सीएच्या वेळापत्रकानुसार कामाची अंमलबजावणी, तयार झालेल्या मालमतेची प्रत्यक्ष तपासणी आणि का.व दे. संबंधित अभिलेख्यांची तपासणी केली. लेखापरीक्षण निष्कर्षाची चर्चा पुढील परिच्छेदांमध्ये केली आहे:

2.8.1 थर जाडीसाठी उच्च मानकीकरण स्वीकारल्याने प्रकल्पांवर अनावश्यक खर्च

मे 2017 च्या परिपत्रकाद्वारे विभागाने हॅम कामांना तांत्रिक मंजूरी देताना पेव्ह शोल्डर कामासह दोन-पदराच्या अंमलबजावणीसाठी आयआरसी एसपी-73 (2015) मध्ये नमूद केलेल्या मानकांचे पालन करण्याचे निर्देश दिले. आयआरसी एसपी-73 (2015) नुसार, फ्लेक्झिबल पेव्हमेंट 15 वर्षांच्या संकल्पन कालावधीसाठी आणि संकल्पन वाहतूक 20 दशलक्ष मानक एक्सल (एमएसए¹⁶) पेक्षा कमी नसावा या अटीवर संकल्पित केले पाहिजे. पुढे असे निर्देश देण्यात

¹⁶ एमएसए हे रस्त्याच्या वाहतूक क्षमतेचे मोजमाप करण्याचे एकक आहे जे व्यावसायिक वाहनांची संख्या, वार्षिक वाढ, संकल्पन कालावधी, पदर घटक आणि वाहन नुकसान घटक यासह विविध घटकांवर अवलंबून असते. रस्ते बांधणीमध्ये पेव्हमेंट थरांची जाडी निश्चित करण्यासाठी एमएसएचा वापर केला जातो.

आले की जर कोणत्याही परिस्थितीत, आयआरसी एसपी -73 (2015) चे मानक पाळले जाऊ शकले नाही, तर त्यांच्या कारणांची बाबनुसार नोंद घेतली पाहिजे. आयआरसी एसपी -73 (2015) मध्ये असेही नमूद केले आहे की विद्यमान पेव्हमेंट दोन पदरामध्ये रुंदीकरण आणि मजबूत करण्यासाठी पेव्हमेंट थरांची जाडी आयआरसी: 37-2012 नुसार असेल. ते वेगवेगळ्या संकल्पित केलेल्या एमएसएससाठी वापरल्या जाणाऱ्या मानकांची देखील तरतूद करते.

निवडक 42 प्रकल्पांपैकी 18 प्रकल्पांच्या संबंधित डीपीआरमधून लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की प्रस्तावित रस्त्यांवरील 15 वर्षांच्या संकल्पन कालावधीसाठी 0.01 एमएसए ते 8 एमएसए दरम्यानच्या अंदाजित रहदारी भारावर आधारित एमएसएचा अंदाज लावण्यात आला होता, ज्यासाठी फ्लेक्झिबल पेव्हमेंटची आवश्यक थर जाडी आयआरसी: 37-2012 मध्ये निर्दिष्ट केल्याप्रमाणे विचारात घ्यायची होती. तथापि, **परिशिष्ट 2.1.3** मधील तपशीलाप्रमाणे डीपीआरमध्ये अनुमानित एमएसएनुसार फ्लेक्झिबल पेव्हमेंटच्या थर जाडीसाठी आवश्यकतेपेक्षा जास्त मानक देण्यात आले होते. यामुळे 18 प्रकल्पांमध्ये ₹ 297.97 कोटींचा अनावश्यक खर्च झाला आहे.

शासनाने उत्तर दिले (डिसेंबर 2024) की एका प्रकरणात (एमयू-3) राष्ट्रीय महामार्गावरून रहदारी प्रकल्प रस्त्यावर वळवण्यात आली आणि इतर प्रकरणांमध्ये, हॅम अंतर्गत रस्त्यामुळे, रहदारी वाढली आणि परिसरातील रहदारी देखील हॅम रस्त्यावर चालू लागली.

उत्तर मान्य करण्यासारखे नव्हते कारण दरवर्षी होणाऱ्या वाहतुकीतील वाढीचा पंधरा वर्षांपर्यंतचा विचार करून एमएसएची गणना करण्यात आली होती. तरीही, रस्त्यांसाठी दिलेला थर डीपीआरमध्ये अनुमानित केलेल्यापेक्षा खूपच जास्त होता. सध्याच्या वाहतुकीच्या संख्येच्या पूर्ततेसाठी कागदोपत्री पुरावे लेखापरीक्षणाच्या वेळी किंवा उत्तरासोबत सादर केले गेले नाहीत.

2.8.2 बोली मूल्यांकनात कमतरता असल्याने बोलीदाराद्वारा आर्थिक क्षमता परिपूर्ण केल्याशिवाय निविदा स्वीकारणे

प्रत्येक हॅम प्रकल्पासाठी निर्दिष्ट अंदाजे प्रकल्प खर्चाकरिता (ईपीसी) निविदा नोटिस मागवण्यात आली होती ज्यासाठी आरएफपी अंतर्गत बोलीदारांसाठी बोलीच्या अटी आणि शर्तीसह सूचना नमूद केल्या होत्या.

आरएफपीच्या कलम 2.2.2 नुसार, पात्रता आणि योग्यता निकष निर्धारित करते की अगोदरच्या वित्तीय वर्षाच्या शेवटी बोलीदाराची किमान निव्वळ संपत्ती (आर्थिक क्षमता) ईपीसीच्या 25 टक्के असेल. याचा अर्थ राज्यात एखाद्या

यंत्रणेला मिळालेल्या सर्व कामांच्या एकत्रित ईपीसी विरुद्ध त्यांची एकूण आर्थिक क्षमता ही आर्थिक क्षमतेच्या पात्रतेच्या निकषांनुसार सत्यापित करणे आवश्यक आहे. पुढे, आरएफपीची अट 2.2.2 (B), विहित करते की संघाच्या प्रत्येक सदस्याची तत्काळ आधीच्या वित्तीय वर्षात ईपीसीच्या 12.5 टक्के किमान निव्वळ संपत्ती असणे आवश्यक आहे.

लेखापरीक्षणाला सा.बा.प्र., छत्रपती संभाजीनगरमध्ये लक्षात आले की, ₹ 1157.09 कोटी एकूण ईपीसी असलेली पाच हॅम प्रकल्प बोलीदार मेसर्स एबीसी लिमिटेडला देण्यात आली (2018) ज्यासाठी तक्ता 4 मध्ये (प्रथम पाच प्रकरणे) दर्शविल्यानुसार दिलेल्या आरएफपीच्या कलम 2.2.2 नुसार मागील वर्षामध्ये (2017-18) मध्ये किमान निव्वळ संपत्ती ₹ 289.28 कोटी (पाच प्रकल्पांच्या एकूण ईपीसीच्या 25 टक्के) आवश्यक होती. पुढे, तक्ता 4 मधील तपशीलानुसार, त्याच बोलीदाराला एकूण ईपीसी ₹ 1982.13 कोटी असलेले आणखी दोन प्रकल्प (एयू-L1 आणि एयू-L2) ज्यात किमान निव्वळ संपत्ती ₹ 495.53 कोटी आवश्यक होती, ते देण्यात आले (ऑक्टोबर/नोव्हेंबर 2018).

तक्ता 4: ईपीसी व निव्वळ संपत्तीसह प्रकल्पांचा तपशील

(₹ कोटीमध्ये)

प्रकल्प क्र.	ईपीसी	आवश्यक निव्वळ संपत्ति	कार्यादेशाची तारीख
एयू -100A*	180.91	45.23	16/04/2018
एयू -100B	207.88	51.97	18/04/2018
एयू -102*	213.11	53.28	18/04/2018
एयू -99*	255.74	63.94	16/04/2018
एयू -98*	299.45	74.86	18/04/2018
एयू -L1 ¹⁷	550.77	137.69	30/10/2018
एयू-L2	1431.36	357.84	05/11/2018
एकूण	3,139.21	784.81	

(स्रोत - सा.बा.विभागांनी दिलेली माहिती)

* टीप: एयू-100A, एयू-102, एयू-99 आणि एयू-98 हे नमुना प्रकल्प नाहीत परंतु सवलतधारकाच्या आर्थिक क्षमतेच्या मूल्यमापनासाठी विचारात घेतले गेले.

विभागाने सुरुवातीला पाच प्रकल्पांसाठी बोली स्वीकारल्या ज्यात मागील वर्षामध्ये (2017-18) असलेल्या बोलीदारांच्या एकूण निव्वळ मूल्य ₹ 427.44 कोटींच्या तुलनेत निव्वळ संपत्ती आवश्यकता ₹ 289.28 कोटी होती. तथापि, दोन प्रकल्पांसाठी (एयू-L1 आणि एयू-L2) निविदा स्वीकारताना, विभागीय अधिकाऱ्यांनी बोलीदाराच्या आर्थिक क्षमतेचे मूल्यांकन करताना आधी दिलेल्या कामांचा विचार केला नाही. लेखापरीक्षणाचे असे मत आहे की आधीच्या दिलेल्या कामांचा विचार बोलीदाराच्या सामूहिक आर्थिक स्थितीचे मूल्यांकन करण्यासाठी करावयास हवा होता. मागील पाच प्रकल्प आणि त्यानंतरचे दोन प्रकल्प एकत्रित करून ₹ 784.81 कोटीची आवश्यक निव्वळ संपत्ती बोलीदाराच्या मागील

¹⁷ मेसर्स एबीसी (जेव्ही) मेसर्स एक्सवायझेड

वर्षामध्ये (2017-18) असलेल्या ₹ 427.44 कोटींच्या एकूण निव्वळ संपत्तीपेक्षा खूपच जास्त होती. अशाप्रकारे, ऑक्टोबर/नोव्हेंबर 2018 मध्ये त्याच बोलीदाराला कामे देणे हे आरएफपीमध्ये निर्दिष्ट केलेल्या नियमांचे उल्लंघन आहे.

पुढे, एयू-L1 प्रकल्पासाठी एक्सवायझेड सोबत एबीसी संयुक्त उपक्रमाची¹⁸ बोली, जरी संघ भागीदार मेसर्स एक्सवायझेडची आर्थिक क्षमता सादर करण्यात आली नव्हती तरी स्वीकारण्यात आली.

शासनाने उत्तर दिले (मार्च 2025) की एक परिपत्रक जारी करण्यात आले होते (जून 2019) ज्यामध्ये असे म्हटले होते की आर्थिक बोलीचे मूल्यांकन करताना, एकाच बोलीदाराने बोली लावलेल्या इतर प्रकल्पांची निव्वळ संपत्ति वजा करून निव्वळ उपलब्ध निव्वळ संपत्ति विचारात घेतली पाहिजे.

2.8.3 रस्त्यांचे बांधकाम व देखभाल

सीएच्या कलम 17.1.1 नुसार, कार्यचालन कालावधी दरम्यान, सवलतधारक करारानुसार प्रकल्प चालवेल व देखभाल करेल आणि पुढे सीएच्या कलम 17.2 नुसार, सवलतधारक कार्यचालन कालावधी दरम्यान नेहमी खात्री करेल की; प्रकल्प सीएच्या सूची-K नुसार विहित केलेल्या देखभाल आवश्यकतांची पुष्टी करतोय.

बांधकाम आणि का. व दे. कालावधी दरम्यान सीएनुसार सवलतधारक रस्त्यांची अंमलबजावणी व देखभाल करतोय हे पाहण्यासाठी निवडक 42 प्रकल्पांची लेखापरीक्षणाने विभागांच्या अधिकाऱ्यांसोबत संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणी केली. पुढील परिच्छेदांमध्ये चर्चा केल्याप्रमाणे प्रत्यक्ष पडताळणी दरम्यान रस्त्यांचा कमी वापर झाल्याची तीन प्रकरणे, सुरक्षितता सुविधांची खात्री न केल्याची दोन प्रकरणे, जोडणीचा अभाव असल्याची आठ प्रकरणे आणि सात प्रकरणे जेथे विविध रस्त्यांचे भाग खराब झाल्याचे लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले.

2.8.3.1 कमकुवत, अरुंद व अपूर्ण पुलांमुळे रस्त्यांचा कमी वापर

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की निवडक पूर्ण झालेल्या 24 प्रकल्पांपैकी तीन प्रकल्प खाली चर्चा केल्याप्रमाणे रस्त्यांमधील कमकुवत व अरुंद पुलांच्या अस्तित्त्वामुळे पूर्णपणे वापरात नव्हते :

1. प्रकल्प एयू-L1 (एयू-124)

हॅम अंतर्गत बांधलेल्या रस्त्याच्या पट्ट्यांमध्ये येणारे दोन छोटे पूल पुनर्बांधणी करण्यात आले नाहीत. हे पूल कमकुवत व खराब स्थितीत होते कारण प्रबलित

¹⁸ हा प्रकल्प एबीसी जेव्ही मेसर्स एक्सवायझेडला देण्यात आला. एबीसी लिमिटेडची निव्वळ संपत्ती ₹ 427.44 कोटी होती तर मेसर्स एक्सवायझेडची निव्वळ संपत्ती सादर करण्यात आली नव्हती.

स्टील उघडे पडले होते जे खालील छायाचित्रांमध्ये दर्शविल्याप्रमाणे प्रवाशांसाठी सुरक्षित नाही.

शासनाने उत्तर दिले (मार्च 2025) की लहान पुलांचे बांधकाम पूर्ण करण्यासाठी सूचना जारी केल्या जातील.

2. प्रकल्प एनएसके-55B

हॅम अंतर्गत बांधलेल्या रस्त्यावर साखळी 8/100 येथील सिंचन कालव्यावरील 5.5 मीटरच्या अरुंद पुलाचे रुंदीकरण न केल्याने सुरळीत वाहतुकीत अडथळा निर्माण झाला.

शासनाने उत्तर दिले (मार्च 2025) की लहान पुलांचे बांधकाम पूर्ण करण्यासाठी सूचना जारी केल्या जातील.

वस्तुस्थिती कायम आहे की अरुंद पुलाचे रुंदीकरण आणि कमकुवत पुलांचे बांधकाम न झाल्यामुळे अखंड वाहतुकीचे उद्दिष्ट साध्य झाले नाही.

3. प्रकल्प एनएसके-65

प्रकल्प एनएसके-65 मधील रस्त्यांच्या सुधारणेचे काम दोन वेगवेगळ्या रस्त्यांच्या भागात विभागले गेले होते: एनएसके-65A¹⁹ चोपडा ते जळगाव आणि एनएसके-65B²⁰ जळगाव ते यावल. दोन्ही प्रस्तावित रस्ते तापी नदीवरून जातात जिथे थेट संपर्क सुनिश्चित करण्यासाठी दोन्ही बाजूंनी पूल बांधावयाचे होते. प्रकल्प 65A मधील 1.575 किमी आणि प्रकल्प एनएसके-65B मधील 2.40 किमी लांबीच्या रस्त्यांच्या बांधकामासाठी मार्गाधिकार तापी नदीच्या बुडीत क्षेत्रात रस्ते असल्याने अस्तित्वात नव्हता हे माहित असूनही, हॅम अंतर्गत रस्ते अंमलबजावणीसाठी (एप्रिल 2019) हाती घेण्यात आले. बांधण्यात येणाऱ्या पुलासाठी (हॅम प्रकल्प एनएसके-65-A), 24 महिन्यांच्या विहित कालावधीत काम पूर्ण करण्यासह जुलै 2022 मध्ये सार्वजनिक बांधकाम विभागाला कार्यादेश

¹⁹ चोपडा ते जळगाव रोड एसएच 40 ची एकूण लांबी 42.80 किमी सुधारणे

²⁰ यावल ते जळगाव 20 किमी लांबी सुधारणे

देण्यात आले आणि हॅम प्रकल्प एनएसके-65-B साठी 12 महिन्यांच्या विहित कालावधीसह पाटबंधारे विभागाला जुलै 2021 मध्ये कार्यादेश देण्यात आले आणि जून 2023 पर्यंत मुदतवाढ देण्यात आली. जरी, दोन्ही हॅम प्रकल्प पूर्ण झाले आणि ऑक्टोबर 2021 पासून या रस्त्यांवर वाहतूक सुरु झाली असली तरी, खालील छायाचित्र 3 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे पूल पूर्ण न झाल्यामुळे चोपडा ते जळगाव आणि यावल ते जळगाव दरम्यान थेट संपर्क स्थापित होऊ शकला नाही.

छायाचित्र-3-भोकर गावातील तापी नदीवरील पुलाचे अपूर्ण काम

(स्रोत: 'बीम्स' वेबसाइट)

छायाचित्राची तारीख: 17 नोव्हेंबर 2023

अशाप्रकारे, पुलाच्या बांधकामापूर्वी हे रस्ते हॅम अंतर्गत घेतल्यामुळे विभागाने अंमलबजावणी केलेल्या रस्त्याच्या कामावर का. व दे.²¹वर ₹ 7.20 कोटी खर्च करून सुद्धा जळगाव ते चोपडा/यावल दरम्यान थेट जोडणीचा अपेक्षित फायदा झाला नाही.

शासनाने ही वस्तुस्थिती मान्य केली (मार्च 2025) आणि सांगितले की पुलांचे बांधकाम जून आणि डिसेंबर 2025 पर्यंत पूर्ण होईल.

2.8.3.2 प्रवाशांच्या सुरक्षिततेसाठी अपघात रोधक, तट बंदी, संरक्षण भिंत

प्रवाशांच्या सुरक्षिततेसाठी, अपघात रोधक किंवा तट बंदीची व्यवस्था सीएच्या अनुसूची C नुसार करावयाची होती. संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणी दरम्यान लेखापरीक्षणामध्ये निदर्शनास आले की 42 निवडक प्रकल्पांपैकी दोनमध्ये, प्रवाशांच्या सुरक्षिततेसाठी अपघात रोधक किंवा तट बंदीची अंमलबजावणी झाली नाही.

1. प्रकल्प एनएसके-62 A

लेखापरीक्षणामध्ये असे निदर्शनास आले की सवलतधारकाने सीएच्या अनुसूचीनुसार ठराविक काटच्छेद (टीसीएस) मध्ये विहित केल्याप्रमाणे दोन्ही

²¹ ऑक्टोबर 2021 पासून एप्रिल 2023 पर्यंत

बाजूना मेटल अपघात रोधकसह²² तट बंदी/सज्जा भिंत²³ आणि संरक्षण भिंत²⁴ यांची अंमलबजावणी केली नाही. स्थळ भेटीचे छायाचित्र ज्यामध्ये डोंगराळ प्रदेशातून जाणारा रस्ता आणि रस्त्याच्या एका बाजूला खोल दरी असल्याचे खाली दर्शविण्यात आले आहे.

2. प्रकल्प पीएन-32

किमी 101/800 ते 102/200 आणि किमी 103/700 ते 104/000 पर्यंतच्या साखळीवर, अपघात रोधक किंवा संरक्षण भिंतीची तरतूद करण्यात आली नव्हती. शासनाने तथ्याची पुष्टी केली (डिसेंबर 2024/मार्च 2025) की जागेची परिस्थिती, स्थानिक व आरओडब्ल्यू समस्यांमुळे अपघात रोधकाची तरतूद अंमलात आणता येऊ शकली नाही.

वस्तुस्थिती कायम आहे की अपघात रोधक /संरक्षण भिंत बांधण्यात न आल्याने प्रवाशांना धोका निर्माण होऊ शकतो.

2.8.3.3 प्रत्यक्ष पडताळणीमध्ये रस्त्याच्या काही भागांचे बांधकाम न केल्याचे निदर्शनास येणे

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की 42 पैकी आठ प्रकल्पांमध्ये मार्गाधिकार, वन विभागाची मंजूरी उपलब्ध नसल्यामुळे, गावकऱ्यांचा विरोध आणि रेल्वे जमीन असल्यामुळे रस्त्याचा भाग बांधण्यात आला नव्हता ज्यामुळे खालील तपशीलानुसार बांधकाम सुरू होऊ शकले नाही आणि नंतर बांधकामाची लांबी कमी करण्यात आली.

²² साखळी 12/500 ते 21/450

²³ साखळी किमी 8/400 ते 10/100

²⁴ साखळी 5/400 ते 8/400 आणि 10/100 ते 12/500

1. प्रकल्प पीएन-43

बुरुंगवाडी-भिलवाडी रस्ता, किमी 42/400 ते 43/100 अपूर्ण रेल्वे ओव्हर ब्रिज (आरओबी) मुळे बांधण्यात आला नाही.

महाराष्ट्र शासनाने उत्तरात (डिसेंबर 2024/मार्च 2025) वस्तुस्थितीची पुष्टी केली आणि सांगितले की बांधकामाची लांबी कमी करण्यात आली आहे.

आरओबी पूर्ण झाल्याशिवाय संपर्क स्थापित होणार नाही ही वस्तुस्थिती कायम आहे.

2. प्रकल्प पीएन-32

पारगाव-दौंड, किमी 78/640 ते 79/180 हा रस्ता मार्गाधिकार नसल्यामुळे, ग्रामस्थांचा विरोध इत्यादींमुळे बांधण्यात आला नाही.

महाराष्ट्र शासनाने उत्तरात (डिसेंबर 2024/मार्च 2025) वस्तुस्थितीची पुष्टी केली आणि सांगितले की बांधकामाची लांबी कमी करण्यात आली आहे.

वस्तुस्थिती कायम आहे की रस्त्याचा तो भाग पूर्ण झाल्याशिवाय सतत दोन-पदरी रस्ता संपर्क स्थापित होणार नाही.

3. प्रकल्प एनएसके-55A

खालील छायाचित्रामध्ये दर्शविल्याप्रमाणे जमीन संपादनाच्या अभावी आरओबीच्या जोडरस्त्यांचे काम पूर्ण न झाल्यामुळे एसएच-27 च्या रस्त्याचे काम रखडले आणि प्रकल्पाला विलंब होत आहे.

महाराष्ट्र शासनाने उत्तरात (डिसेंबर 2024/मार्च 2025) सांगितले की आरओबीचे काम आता करता येणार नाही कारण सा.बां.वि. दुसऱ्या योजनेद्वारे नवीन पूल बांधत आहे, त्यामुळे काम काढून टाकण्यात आले.

पूल पूर्ण झाल्याशिवाय संपर्क स्थापित होणार नाही अशी वस्तुस्थिती कायम आहे.

4. प्रकल्प एनएसके-55 B

80 मीटर लांबीचा रस्ता त्याच लांबीत असलेल्या आरओबीच्या प्रस्तावित बांधकामामुळे पूर्ण झाला नाही.

महाराष्ट्र शासनाने उत्तरात (डिसेंबर 2024/मार्च 2025) सांगितले की ही लांबी रेल्वे क्रॉसिंग अंतर्गत येते, म्हणून ती काढून टाकण्यात आली आहे.

आरओबी पूर्ण झाल्याशिवाय संपर्क स्थापित होणार नाही अशी वस्तुस्थिती कायम आहे.

5. प्रकल्प एयू-107, एयू-108 आणि एयू-114

3.310 किमी (एयू-107), 5.20 किमी (एयू-108) आणि 3.10 किमी (एयू-114) चे रस्ते वन विभागाच्या मंजूरी अभावी बांधण्यात आले नाही.

6. प्रकल्प एयू-105

न्यू ग्रीनफील्ड अलाइनमेंट प्र.रा.म.-16 चा 8.50 किमी रस्ता जमीन अधिग्रहणाच्या अभावी बांधण्यात आला नाही.

2.8.3.4 प्रत्यक्ष पडताळणी दरम्यान रस्त्यांची देखभाल न केल्याचे निदर्शनास आले

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की निवडक 42 प्रकल्पांपैकी सात मध्ये, संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणी दरम्यान खालील तपशीलानुसार रस्त्याचे अनेक भाग खराब झाल्याचे निदर्शनास आले :

1. प्रकल्प एनएसके-55B

खालील छायाचित्रामध्ये दर्शविल्याप्रमाणे सिमेंट काँक्रीटच्या रस्त्यावर 0/000 ते 0/700 पर्यंतच्या साखळीत भेगा निदर्शनास आल्या जेव्हाकी 29/000 ते 34/000 पर्यंतच्या कॅरेजवेमध्ये खराबी निदर्शनास आली:

छायाचित्र -7 एनएसके-55B

2. प्रकल्प पीएन 45

खालील छायाचित्रामध्ये दर्शविल्याप्रमाणे कॅरेज वेमध्ये खराबी निदर्शनास आली आणि असमान पॅचवर्क निदर्शनास आले.

छायाचित्र -8 पीएन 45

3. प्रकल्प एनएजी-147

खालील छायाचित्रांमध्ये दर्शविल्याप्रमाणे काही साखळ्यांवर चाकांच्या मार्गावर रटिंग आणि स्लिपेज निदर्शनास आले:

छायाचित्र -9 एनएजी-147

छायाचित्र -10 एनएजी-147

4 प्रकल्प एनएसके-55A

खालील छायाचित्रांमध्ये दर्शविल्याप्रमाणे रस्त्याच्या रुंदीकरणाच्या भागात खराबी निदर्शनास आली:

छायाचित्र -11 एनएसके-55A

छायाचित्र -12 एनएसके-55A

5. प्रकल्प एएम-77

कॅरेजवेवर खड्डे आणि रीसरफेसिंगचे पॅचेस निदर्शनास आले जे खालील छायाचित्रामध्ये दर्शविल्याप्रमाणे निकृष्ट दर्जाचे काम दर्शवितात:

छायाचित्र -13 एएम-77

6. प्रकल्प एनएजी-141

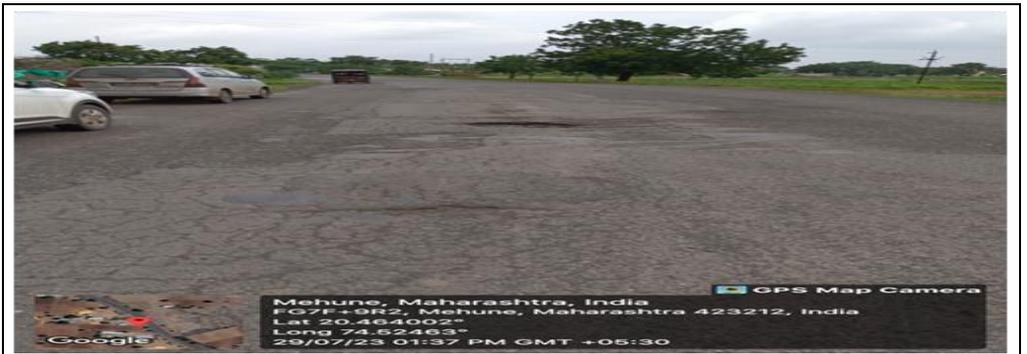
खालील छायाचित्रामध्ये दर्शविल्याप्रमाणे कॅरेजवेच्या विविध ठिकाणी पृष्ठभागावर खळगे, खड्डे आणि किरकोळ भेगा आढळल्या ज्यावरून 0/800 किमी ते 24/500 किमी साखळी दरम्यान अयोग्य काम दिसून येते:

छायाचित्र -14 एनएजी-141

7. प्रकल्प एनएसके-56

खालील छायाचित्रामध्ये दर्शविल्याप्रमाणे प्रमाणे, 21.41 किमी अंतरावर चाक मार्गावर अॅलीगेटर किंवा मॅप क्रॅकिंग आणि स्लीपेज निदर्शनास आले :

छायाचित्र -15 एनएसके-56

शासनाने उत्तर दिले (मार्च 2025) की दुरुस्ती करण्यात आली होती.

वस्तुस्थिती कायम आहे की सवलतधारकाने का. व दे.कालावधीत सीए नुसार रस्त्याची देखभाल केलेली नाही.

चांगल्या पद्धती

अष्टविनायक दर्शन म्हणजे महाराष्ट्रातील मोरगाव, सिद्धटेक, रांजणगाव, ओझर, लेण्याद्री, थेऊर, पाली आणि महाड येथील गणपतीच्या आठ मंदिरांचे तीर्थक्षेत्र होय. अष्टविनायक मंदिरांना भेट देण्यासाठी लागणारे एकूण अंतर 606 किमी आहे जे अष्टविनायक दर्शन पूर्ण करण्यासाठी साधारणपणे 2-3 दिवस लागतात.

या अष्टविनायक मंदिरांना जोडण्यासाठी पीएन 31, 32, 33, 34 आणि 35 हे हॅम प्रकल्प घेण्यात आले. प्रकल्प पूर्ण झाल्यानंतर, अष्टविनायक दर्शनासाठी प्रवासाचा वेळ कमी होऊन 13 तास व 30 मिनिट इतका झाला.

2.9 आर्थिक व्यवस्थापन

तिसरे लेखापरीक्षण उद्दिष्ट सवलत करारात सवलतधारकांना प्रदान करण्याच्या यंत्रणेसाठी नमूद केलेल्या अटी व शर्तीचे काटेकोरपणे अनुपालन करण्यात आले होते की नाही याचे मूल्यांकन करणे हे होते.

लेखापरीक्षण निष्कर्षांची चर्चा पुढील परिच्छेदांमध्ये केली आहे:

2.9.1 सवलतधारकांना विलंबाने प्रदान केल्याबद्दल ₹ 4.65 कोटींच्या व्याजाचा टाळता येण्याजोगा खर्च

सीएचा कलम 23 बांधकाम व देखभाल कालावधी दरम्यान अनुक्रमे टप्प्याची व अॅन्युइटी प्रदानाची पद्धत व प्रमाण निश्चित करते. पुढे, अनुच्छेद 41.4 असे नमूद करते की विनिर्दिष्ट कालावधीपेक्षा जास्त विलंब झाल्यास, कसुरवार पक्ष विलंबाच्या कालावधीसाठी दैनंदिन सरासरी बँक दरापेक्षा चार टक्के जास्त दराने व्याज प्रदान करेल आणि कार्यसमाप्ती यासह कराराच्या अंतर्गत पक्षांच्या अधिकारांच्या पूर्वग्रहाशिवाय वसुली असेल.

42 निवडक प्रकल्पांपैकी तीन²⁵ मध्ये लेखापरीक्षणाला निदर्शनास आले की महाराष्ट्र शासनाद्वारे कमी/विलंबाने निधि जारी केल्यामुळे अंमलबजावणी करणारे सा.बा.विभाग विहित मुदतीच्या आत संबंधित सवलतधारकांना टप्प्याचे आणि अॅन्युइटीचे प्रदान करण्यात अपयशी ठरले. परिणामी, विलंबित प्रदानासाठी सवलतधारकांनी व्याजाचा दावा केला होता आणि तक्ता 5 मधील तपशीलानुसार सा.बा. विभागांनी ते प्रदान केले होते.

²⁵ एएम-77(2019-20, मागणी-54.14 कोटी, जारी-49.06) (2020-21, मागणी-25.10, जारी-6.11) (2021-22, मागणी-76.66, जारी-53.58) (2022-23, मागणी-19.41, जारी-12.29) एएम-78ए (2019-20, मागणी-21.60, जारी-21.26), एनएसके-65 (2019-20, मागणी-61.50, जारी-61.26) (2020-21, मागणी-22.29, जारी-22.29) (2021-22, मागणी-66.37, जारी-66.37)

तक्ता 5: विलंबित प्रदानासाठी दिलेले व्याज

प्रकल्प	अंमलबजावणी करणारा सा.बा. विभाग	बांधकाम कालावधी व्याज		अॅन्युइटी प्रदान व्याज	
		विलंबाचा पल्ला दिवसांमध्ये	प्रदान केलेल्या व्याजाची रक्कम (₹ लाखांमध्ये)	विलंबाचा पल्ला दिव सांमध्ये	प्रदान केलेल्या व्याजाची रक्कम (₹ लाखांमध्ये)
एम-77	वाशिम	28 to 363	132.48	7 to 79	18.27
एम-78 A	वाशिम	4 to 74	11.86	-	-
एनएसके-65	जळगाव	10 ते 347	302.86	-	-
		एकूण	447.2(A)		18.27(B)
		एकूण बेरीज (A+B)	465.47		

(स्रोत: सा.बां. विभागांनी दिलेली माहिती)

शासनाने ही वस्तुस्थिती मान्य केली आणि सांगितले (मार्च 2025) की भविष्यात व्याज प्रदान टाळण्यासाठी योग्य ती काळजी घेतली जाईल.

2.9.2 सवलतधारकांना जास्त प्रदान

एमसीएचा कलम 23, सवलतधारकांना प्रदाने देण्याबाबत विविध तरतुदी अभिप्रेत करते, ज्यामध्ये बांधकाम कालावधी दरम्यानचे टप्पा प्रदाने, पूर्णत्व खर्चाची गणना करणे आणि अॅन्युइटीमध्ये द्यावयाच्या उर्वरित पूर्णत्व खर्चाची गणना करणे समाविष्ट आहे. त्यात अॅन्युइटीचे प्रदान, त्यावर व्याज लागू करणे, का. व दे. खर्चाचे प्रदान आणि किंमत निर्देशांक गुणकाची (पीआयएम) ची रचना देखील समाविष्ट आहे.

पुढील परिच्छेदात चर्चा केल्याप्रमाणे लेखापरीक्षणात चाचणी-तपासणी केलेल्या प्रकल्पांमध्ये जास्तीच्या प्रदानाच्या घटना निदर्शनास आल्या:

2.9.2.1 अॅन्युइटी आणि व्याजाचे जास्तीचे प्रदान

कलम 23.6.2 परिभाषित करते की उर्वरित पूर्णत्व खर्च म्हणजे सवलत कराराच्या कलम 23.6.1 मध्ये विहित पद्धतीनुसार गणना केल्या जाणारे पूर्णत्व खर्च, उणे बांधकाम कालावधीत प्रदान केलेली रक्कम, जी व्यावसायिक कार्यचालन तारखेपासून (सीओडी) 10 वर्षांच्या कालावधीत विहित टक्केवारीच्या दराने द्विवार्षिक हप्त्यांमध्ये (अॅन्युइटी प्रदाने) देय व प्रदेय असेल.

पुढे, सीएच्या कलम 23.6.4 नुसार, येथे प्रदेय असलेले प्रत्येक द्विवार्षिक हप्ते देय व्याजासह प्रदान केले जातील आणि पूर्णत्व खर्चाच्या कमी होणाऱ्या शिल्लक रकमेवर लागू बँक दरा इतका व्याज दर अधिक तीन टक्के दराने प्रदेय असतील.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की **परिशिष्ट 2.1.4** मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे 24 पूर्ण झालेल्या निवडक प्रकल्पांपैकी तीन²⁶ मध्ये चुकीचा पूर्णत्व खर्च,

²⁶ एमयू-02, एमयू-03 आणि एयू-106

बांधकामादरम्यान केलेल्या प्रदानाचे कमी समायोजन व अॅन्युइटीवर प्रदेय व्याजाची गणना करतांना चुकीचा व्याजदर लागू केल्यामुळे ₹ 2.47 कोटींचे अतिरिक्त अॅन्युइटी प्रदान आणि ₹ 19.80 कोटींचे अतिरिक्त व्याज प्रदान करण्यात आले.

शासनाने दोन प्रकरणांमध्ये उत्तर दिले (डिसेंबर 2024) की सवलतधारकाला अनवधानाने जास्तीचे प्रदान करण्यात आले होते आणि सवलतधारकाला वसुलीसाठी पत्र पाठवण्यात आले आहे. निर्गमन बैठकीमध्ये शासनाने सांगितले (मार्च 2025) की वसुलीचा तपशील लवकरच सादर केला जाईल. एयू 106 प्रकल्पाच्या संदर्भात, विभागाने पुढे उत्तर दिले (जून 2025) की रक्कम पुढील अॅन्युइटी प्रदानातून वसूल केली जाईल.

2.9.2.2 किंमत निर्देशांकाच्या चुकीच्या रचनेमुळे किंमत फरकासाठी ₹ 1.02 कोटींचे अतिरिक्त प्रदान

एमसीएच्या कलम 23.2 नुसार, किंमत निर्देशांकातील फरक दर्शविण्यासाठी निर्दिष्ट बीपीसी वेळोवेळी सुधारित केला जाईल. प्राधिकरण बोली तारखेपूर्वीची संदर्भ निर्देशांक तारीख आणि बीजकाच्या तारखेपूर्वीची संदर्भ निर्देशांक तारीख यादरम्यान होणाऱ्या किंमत निर्देशांकातील फरकाची गणना करेल आणि सुरुवातीच्या म्हणजे "किंमत निर्देशांक गुणक" (पीआयएम) चा गुणक म्हणून नंतरच्याला व्यक्त करेल. बांधकाम कालावधीत सवलतधारकाने प्राधिकरणाला सादर करावयाचे सर्व बीजक बीपीसीच्या संबंधित प्रमाणाचा आणि बीजकाच्या तारखेला लागू असलेल्या पीआयएमचा गुणाकार असेल. पुढे, कलम 42.1, किंमत निर्देशांकात डब्ल्यूपीआयच्या²⁷ 70 टक्के आणि सीपीआय²⁸ (आयडब्ल्यू) च्या 30 टक्के समावेशाची तरतूद करते. पुढे, कलम 23.3.1 नुसार, किंमत निर्देशांक गुणकासाठी समायोजित केलेली बोली प्रकल्प खर्चाची 60 टक्के रक्कम, कलम 23.4 च्या तरतुदीनुसार बांधकाम कालावधी दरम्यान प्रत्येकी 12 टक्के अशा पाच समान हप्त्यांमध्ये सवलतधारकाला देय आणि प्रदेय असेल.

निवडक 42 प्रकल्पांपैकी एका (एनएजी-136) प्रकल्पाच्या संदर्भात लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की, विभागाने सवलत करारात डब्ल्यूपीआयच्या 60 टक्के आणि सीपीआयच्या 40 टक्के लागू करून सवलतधारकाला किंमत वाढीमुळे ₹ 14.87 कोटींचे प्रदान केले, जे एमसीएममध्ये विहित किंमत निर्देशांकाच्या

²⁷ डब्ल्यूपीआय₂: बीजक तारखेच्या आधीच्या संदर्भ निर्देशांकासाठी घाऊक किंमत निर्देशांक डब्ल्यूपीआय₁, बोली तारखेच्या आधीच्या संदर्भ निर्देशांकासाठी घाऊक किंमत निर्देशांक

²⁸ सीपीआय₂: बीजक तारखेच्या आधीच्या संदर्भ निर्देशांकासाठी ग्राहक किंमत निर्देशांक (औद्योगिक कामगार) सीपीआय₁: बोली तारखेच्या आधीच्या संदर्भ निर्देशांकासाठी ग्राहक किंमत निर्देशांक (औद्योगिक कामगार)

रचनेपासून विचलनात होते. तक्ता-6 मधील तपशीलाप्रमाणे एमसीएनुसार प्रदेय किंमत वाढीची ₹ 13.85 कोटी इतकी गणना झाली.

तक्ता-6: किंमत निर्देशांकाच्या चुकीच्या रचनेमुळे किंमत फरकाचे जास्तीचे प्रदान
एप्रिल 2019 ते मे 2023

(₹ कोटीमध्ये)

एमएस	बीपीसी	डब्ल्यूपीआय2/ डब्ल्यूपीआय1	सीपीआय2/ सीपीआय1	एबीपीसी ²⁹	पीई=12% (एबीपीसी-बीपीसी)
1	2	3	4	$5 = (2*70\%*3)+$ $(2*30\%*4)$	6
पीएम-01	133.95	1.03	1.20	144.80	1.30
पीएम -02	133.95	1.04	1.20	145.74	1.41
पीएम -03	133.95	1.31	1.44	180.70	5.61
पीएम -04	133.95	1.29	1.47	180.03	5.53
पीई =A					13.85
प्रदान केलेली पीई=B					14.87
अतिरिक्त पीई =B-A					1.02

(स्रोत: सा.बां. विभागांनी दिलेली माहिती)

अशाप्रकारे, सीएमध्ये विचारात घेतलेल्या किंमत निर्देशांकाच्या चुकीच्या रचनेमुळे, चौथ्या टप्प्यापर्यंत किंमतीतील फरकामुळे सवलतधारकाला ₹ 1.02 कोटीची (₹ 14.87 - ₹ 13.85 कोटी) अतिरिक्त रक्कम प्रदान करण्यात आली.

निर्गमन बैठकीदरम्यान, शासनाने मान्य केले (मार्च 2025) की एका प्रकरणात चुकून किंमत निर्देशांकाची चुकीची रचना स्वीकारण्यात आली.

2.9.2.3 समायोजित बीपीसीसाठी कराराच्या अटीच्या परिशिष्टामुळे सवलतधारकाला जास्तीचे प्रदान

सीएच्या कलम 23.2 नुसार, किंमत निर्देशांकातील फरक दर्शविण्यासाठी निर्दिष्ट बीपीसी वेळोवेळी सुधारित केले जाईल. प्राधिकरण निर्दिष्ट सूत्रानुसार किंमत निर्देशांकातील फरकाची गणना करेल आणि ते किंमत निर्देशांक गुणक (पीआयएम) म्हणून व्यक्त करेल. बांधकाम कालावधीसाठी आणि त्यासंबंधात सवलतधारकाने प्राधिकरणाला सादर करावयाचे सर्व बीजक बीपीसीच्या संबंधित प्रमाणाचा आणि लागू पीआयएमचा गुणाकार असेल.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की सा.बां. प्रदेश, कोकणने सीएच्या कलम 23.2 च्या संदर्भात एक परिशिष्ट जारी केले होते, ज्यामध्ये बिटुमेन, सिमेंट आणि स्टील या साहित्यांकरिता किंमत वाढीच्या प्रदानासाठी एमसीएचे उल्लंघन करून एक स्वतंत्र सूत्र निर्दिष्ट केले होते. प्रदेशाने स्वतंत्र सूत्र स्वीकारल्यामुळे सवलतधारकाला खाली चर्चा केल्याप्रमाणे जास्तीचे प्रदान झाले:

²⁹ समायोजित बोली किंमत बीपीसी *{(डब्ल्यूपीआय किंमत निर्देशांकाच्या 70% म्हणजेच डब्ल्यूपीआय₂/ डब्ल्यूपीआय₁)+ (सीपीआय किंमत निर्देशांकाच्या 30% म्हणजेच सीपीआय₂/ सीपीआय₁)} मोजली जाते.

a) किंमत वाढीवर ₹ 22.49 कोटींचे अतिरिक्त प्रदान

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की सा.बां. प्रदेश कोकण येथील सहा निवडक प्रकल्पांपैकी चारमध्ये, परिशिष्टाद्वारे सीएमध्ये बदल झाल्यामुळे, तक्ता 7 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे किंमत वाढीची रक्कम ₹ 22.49 कोटींनी वाढली होती.

तक्ता 7: किंमत वाढीचे अतिरिक्त प्रदान

(₹ कोटींमध्ये)

प्रकल्प क्र.	विभागाचे नाव	एमसीएनुसार प्रदान करावयाची पीई	बिटुमेन, सिमेंट व स्टीलच्या पीईसह अद्यतन टप्प्यापर्यन्त विभागाने प्रदान केलेली एकूण पीई	अतिरिक्त प्रदान
एमयू-06	का.अ., सा.बां. वि.-2, ठाणे	6.40	9.42	3.02
एमयू -04	का.अ., सा.बां. वि.-2, ठाणे	7.30	10.82	3.52
एमयू -170	का.अ., सा.बां. वि., अलिबाग	10.66	20.68	10.02
एमयू -174	का.अ., सा.बां. वि., महाड	11.35	17.28	5.93
	एकूण	35.71	58.20	22.49

(स्रोत - सा.बां. विभागांनी दिलेली माहिती)

सवलतधारकांना सीए नुसार देय असलेल्या ₹ 35.71 कोटींच्या तुलनेत किंमत वाढीसाठी ₹ 58.20 कोटी प्रदान करण्यात आले. सवलत करारात परिशिष्ट जारी करण्यासाठी शासनाची मान्यता अभिलेख्यावर निदर्शनास आली नाही.

b) शिल्लक खर्चाचे अतिरिक्त निर्धारण

सीएच्या कलम 23.6.1 आणि 23.6.2 नुसार, उर्वरित पूर्णत्व खर्च परिभाषित केले आहे की पूर्णत्व खर्च वजा बांधकाम कालावधीत प्रदान केलेली रक्कम, जी व्यावसायिक कार्यचालन तारखेपासून (सीओडी) 10 वर्षांच्या कालावधीत विहित टक्केवारीच्या दराने द्विवार्षिक हप्त्यांमध्ये (अॅन्युइटी प्रदाने) देय आणि प्रदेय असेल.

प्रकल्प एमयू-04 आणि एमयू-06 मध्ये लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की पूर्णत्व खर्चाची अनुक्रमे ₹ 131.03 कोटी आणि ₹ 112.86 कोटी इतकी गणना करण्यात आली. अॅन्युइटीसाठी उर्वरित खर्च ₹ 54.37 कोटी आणि ₹ 46.74 कोटी होता. तथापि, सवलतधारकाला अॅन्युइटी प्रदाने म्हणून प्रदेय असलेल्या उर्वरित पूर्णत्व खर्चाची गणना करताना, विभागाने बिटुमेन, सिमेंट व स्टीलसाठी एमयू-04 मध्ये ₹ 4.32 कोटींच्या आणि एमयू-06 मध्ये ₹ 3.67 कोटींच्या प्रदान केलेल्या किंमती वाढीच्या घटकाचे समायोजन केले नाही ज्यामुळे अॅन्युइटी प्रदानासाठी शिल्लक पूर्णत्व खर्चाचे जास्त निर्धारण झाले.

शासनाने सांगितले (डिसेंबर 2024) की या साहित्यांचा दर असामान्यपणे बदलतो हे लक्षात घेऊन, निर्णय घेण्यात आला आणि मु.अ. कार्यालयाने परिशिष्ट जारी केले. हे उत्तर मान्य नाही कारण हे नमूना सवलत करारापासून विचलन होते.

शासनाने पुढे सांगितले (मार्च 2025) की सर्व मु.अ. ला सूचना जारी केल्या जातील जेणेकरून शासनाच्या मंजूरीशिवाय एमसीएमध्ये कोणताही बदल केला जाऊ नये.

2.9.3 कार्यनिष्पादन सुरक्षा विलंबाने सादर करणे

सीएच्या कलम 9.1.1 नुसार, सवलतधारकाने सीएवर स्वाक्षरी केल्यापासून 90 दिवसांच्या³⁰ आत बीपीसीच्या पाच टक्के दराने अपरिवर्तनीय आणि बिनशर्त बँक हमीच्या स्वरूपात कार्यनिष्पादन सुरक्षा (पीएस) सादर करणे आवश्यक आहे. जर सवलतधारक 90 दिवसांच्या आत आवश्यक पीएस प्रदान करण्यात अयशस्वी ठरला तर तो बोली सुरक्षा रकमेच्या मर्यादेपर्यंत विलंबाच्या प्रत्येक दिवसासाठी पीएसच्या 0.3 टक्के दराने गणना केलेल्या रकमेची नुकसानभरपाई देईल.

लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की 42 निवडक प्रकल्पांपैकी 8 मध्ये, तक्ता-8 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे निर्धारित तारखेपासून नऊ दिवस ते 426 दिवसांच्या विलंबाने पीएस सादर करण्यात आली.

तक्ता-8: कार्यनिष्पादन सुरक्षा विलंबाने सादर करणे

हॅम प्रकल्पाचे नाव	अंदाजीत प्रकल्प किंमत (ईपीसी)	कार्यनिष्पादन सुरक्षा सादर करण्याची प्रत्यक्ष तारीख	कार्यनिष्पादन सुरक्षेची रक्कम	सीएच्या स्वाक्षरीची तारीख	कार्यनिष्पादन सुरक्षेची नियत तारीख म्हणजे सीएच्या स्वाक्षरीच्या तारीखेपासून 90 दिवसात	कार्यनिष्पादन सुरक्षा सादर करण्यात विलंब (दिवस)	आकारावयाची नुकसान भरपाई	निविदा सुरक्षा म्हणजे ईपीसीच्या 1 टक्का	वसूल करावयाची नुकसानभरपाई निविदा सुरक्षेच्या मर्यादेपर्यंत
1	2 (₹ कोटीमध्ये)	3	4 (₹ कोटीमध्ये)	5	6	7	8 = (4*7*0.3 टक्के) (₹ कोटीमध्ये)	9 = (2 चा 1 टक्का) (₹ कोटीमध्ये)	10 (₹ कोटी मध्ये)
एनएसके-56	139.00	30.01.2019	7.63	18.08.2018	16.11.2018	75	1.72	1.39	1.39
पीएन-38	162.18	21.02.2019	8.75	14.08.2018	12.11.2018	101	2.65	1.62	1.62
एनएसके-68	108.82	01.12.2018	5.63	24.08.2018	22.11.2018	09	0.15	1.09	0.15
एनएजी-137	158.30	05.08.2020	7.60	08.03.2019	06.06.2019	282*	6.43	1.58	1.58
एनएजी-139	200.22	12.06.2019	11.00 ³¹	15.10.2018	13.01.2019	150	4.95	2.00	2.00
एयू-100B	207.88	05.03.2019	9.27	13.08.2018	11.11.2018	114	3.17	2.08	2.08
एनएजी-141	94.91	29.12.2018	5.31	21.09.2018	20.12.2018	09	0.14	0.95	0.14
पीएन-163	209.40	21.05.2020	10.99	26.11.2019	24.02.2020	19*	0.63	2.09	0.63
एकूण							19.84		9.59

स्रोत: सा.बां. विभागांनी दिलेली माहिती)

*कोविड कालावधी दिवस वगळण्यात आले

तथापि, पीएस सादर करण्यास विलंब झाल्यामुळे आवश्यक असलेले ₹ 9.59 कोटींचे नुकसानभरपाई सवलतधारकांकडून वसूल केले गेले नाही.

³⁰ विभागाच्या 31 ऑक्टोबर 2018 च्या पत्रानुसार 30 दिवसांवरून 90 दिवसांपर्यंत वाढवली.

³¹ ₹ 5.00 कोटी, ₹ 5.00 आणि ₹ 1.00 कोटी करिता अनुक्रमे 1. 03541LG001619, 2. 03541LG001819 आणि 3. 62951LG000619/ दिनांक: 12.06.2019.

शासनाने मान्य केले (मार्च 2025) आणि उत्तर दिले की हे प्रकरण पडताळले जाईल व लेखापरीक्षणाला सूचित केले जाईल.

2.9.4 एस्क्रो कराराची विलंबित अंमलबजावणी व सवलतधारकाद्वारे एस्क्रो खात्यात इक्विटीचे अप्रदान/कमी प्रदान

सीएच्या कलम 4.1.3 नुसार, या कराराच्या तारखेपासून 150 दिवसांच्या कालावधीत सवलतधारकाने पूर्ण करणे आवश्यक असलेल्या पूर्वअटी पूर्ण करावयाच्या होत्या. 'एस्क्रो करार' ची अंमलबजावणी आणि खरेदी ही पूर्वअटींपैकी एक आहे, जी पूर्ण करणे आवश्यक आहे, अन्यथा, विलंबाच्या प्रत्येक दिवसासाठी कार्यनिष्पादन सुरक्षेच्या 0.3 टक्के दराने अधिकतम बोली सुरक्षेपर्यंत सवलतधारकाद्वारे कलम 4.3 अंतर्गत नुकसानभरपाई प्रदेय आहे. पुढे, सीए नुसार, सवलतधारक व शासन यांनी प्रकल्पाशी संबंधित सर्व निधी बँकेकडे असलेल्या एस्क्रो खात्यात जमा करावा. प्रकल्पाच्या बांधकामाचा सर्व खर्च एस्क्रो खात्यातून करावयाचा होता. तथापि, दोन³² प्रकल्पांमध्ये सवलतधारकाने थेट गुंतवणूक एस्क्रो खात्यातून न पाठवता केली आणि निवडक 13 प्रकल्पांमध्ये³³ एस्क्रो खात्यात इक्विटी जमा करण्यास विलंब केला हे लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की निवडक 42 पैकी चार प्रकल्पांमध्ये, एस्क्रो करार 52 दिवसांपासून ते 428 दिवसांच्या विलंबाने निष्पादित करण्यात आला. तथापि, एस्क्रो कराराच्या विलंबित अंमलबजावणीमुळे तक्ता-9 मधील तपशीलाप्रमाणे सा.बां. विभागाने ₹ 7.32 कोटींची नुकसानभरपाई सवलतधारकाकडून वसूल केली नाही.

तक्ता-9: एस्क्रो कराराची विलंबाने अंमलबजावणी

प्रकल्प क्र.	ईपीसी	एस्क्रो कराराची नियत तारीख (सीए पासून 150 दिवस)	एस्क्रो कराराची तारीख	विलंब (दिवसांमध्ये)	कार्यनिष्पादन सुरक्षेची रक्कम	आकारावयाची नुकसानभरपाई (कार्यनिष्पादन सुरक्षेच्या 0.3 टक्के/ दिवस)	निविदा सुरक्षा म्हणजे ईपीसी च्या 1 टक्का	वसूल करावयाची नुकसानभरपाई निविदा सुरक्षेच्या मर्यादेपर्यंत
(1)	(2) (₹ कोटीमध्ये)	(3)	(4)	(5)=(4)-(3)	(6) (₹ कोटीमध्ये)	(7)=((6)*5 चे 0.3%) (₹ कोटीमध्ये)	(8)= (2) चे 1% (₹ कोटीमध्ये)	(9) (₹ कोटीमध्ये)
एमयू-02	218.00	26-01-2019	25-09-2020	428*	10.88	13.97	2.18	2.18
एमयू-03	180.00	26-01-2019	08-05-2019	102	9.05	2.77	1.8	1.80
एयू-106	181.96	11-05-2019	02-07-2019	52	11.25	1.76	1.82	1.76
एनएजी-137	158.30	05-08-2019	07-08-2020	222*	7.60	5.06	1.58	1.58
एकूण								7.32

(स्रोत: सा.बां. विभागांनी दिलेली माहिती)

*कोविड कालावधी दिवस वगळण्यात आले

³² एनएजी-147 व एनएसके-65

³³ पीएन-28, पीएन-32, पीएन-33, पीएन-34, पीएन-163, पीएन-43, पीएन-45, एयू L-1, एयू L-2, एनएसके-56, पीएन-36, पीएन-38 व एनएसके-68,

एमयू-02 आणि 03 च्या संदर्भात शासनाने उत्तर दिले (डिसेंबर 2024) की लेखापरीक्षणाने अनवधानाने वेगवेगळ्या तारखा विचारात घेतल्या आहेत असे दिसते. या दोन्ही प्रकरणांमध्ये एस्करो करार 30 ऑक्टोबर 2018 रोजी स्वाक्षरीत करण्यात आला.

जरी सवलतधारकाने दोन्ही प्रकल्पांसाठी बँक ऑफ महाराष्ट्रमध्ये एस्करो खाते ऑक्टोबर 2018 मध्ये उघडले होते तरी, त्रिपक्षीय एस्करो करारांची प्रत लेखापरीक्षणाला देण्यात आली नव्हती. मे 2019 मध्ये एमयू-03 प्रकल्पासाठी आणि सप्टेंबर 2020 मध्ये एमयू--02 प्रकल्पांसाठी कॅथोलिक सीरियन बँकेसोबत प्रत्यक्ष एस्करो करार निष्पादित करण्यात आले.

शासनाने पुढे उत्तर दिले (मार्च 2025) की प्रकल्पांमध्ये (एयू-106) वसुली केली गेली आणि आवश्यक असल्यास, उर्वरित प्रकरणांमध्ये वसुली केली जाईल.

2.9.5 सुसज्जता अग्रिमाच्या प्रदानात व वसुलीत निदर्शनास आलेल्या अनियमितता

सीएच्या कलम 23.8 नुसार, सवलतधारकाला सुसज्जता अग्रिम (एमए) म्हणून बीपीसीच्या 10 टक्के अग्रिम रक्कम प्रत्येकी पाच टक्के अशा दोन हप्त्यांमध्ये देण्यात यावी. तथापि, दुसरा हप्ता नियुक्त तारखेपासून 60 दिवसांनंतर कधीही प्रदान करण्यात यावा. एमएवरील व्याजदर बँक दराइतका असेल, जो दरवर्षी चक्रवादीत वाढेल. एमए चार समान हप्त्यांमध्ये वसूल केला जाईल आणि चौथ्या हप्त्याच्या वसुलीच्या तारखेपासून 120 दिवसांच्या मुदतीनंतर त्यावरील व्याज पाचवा आणि शेवटचा हप्ता म्हणून वसूल केला जाईल.

निवडक 42 पैकी सात प्रकल्पांमध्ये चुकीचा व्याजदर लागू केल्यामुळे, वार्षिक व्याज चक्रवादीत न काढल्यामुळे आणि व्याजासह एमए वसूल होईपर्यंत संपूर्ण कालावधीसाठी व्याज आकारले गेले नसल्याने एमएवर ₹ 2.55 कोटींचे व्याज कमी वसूल झाल्याच्या घटना लेखापरीक्षणात निदर्शनास आल्या. तपशील तक्ता-10 मध्ये दिला आहे.

तक्ता-10: सुसज्जता अग्रिमावरील व्याजाचा कमी वसुलीचा तपशील

(₹ लाखात)

प्रकल्पाचे नाव	व्याजाची कमी वसुली	टिप्पण्या
एनएजी-132	9.96	एमएवरील व्याजाची गणना करण्यासाठी चुकीचा बँक दर लागू करण्यात आला होता आणि 30 दिवसांसाठी व्याज आकारण्यात आले नव्हते म्हणजेच 26/03/20 ऐवजी 27/02/20 पर्यंत व्याज आकारण्यात आले होते.
एनएजी-141	31.13	एमए व व्याज वसूल होईपर्यंतच्या कालावधीसाठी व्याज आकारले गेले नाही. पुढे वार्षिक चक्रवाढ आधारावर व्याजाची गणना देखील केली गेली नाही.

प्रकल्पाचे नाव	व्याजाची कमी वसूली	टिप्पण्या
पीएन-48	57.01	एमएवरील व्याजाची गणना करण्यासाठी चुकीचा बँक दर लागू करण्यात आला होता. चौथा टप्पा व पाचवा टप्पा यादरम्यान व्याज आकारण्यात आले नव्हते आणि वार्षिक चक्रवादीत वाढवण्यात आले नव्हते.
एयू-L1	75.63	31.03.2023 रोजी चौथ्या टप्प्यातील प्रदान बिलातून विभागाने एमएचा चौथा हप्ता वसूल केला होता, तथापि, 27.07.2022 नंतर कोणतेही व्याज वसूल केले नाही.
एम-1 (A ते E)	25.59	वार्षिक चक्रवाढ आधारावर व्याजाची गणना करण्यात आली नाही.
एमयू-170	11.86	एमएवर व्याजाची गणना करण्यासाठी चुकीचा बँक दर लागू करण्यात आला.
एमयू-174	13.61	एमएवर व्याजाची गणना करण्यासाठी चुकीचा बँक दर लागू करण्यात आला होता, चौथा टप्पा व पाचव्या टप्प्यादरम्यानच्या कालावधीसाठी व्याज आकारले गेले नाही आणि चक्रवादीत वाढवण्यात आले नाही.
एकूण	224.79	

शासनाने (डिसेंबर 2024/मार्च 2025) उत्तर दिले की एनएजी-132, एनएजी-141, एयू-L1, एमयू-170 आणि एमयू-174 या प्रकल्पांमध्ये वसूली करण्यात आली आहे. उर्वरित दोन प्रकल्पांमध्ये (पीएन-48 व एएम-1), उत्तर देण्यात आले की पुढील अॅन्युइटी प्रदानातून रक्कम वसूल केली जाईल.

2.9.6 सवलतधारकाकडून नुकसानभरपाईची वसूली न करणे

सीएच्या कलम 12.3.2 नुसार, अनुसूची-G मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे सवलतधारक बांधकाम चार टप्प्यात करेल आणि जर सवलतधारक अनुसूची-G मध्ये नमूद केलेल्या तारखेपासून 90 दिवसांच्या कालावधीत कोणताही टप्पा गाठण्यात अयशस्वी झाला, जर असे अपयश अप्रत्याशीत घटनांमुळे किंवा प्राधिकरणाच्या कारणास्तव आली नसेल, तर तो टप्पा गाठेपर्यंत विलंबाच्या प्रत्येक दिवसासाठी कार्यनिष्पादन सुरक्षितता रकमेच्या 0.1 टक्के दराने गणना केलेल्या रकमेनुसार नुकसानभरपाई देईल. पुढे, सीएच्या कलम 15.2 नुसार, जर व्यावसायिक कार्यचालन तारीख (सीओडी) नियोजित पूर्णत्व तारखेच्या 91 व्या दिवसापूर्वी झाली नाही, तर सीएममध्ये निर्दिष्ट केलेल्या विलंबाच्या प्रत्येक दिवसासाठी पीएस रकमेच्या 0.2 टक्के दराने नुकसानभरपाई आकारणीय आहे.

तक्ता 11 मध्ये स्पष्ट केल्याप्रमाणे अनुसूची-G नुसार, प्रकल्पाचे टप्पे हे प्रकल्प सुरू झाल्यापासून विहित कालावधीत सवलतधारकाने साध्य करावयाच्या भौतिक प्रगतीच्या विशिष्ट टक्केवारीवर आधारित आहेत.

तक्ता 11: प्रकल्पाचा टप्पा साध्य करण्यासाठी विहित कालावधी

प्रकल्प टप्पा	भौतिक प्रगती (%)	कालावधी (दिवसांमध्ये)
I	20	180
II	35	400
III	75	600
विहित पूर्णत्व	100	730

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की निवडक 42 प्रकल्पांपैकी पाच मध्ये, संबंधित सवलतधारकांनी 36 ते 906 दिवसांच्या विलंबासह वेगवेगळे प्रकल्प टप्पे गाठले. तथापि, परिशिष्ट 2.1.5 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे विलंबासाठी ₹ 56.88 कोटींची नुकसान भरपाई वसूल करण्यात आली नाही. दोन प्रकरणांमध्ये (पीएन-26 व पीएन-36) करार संपुष्टात आणण्याचा प्रस्ताव शासनाला सादर करण्यात आला होता जो प्रलंबित आहे (डिसेंबर 2024).

शासनाने उत्तर दिले (मार्च 2025) की काही प्रकरणांमध्ये वसुली केली आहे आणि काही प्रकरणांमध्ये प्रकल्पांचे टप्पे तारखा वाढवण्याची मंजूरी सुरु आहे.

2.9.7 सवलतधारकांना जीएसटी प्रदान करण्यात निदर्शनास आलेल्या कमतरता

पुढील परिच्छेदांमध्ये चर्चा केल्याप्रमाणे 42 निवडक प्रकल्पांपैकी सातमध्ये सवलतधारकांना जीएसटीचे जास्तीचे प्रदान केल्याच्या घटना लेखापरीक्षणात निदर्शनास आल्या:

2.9.7.1 जीएसटीचे अनियमित प्रदान

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की दोन विभागांतर्गत 42 प्रकल्पांपैकी पाच मध्ये निविदेत सादर केलेल्या अंदाजे प्रकल्प खर्चात (ईपीसी) जीएसटीचा समावेश होता. मु.अ., कोकण प्रदेशने दोन प्रकल्पांच्या (एमयू-02 आणि एमयू-03) बाबतीत बोलीदारांसोबतच्या बोली-पूर्व बैठकीत स्पष्ट केले होते की ईपीसीमध्ये जीएसटीचा समावेश आहे. तथापि, मु.अ. नी दिलेल्या स्पष्टीकरणाची दखल न घेता विभागाने पाच प्रकल्पांमध्ये समायोजित बीपीसीवर ₹ 81.20 कोटींचा जीएसटी प्रदान केला आहे.

यामुळे तक्ता 12 मधील तपशीलानुसार सवलतधारकाला ₹ 81.20 कोटींच्या जीएसटीचे अयोग्य प्रदान झाले आहे.

तक्ता 12: जीएसटीचे जास्तीचे प्रदान

(₹ कोटींमध्ये)

प्रकल्प क्र. (सा.बा. विभागाचे नाव)	अंतिम देयकानुसार प्रदान केलेली जीएसटी
एमयू -02 (जव्हार)	26.34
एमयू -03 (जव्हार)	21.70
एमयू -04* (ठाणे)	11.19
एमयू -06* (ठाणे)	9.64
एएम-82A (बुलढाणा)	12.33
एकूण	81.20

* केलेल्या कामाच्या किंमतीच्या फक्त 60 टक्के रक्कमेवर आणि अॅन्युइटीवर जीएसटी प्रदान करण्यात आला.

(स्रोत - सा.बां. विभागांनी दिलेली माहिती)

शासनाने उत्तर दिले (मार्च 2025) की वसुली केली जाईल.

2.9.7.2 ₹ 1.12 कोटींच्या जीएसटीचे जास्तीचे प्रदान

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की प्रकल्प एयू-106³⁴ मध्ये, पाचव्या प्रदान टप्प्यापर्यंत ₹ 225.00 कोटींच्या बीपीसीचा विचार करून ₹ 272.97 कोटींच्या केलेल्या कामावर जीएसटी म्हणून ₹ 32.76 कोटींची रक्कम सवलतधारकाला प्रदान करण्यात आली. तथापि, निष्पादित न केलेले काम काढून टाकल्यानंतर ₹ 217.31 कोटींच्या सुधारित बीपीसीचा विचार करून ₹ 263.63 कोटींच्या केलेल्या कामाच्या खर्चावर प्रदेय जीएसटीची ₹ 31.64 कोटी ईतकी गणना होते. म्हणून, जीएसटी प्रदानाची गणना करण्यासाठी ₹ 217.31 कोटींच्या सुधारित बीपीसीचा विचार न केल्याने, सवलतधारकाला ₹ 1.12 कोटींचे जास्तीचे जीएसटी प्रदान झाले.

शासनाने तथ्ये मान्य केली (मार्च 2025) आणि उत्तर दिले की वसुली केली जाईल.

2.9.8 सवलतधारकाला ₹ 1.40 कोटींच्या रॉयल्टीचे अनियमित प्रदान

एमसीएच्या कलम 23.1 सह 23.4 नुसार, किंमत निर्देशांकातील किंमतीतील फरक, कायद्यातील बदल, अप्रत्याशीत घटना यामुळे उद्भवणाऱ्या अतिरिक्त खर्चाशिवाय सर्व खर्च³⁵ बीपीसी निर्धारित करते. शंका टाळण्यासाठी, बीपीसी सवलतधारकाला देय आणि प्रदेय रक्कम दर्शविते.

प्रकल्प एमयू-170 च्या पाचव्या टप्प्यातील प्रदानामध्ये लेखापरीक्षणाला निदर्शनास आले की, नियमित प्रदानाव्यतिरिक्त रॉयल्टी म्हणून ₹ 1.40 कोटींची वेगळी रक्कम प्रदान करण्यात आली. सीएच्या कलमानुसार रॉयल्टीबद्दल कोणतेही वेगळे प्रदान करावयाचे नसल्याने, सवलतधारकाला केलेले ₹ 1.40 कोटींचे वेगळे प्रदान अनियमित होते.

शासनाने उत्तर दिले (मार्च 2025) की 11 व्या आणि 19 व्या आरए बिलातून अनुक्रमे ₹ 20.46 लाख आणि ₹ 25.63 लाख रॉयल्टी रक्कम आधीच वजा करण्यात आली आहे. ₹ 94.03 लाखांची उर्वरित रॉयल्टी रक्कम आगामी अॅन्युइटी प्रदानातून वजा केली जाईल.

³⁴ हॅम मुदखेड उमरी रामखडक बाबुलगाव धर्माबाद चिंचोली किमी 0/00 ते 67/559 (लांबी- 67.559 किमी) अंतर्गत पेव्हड शोल्डर्ससह दोन पदरी रस्त्याचे बांधकाम.

³⁵ बांधकाम खर्च, बांधकामादरम्यानचे व्याज, खेळते भांडवल, भौतिक आकस्मिकता आणि इतर सर्व खर्च, प्रकल्पाच्या बांधकामासाठी आणि त्यासंबंधित खर्च आणि शुल्क यासह.

2.10 देखरेख व मूल्यांकन/गुणवत्ता नियंत्रण

या कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षणाचे चौथे उद्दिष्ट रस्त्याच्या गुणवत्तेचे देखरेख व मूल्यांकन करण्यासाठीची यंत्रणा पुरेशी व प्रभावी आहे की नाही हे बघणे होते.

लेखापरीक्षणाने विद्यमान देखरेख व गुणवत्ता नियंत्रण यंत्रणा आणि हॅमच्या सीएच्या तरतुदींच्या संदर्भात विचार करून वेगवेगळ्या स्तरांवर हॅम प्रकल्पांच्या देखरेखीशी संबंधित अभिलेख्यांची तपासणी केली.

लेखापरीक्षण निष्कर्षाची चर्चा पुढील परिच्छेदांमध्ये केली आहे:

2.10.1 विभागाच्या विविध स्तरांवर प्रकल्प अंमलबजावणीचे निरीक्षण

महाराष्ट्र सार्वजनिक बांधकाम नियमावली 1984 चे परिच्छेद 23 ते 45 परिभाषित करते की कामाची गुणवत्ता व प्रगती दोन्ही सुनिश्चित करण्यासाठी मु.अ. त्वरित तांत्रिक मार्गदर्शन, कडक व बारकाईने तपासणी आणि पर्यवेक्षण प्रदान करेल. अ.अ. ला त्याच्या मंडळातील विविध कामांची तपासणी करावयाची असते आणि विभाग स्तरावर का.अ. सर्व कामांच्या अंमलबजावणी व व्यवस्थापनासाठी जबाबदार असतो. याव्यतिरिक्त, कामाच्या गुणवत्तेचे मूल्यांकन करण्यासाठी दक्षता व गुणवत्ता नियंत्रण मंडळांच्या (द.गु.नि.मं.) अ.अ. ना कामांची तपासणी आणि सामग्रीची चाचणी करण्याची जबाबदारी देखील सोपवण्यात येते.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की मु.अ./अ.अ./का.अ. पातळीवर हॅम प्रकल्पांच्या तपासणीसाठी कोणतेही विशिष्ट लक्ष्य निश्चित केलेले नव्हते. निवडक 42 प्रकल्पांपैकी 22 च्या बाबतीत मिळालेल्या तपासणीच्या माहितीवरून असे दिसून आले की हॅम प्रकल्पांमध्ये केलेल्या तपासणीची संख्या एकसमान नव्हती आणि तपासणीचा स्तर, का.अ. स्तरावर एक ते 68 तपासण्या, अ.अ. स्तरावर एक ते 14 तपासण्या आणि मु.अ. स्तरावर एक ते चार तपासण्या असा होता. शिवाय, 22 प्रकल्पांपैकी, **परिशिष्ट 2.1.6 (a)** मध्ये दर्शाविल्याप्रमाणे, मु.अ. ने नऊ प्रकल्पांमध्ये, अ.अ. ने सहा प्रकल्पांमध्ये आणि का.अ. ने तीन प्रकल्पांमध्ये भेटी दिल्या नव्हत्या.

20 हॅम प्रकल्पांच्या³⁶ बाबतीत, विभागाने केलेल्या तपासणीची माहिती दिली नाही. पुढे, विभागाने निर्देश दिले (ऑक्टोबर 2018) की, द.गु.नि.मं. द्वारे दरवर्षी 138 विहित नियतकालिक तपासण्यापैकी हॅम कामांसाठी 20 टक्के तपासण्या

³⁶ एनएसके-56, एमयू-174, एनएजी -132, एमयू-02, एमयू-03, एमयू-04, एमयू-06, एयू-106, एएम-02, एएम-83B, एयू-L1, एमयू-170, एयू-180, एयू-L2, एनएसके-165, पीएन-25, पीएन-26, पीएन-36, पीएन-38, एयू-100B

(28 तपासण्या) करावयाच्या होत्या. द.गु.नि.मं. च्या निरीक्षणांचे संबंधित सा.बां. विभागांनी त्वरित अनुपालन करावयाचे होते.

सर्व सहा³⁷ द.गु.नि.मं. कडून मिळालेल्या माहितीच्या विश्लेषणातून असे दिसून आले की, गेल्या पाच वर्षांत (2018-19 ते 2022-23) तपासणीत लक्षणीय कमतरता होती आणि द.गु.नि.मं. च्या निरीक्षणांच्या अनुपालनाच्या प्रलंबिततेत वाढ झाली होती.

2018-19 मध्ये कोणतीही तपासणी करण्यात आली नाही आणि 2019-20 ते 2022-23 पर्यंत **परिशिष्ट 2.1.6 (b)** मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे सर्व सहा क्षेत्रांमध्ये 54 टक्क्यांपासून ते 100 टक्क्यांपर्यंत तपासणीत कमतरता होती. **परिशिष्ट 2.1.6 (c)** मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे, सर्व सहा क्षेत्रांमध्ये द.गु.नि.मं. च्या निरीक्षणांचे अनुपालन करण्याची प्रलंबितता 16 टक्क्यांपासून 100 टक्क्यांपर्यंत होती.

अशाप्रकारे, द.गु.नि.मं. ने हॅम प्रकल्पांची तपासणी विहित केल्याप्रमाणे केली नाही. पुढे, संबंधित सा.बां. विभाग द.गु.नि.मं. च्या निरीक्षणांचे अनुपालन करण्यात अपयशी ठरले.

शासनाने उत्तर दिले (मार्च 2025) की स्वतंत्र अभियंता (स्व.अ.) द्वारे हॅम प्रकल्पांच्या गुणवत्ता देखरेखीसाठी अंतर्भूत तरतुदी सवलत करारात आहेत आणि त्याव्यतिरिक्त, द.गु.नि.मं. शाखेला सर्व हॅम प्रकल्पांची तपासणी/गुणवत्ता तपासणी करण्याचे निर्देश देण्यात आले होते.

हे उत्तर मान्य करण्यासारखे नाही कारण 2018-19 ते 2022-23 दरम्यान द.गु.नि.मं. द्वारे केलेल्या तपासण्यामध्ये कमतरता होत्या. अशाप्रकारे, विभागीय स्तरावर गुणवत्ता तपासणी सुनिश्चित करण्याची संधी न तपासता राहिली.

2.10.2 स्वतंत्र अभियंता

हॅमचा नमूना सवलतधारक करार (एमसीए) प्रकल्पाच्या कामाच्या विकास कालावधीपासून देखभाल कालावधीपर्यंत दर तीन वर्षांनी स्वतंत्र अभियंता (स्व.अ.) नियुक्त करून देखरेख प्रणाली प्रदान करतो. एमसीएच्या कलम 21.1 मध्ये अशी तरतूद आहे की, सीए करार केल्यापासून 60 दिवसांच्या आत प्राधिकरणाकडून एक स्व.अ. नियुक्त केला जाईल.

³⁷ नव्याने स्थापन झालेल्या नांदेड प्रदेशातील द.गु.नि.मं.तयार केलेले नाही आणि नांदेड प्रदेशाचे काम औरंगाबाद द.गु.नि.मं. पाहत आहे.

स्व.अ. ना पाच प्रमुख कर्मचारी आणि चार उप-व्यावसायिक कर्मचारी (बांधकामाच्या दोन वर्षांच्या कालावधीत 74 मनुष्य महिन्यांसाठी) नियुक्त करावयाचे असते, ज्यांची यादी विभागाला सादर करावयाची असते. याव्यतिरिक्त, स्व.अ. ना सर्वेक्षण उपकरणे, कार्यालयीन खर्च, इतर सहाय्यक कर्मचारी, आकस्मिकता इत्यादींसाठी तरतूद करावयाची होती. या बदलचे स्व.अ. चे प्रदान बोली प्रकल्प खर्चाच्या (बीपीसी) तीन टक्क्यांपेक्षा जास्त नसावे जे सवलतधारक आणि विभागाने समान रीतीने वहन करावयाचे होते.

2.10.2.1 बांधकाम कालावधीसाठी स्व.अ. नियुक्तीमध्ये विलंब

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की 33 प्रकल्पांच्या बाबतीत स्व.अ. नियुक्तीमध्ये 22 दिवसांपासून ते 464 दिवसांपर्यंत विलंब झाला होता. शिवाय, 20 प्रकल्पांच्या बाबतीत, स्व.अ. नियुक्ती ही नियुक्त तारखेपासून 2 ते 249 दिवसांपर्यंतच्या नियोजित नियुक्ती तारखेनंतर करण्यात आली. **परिशिष्ट 2.1.7** मध्ये तपशील विस्तृतपणे दिला आहे.

शासनाने उत्तर दिले (डिसेंबर 2024/मार्च 2025) की स्व.अ. नियुक्तीला विलंब झाला असला तरी, काही प्रकरणे वगळता सर्व नियुक्त्या सवलतधारकाच्या नियुक्त तारखेपूर्वी करण्यात आल्या.

20 नमुना प्रकल्पांमध्ये नियुक्त तारखेपासून स्व.अ.ची नियुक्ती करण्यास विलंब झाल्याचे लक्षात आले असल्याने उत्तर मान्य नाही. अशाप्रकारे, स्व.अ. ची नियुक्ती होईपर्यंत रेखाचित्रांचा आढावा, तपशीलवार संकल्पन आणि बांधकाम पद्धती, गुणवत्ता हमी प्रक्रिया इत्यादी विविध विशेष कामे सुनिश्चित करावयाचे बाकी होते.

2.10.2.2 का. व दे. कालावधीसाठी स्व.अ. नियुक्ती न करणे

सीएच्या अनुसूची-N मध्ये दिलेल्या संदर्भ अटीनुसार, स्व.अ. च्या भूमिकेमध्ये कार्यचालन कालावधी जबाबदाऱ्यां³⁸ समाविष्ट असेल.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की विभागाने हॅम कामांच्या का. व दे. कालावधीसाठी कोणत्याही स्व.अ. ची नियुक्ती केली नाही किंवा संबंधित हॅम प्रकल्पावर अधिकार क्षेत्र असलेल्या संबंधित उपविभागांद्वारा स्व.अ. चे काम अंमलात आणण्यासाठी आदेश जारी केले नाहीत. का. व दे. कालावधीत स्व.अ. नसल्यामुळे, रस्त्यांची योग्यरित्या देखभाल केली जात आहे याची खात्री करता

³⁸ सुरक्षा सल्लागाराकडून मिळालेल्या सुरक्षा अहवालावरील टिप्पण्या, वार्षिक देखभाल कार्यक्रमाचा आढावा आणि सवलतधारकाने सादर केलेल्या मासिक स्थिती अहवालाचा आढावा, दर महिन्याला एकदा प्रकल्पाची तपासणी करणे आणि कोणतीही चाचणी करणे आवश्यक आहे की नाही आणि प्रकल्प चांगल्या उद्योग पद्धतीनुसार आहे की नाही.

आली नाही. परिच्छेद 2.8.3.4 मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे, प्रत्यक्ष भेटी दरम्यान 24 पैकी सात पूर्ण झालेल्या प्रकल्पांमध्ये रस्त्याची देखभाल खराब असल्याचे निदर्शनास आले.

शासनाने उत्तर दिले (मार्च 2025) की का. व दे. कालावधीत विभागाकडून देखरेखीबाबत परिपत्रक जारी केले जाईल.

वस्तुस्थिती कायम आहे की का. व दे. कालावधीत, स्व.अ. नसल्यामुळे आणि विभागीय अभियंत्यांमार्फत देखरेखीसाठी योग्य सूचना नसल्यामुळे रस्त्याची खराब देखभाल झाली.

2.10.3 व्हिडिओ रेकॉर्डिंग व प्रकल्प-विशिष्ट वेबसाइटचा विकास

सीएच्या कलम 13.6 नुसार, बांधकाम कालावधीत, सवलतधारक प्रत्येक कॅलेंडर तिमाहीसाठी त्या तिमाहीतील बांधकामांची स्थिती व प्रगतीचा समावेश असलेला एक व्हिडिओ रेकॉर्डिंग प्राधिकरणाला नियुक्त तारखेपासून सात दिवसांच्या आत सादर करेल आणि त्यानंतर, प्रत्येक तिमाही संपल्यानंतर 15 दिवसांच्या आत असेल. सवलतधारक प्रकल्प-विशिष्ट वेबसाइट देखील विकसित करेल जी जनतेसाठी उपलब्ध असेल आणि दर आठवड्याला प्रकल्प महामार्गाच्या विकासाचे टाइम स्टॅम्प चित्र अपलोड करेल.

लेखापरीक्षांच्या वेळी 42 नमुना प्रकल्पांच्या बाबतीत, व्हिडिओ रेकॉर्डिंग करणे आणि प्रकल्प-विशिष्ट वेबसाइटच्या विकासाची स्थिती याबद्दल प्रकल्प-निहाय मागविण्यात आलेली माहिती उपलब्ध नव्हती.

शासनाने उत्तरात सांगितले (डिसेंबर 2024) की प्रकल्पांच्या प्रगतीचे व्हिडिओ रेकॉर्डिंग करण्यात आले व काही व्हिडिओ रेकॉर्डिंग वेबसाइटवर अपलोड करण्यात आले आणि उर्वरित संबंधित विभागाद्वारे उपलब्ध करून दिले जाऊ शकतात. शासनाने पुढे सांगितले (मार्च 2025) की प्रकल्प-विशिष्ट वेबसाइट आणि डेटा अद्ययावत केला जाईल.

वस्तुस्थिती कायम आहे की, अद्ययावत वेबसाइट नसल्यामुळे, बांधकामांची स्थिती आणि प्रगती जनतेला उपलब्ध नव्हती, जे सीएच्या अटीचे उल्लंघन करते.

2.10.4 सुरक्षा सल्लागारांच्या नियुक्तीमध्ये विलंब

सीएच्या कलम 18 मध्ये अशी तरतूद आहे की प्राधिकरण सुरक्षा आवश्यकतांनुसार प्रकल्पाचे सुरक्षा लेखापरीक्षण करण्यासाठी सुरक्षा सल्लागाराची नियुक्ती करेल. अनुसूची L नुसार, विभागाने सीएवर स्वाक्षरी केल्यानंतर 90 दिवसांच्या आत सुरक्षा सल्लागाराची नियुक्ती करेल. सुरक्षा सल्लागाराने

प्रकल्पाच्या संरचना³⁹ टप्प्यावर सुरक्षा लेखापरीक्षण करावयाचे असते आणि त्याच्या शिफारसी द्यावयाच्या असतात. पूर्ण झालेल्या बांधकामांच्या वाणिज्यिक कार्यचालन तारीखेपूर्वी (सीओडी) प्राधिकरणाने सुरक्षा लेखापरीक्षण⁴⁰ करावयाचे असते.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की 29 निवडक प्रकल्पांमध्ये सुरक्षा सल्लागार (एससी) च्या नियुक्तीत 39 ते 1290 दिवसांचा विलंब झाला. पुढे, 27 प्रकल्पांच्या बाबतीत, नियुक्त तारखेपासून (म्हणजे बांधकाम सुरु होण्यापासून) 2 ते 1352 दिवसांचा कालावधी उलटल्यानंतर एससीची नियुक्ती करण्यात आली. तपशील **परिशिष्ट 2.1.8** मध्ये दिले आहेत.

शासनाने उत्तर दिले (मार्च 2025) की सुरक्षा नियमांचे पालन करण्यासाठी योग्य सूचना जारी केल्या जातील.

2.11 निष्कर्ष

शासनाने हॅमद्वारे रस्ते विकास हाती घेतला आहे जेणेकरून अधिक रस्ते खाजगी इक्विटीतून करता येतील ज्याची परतफेड बांधकाम पूर्ण झाल्यानंतर 10 वर्षांच्या अॅन्युइटी प्रदानाद्वारे करता येईल. अॅन्युइटी कालावधी संपेपर्यंत सवलतधारकाने रस्त्यांची देखभाल देखील करायची होती ज्यासाठी स्वतंत्र का. व दे. खर्च प्रदेय होता.

फेब्रुवारी 2025 पर्यंत, 80 टक्के (140 पैकी 112) प्रकल्प (रस्त्याची लांबी 7188.21 किमी) पूर्ण झाले आणि 20 टक्के (28 प्रकल्प) (रस्त्याची लांबी 1823.09 किमी) चालू होते.

डीपीआर सर्वसमावेशकपणे तयार केले गेले नाही आणि आरएफपीमध्ये समाविष्ट केलेल्या चुकीच्या कलमामुळे डीपीआर तयार करण्यासाठी अनावश्यक रक्कम प्रदान केल्या गेली. वन विभागाच्या मंजूरीशिवाय कामे हाती घेतल्यामुळे रस्ते जोडणीद्वारे अखंड वाहतुकीचे उद्दिष्ट साध्य झाले नाही. अंदाजपत्रकात का. व दे. साठी अवास्तव विमा शुल्क व गस्त शुल्क समाविष्ट केल्याचे लक्षात आले.

अपेक्षित वाहतूक वाढीनुसार डीपीआरमध्ये थर जाडीसाठी आवश्यकतेपेक्षा जास्त मापदंड देण्यात आले होते, त्यामुळे अनावश्यक खर्च झाला. एकाच बोलीदाराला अनेक प्रकल्प देताना विभागीय अधिकाऱ्यांनी बोलीदारांच्या आर्थिक क्षमतेचे

³⁹ मागील दोन वर्षांत प्रकल्पात झालेले सर्व प्राणघातक अपघात आणि इतर रस्ते अपघात यांवरील डेटाचे विश्लेषण करून आणि सवलतधारकाने सादर केलेल्या वापरकर्त्यांच्या सुरक्षिततेवर परिणाम करणारे संरचना तपशील असलेले संबंधित रेखाचित्रे तपासून.

⁴⁰ आयआरसीच्या मार्गदर्शक तत्वांसह प्रकल्पावरील अपघात धोके कमी करण्यासाठी सुरक्षा उपायांच्या पर्याप्ततेचे मूल्यांकन करण्यासाठी प्रकल्पाची तपासणी करणे आणि ते विभागाला सूचित करणे.

मूल्यांकन करताना पूर्वी दिलेल्या कामांचा विचार केला नाही. अरुंद लहान पुलांना समाविष्ट न केल्यामुळे, कमकुवत पुलांची पुनर्बांधणी झाल्यामुळे आणि रस्त्यांमधील अपूर्ण पूलांमुळे रस्त्यांचा पूर्णपणे वापर झाला नाही. विविध कारणांमुळे रस्त्यांचे भाग बांधले गेले नाहीत, ज्यामुळे संपर्काचा अभाव निर्माण झाला. का. व दे. कालावधीत सीएच्या अटीनुसार पूर्ण झालेल्या कामांची देखभाल ठेवली गेली नाही.

टप्प्यांच्या प्रदानात विलंब झाल्यामुळे टाळता येण्याजोग्या व्याजाचे प्रदान झाले. चुकीची गणना/किंमत वाढीचे कलम/उर्वरित खर्चाचे निर्धारण यामुळे जास्त प्रदान केल्याची उदाहरणे लक्षात आली. कार्यनिष्पादन सुरक्षा सादर करण्यात, एस्करो कराराची अंमलबजावणी करण्यात आणि विहित वेळेत कामाची प्रत्यक्ष प्रगती साध्य करण्यात विलंब निदर्शनास आला. प्रकल्प खर्चात आधीच समाविष्ट असतानाही, जीएसटी स्वतंत्रपणे प्रदान करण्यात आला.

मु.अ./अ.अ./का.अ. पातळीवर हॅम प्रकल्पांच्या तपासणीसाठी कोणतेही विशिष्ट लक्ष्य निश्चित करण्यात आले नव्हते आणि द.गु.नि.मं. द्वारे तपासणीमध्ये लक्षणीय कमतरता होती. रस्त्यांच्या बांधकामादरम्यान स्व.अ. तसेच सुरक्षा सल्लागारांच्या नियुक्तीत लक्षणीय विलंब झाला. का. व दे. कालावधीत देखरेखीसाठी स्व.अ. नियुक्त केले गेले नाहीत किंवा संबंधित उपविभागांकडून देखरेखीसाठी आदेश जारी केले गेले नाहीत.

जरी बहुतेक कामांमध्ये रस्त्यांचे बांधकाम पूर्ण झाले असले तरी, विभागाने त्रुट्या दूर करण्यासाठी तपास करावा कारण सवलतधारकाला अॅन्युइटी कालावधी संपेपर्यंत अॅन्युइटी प्रदाने दिली जातील.

शिफारसी

1. अनावश्यक खर्च टाळण्यासाठी आणि कामाची अचूक व्याप्ती सुनिश्चित करण्यासाठी स्थळ-विशिष्ट अडचणींचे वास्तववादी मूल्यांकन करून तपशीलवार प्रकल्प अहवाल पूर्णपणे तयार केले पाहिजेत.
2. वास्तववादी विमा शुल्क, गरज-आधारित गस्त आवश्यकता यासारख्या वास्तविक आणि न्याय्य मापदंडांच्या आधारे का. व दे. खर्चाचा अंदाज लावला पाहिजे.
3. विलंबित प्रदानामुळे सवलतधारकांना व्याज देणे टाळण्यासाठी वेळेवर आर्थिक वाटप सुनिश्चित करण्यात यावे.
4. शिल्लक पूर्णत्व खर्च, किंमत वाढ इत्यादींसह देय प्रदानांची योग्य गणना सुनिश्चित केल्यानंतर सवलतधारकांना प्रदान करण्यात यावे.

5. सीएच्या तरतुदीनुसार सवलतधारकाने कार्यक्षम देखरेखीद्वारे रस्त्यांची देखभाल केली आहे याची खात्री केल्यानंतरच का. व दे. खर्च प्रदान केला जावा.

प्रकरण - III

**व्यवहारांचे लेखापरीक्षण:
शासकीय विभाग**

प्रकरण III

व्यवहारांचे लेखापरीक्षण: शासकीय विभाग

शासकीय विभागांच्या व्यवहारांच्या लेखापरीक्षणात संसाधनांच्या व्यवस्थापनातील कमतरता आणि नियमितता, औचित्य व मितव्ययता यांच्या निकषांचे अनुपालन करण्यातील अपयशाची उदाहरणे सविस्तरपणे खाली निदर्शनास आणली आहेत:

पर्यावरण व हवामान बदल विभाग

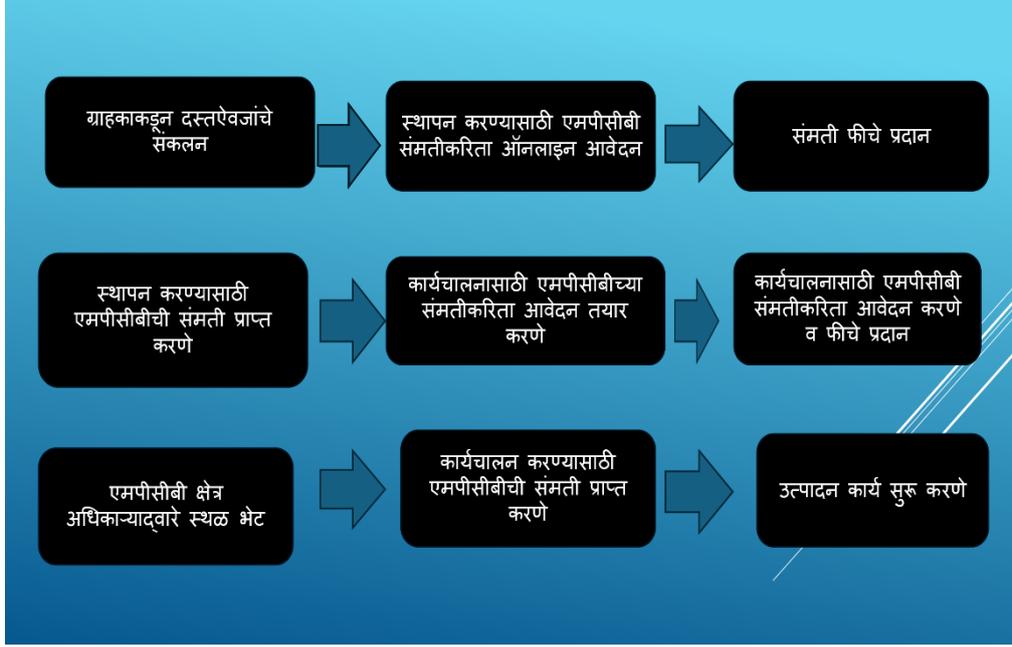
3.1 महाराष्ट्रात जल प्रदूषण रोखणे, नियंत्रण करणे व कमी करणे यासाठी संमती जारी करण्याची आणि संमती अटींच्या अनुपालनावर देखरेख ठेवण्याची एमपीसीबीची भूमिका यावरील विशिष्ट विषय आधारित अनुपालन लेखापरीक्षण

3.1.1 प्रस्तावना

महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ (एमपीसीबी) महाराष्ट्र राज्यात जल (प्रदूषण प्रतिबंध आणि नियंत्रण) अधिनियम, 1974 (जल अधिनियम) यासह विविध पर्यावरणीय कायदे लागू करते. प्रदूषण रोखणे, नियंत्रण करणे किंवा कमी करणे यासाठी, एमपीसीबी पर्यावरणीय अनुपालनाची आणि जल प्रदूषण रोखण्याची खात्री करून एका संरचित संमती यंत्रणेद्वारे औद्योगिक कामकाजाचे नियमन करते.

जल अधिनियमाच्या कलम 25 नुसार, सर्व उद्योग जे मलप्रवाह किंवा औद्योगिक सांडपाणी कोणत्याही प्रवाहात अथवा जमिनीवर सोडण्याची शक्यता आहे, त्यांनी कोणताही उद्योग सुरू करण्यापूर्वी स्थापन करण्यासाठी, चालविण्यासाठी आणि विद्यमान उद्योगात विस्तार किंवा भर घालण्यापूर्वी विस्तारासाठी संमती घेणे आवश्यक आहे. उद्योगांना संमती दस्तऐवजात विहित केलेल्या संमती अटींचे अनुपालन करणे आवश्यक आहे. उद्योगांनी संमती अटींचे अनुपालन न केल्यास उद्योगांना नोटीस जारी करण्याचा, बँक हमी जप्त करण्याचा आणि उद्योग बंद करण्याचे निर्देश देण्याचा अधिकार एमपीसीबीला आहे. पुढे, विद्यमान संमतीची मुदत संपण्यापूर्वी उद्योगाने नूतनीकरणासाठी संमती मिळवणे आवश्यक आहे. अशाप्रकारे, प्रदूषणाबाबत देखरेख ठेवण्यासाठी आणि प्रतिबंधात्मक कारवाई करण्यासाठी एमपीसीबी जबाबदार आहे. संमती व्यवस्थापनाची प्रक्रिया खालील **आकृती 1** मध्ये दर्शविली आहे:

तक्ता 1: संमती व्यवस्थापनाची ओघ आकृती

मार्च 2023 पर्यंत, महाराष्ट्रात 1,19,930 उद्योग होते. मोठ्या उद्योगांकडून निर्माण होणाऱ्या औद्योगिक सांडपाण्यावर त्यांच्या स्वतःच्या सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्राद्वारे (ईटीपी) प्रक्रिया केली जाते तर कमी प्रमाणात सांडपाणी निर्माण करणाऱ्या लहान उद्योगांकडून सामाईक सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्राद्वारे (सीईटीपी) प्रक्रिया केली जाते. उद्योग व स्थानिक संस्था प्रदूषण कमी करण्यासाठी स्वीकारार्ह पर्यावरणीय मानकांमध्ये काम करतात याची खात्री करण्यासाठी एमपीसीबी संमती व्यवस्थापनाद्वारे नियामक म्हणून महत्त्वाची भूमिका बजावते. उद्योगांना त्यांच्या कामकाजाच्या विविध टप्प्यांवर संमती घेणे बंधनकारक करून, एमपीसीबी हे सुनिश्चित करते की औद्योगिक प्रकल्प सुरु झाल्यापासून त्यांचे कामकाज सुरु होईपर्यंत पर्यावरणीय सुरक्षा उपाय पाळले जातात.

लेखापरीक्षणात जल प्रदूषण रोखणे, नियंत्रण करणे आणि कमी करणे यासाठी संमती जारी करण्याची आणि संमती अटीच्या अनुपालनावर देखरेख ठेवण्याची एमपीसीबीची भूमिका तपासली गेली.

3.1.2 संघटनात्मक संरचना

एमपीसीबी ही एक स्वायत्त संस्था आहे जी पर्यावरण व हवामान बदल विभाग (डीईसीसी), महाराष्ट्र शासन यांना मदत करते. एमपीसीबी प्रत्येकी एक प्रादेशिक अधिकारी (आरओ) यांच्या नेतृत्वाखाली असलेली 12 प्रादेशिक कार्यालये आणि क्षेत्रीय भेटी देण्यासाठी 147 क्षेत्रीय अधिकाऱ्यांसह (एफओ) 43 उप-प्रादेशिक कार्यालये (एसआरओ) यांद्वारे घेतलेल्या निर्णयांची अंमलबजावणी करते.

एमपीसीबीकडे एक केंद्रीय प्रयोगशाळा आणि सात प्रादेशिक प्रयोगशाळा आहेत, ज्यामध्ये एमपीसीबीच्या क्षेत्रीय कार्यालयांद्वारे पाण्याच्या चाचणीसाठी नमुने पाठविले जातात.

3.1.3 एमपीसीबीची भूमिका

एमपीसीबीला प्रदूषण नियंत्रण क्रियाकलापांची देखरेख ठेवण्याची विविध कर्तव्ये सोपवण्यात आली आहेत जसे की:

- पर्यावरण, वन व हवामान बदल मंत्रालय (एमओईएफ अँड सीसी), केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळ (सीपीसीबी), एमपीसीबी आणि राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण (एनजीटी) यांनी जारी केलेल्या निर्देशांचा समावेश करून उद्योग स्थापित करणे/चालविणे यासाठी संमती जारी करणे, संमतीचे नूतनीकरण करणे.
- संमतीच्या अटी, मार्गदर्शक तत्त्वे/सूचना इत्यादींचे अनुपालन सुनिश्चित करणे.
- पृष्ठभागावरील पाणी, भूजल, औद्योगिक सांडपाण्याचे नमुने गोळा करणे आणि चाचणी करणे.
- पर्यावरणीय मानकांचे अनुपालन करण्यात कसुरवार ठरणाऱ्या उद्योगांना चेतावणी सूचना जारी करणे, बँक हमी जप्त करणे, पर्यावरणीय नुकसानभरपाई आकारणे, बंद करण्याची नोटिस देणे, यासाठी निर्देश जारी करणे
- प्रदूषणाशी संबंधित मुद्द्यांवर राज्य शासनाला सल्लागार संस्था म्हणून काम करणे.
- विविध प्रकारच्या प्रदूषकांची माहिती गोळा करणे.

3.1.4 लेखापरीक्षण उद्दिष्टे

विशिष्ट विषय आधारित अनुपालन लेखापरीक्षण हे मूल्यांकन करण्यासाठी केले गेले की संमती अटींचे अनुपालन करण्यावर देखरेख सुनिश्चित करण्यासाठी प्रभावी यंत्रणा अस्तित्वात होती की नाही.

3.1.5 लेखापरीक्षण निकष

लेखापरीक्षण निष्कर्ष खालील निकषांनुसार स्थिरचिन्हीत केले गेले.

- (i) जल (प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम, 1974
- (ii) एनजीटी, केंद्र / राज्य शासन, सीपीसीबी/ एमपीसीबी आणि इतर यंत्रणांनी वेळोवेळी जारी केलेल्या सूचना/ परिपत्रके/ आदेश/ निर्णय/ अधिसूचना/ मार्गदर्शक तत्वे
- (iii) एमपीसीबीने जारी केलेले अंमलबजावणी धोरण (फेब्रुवारी 2016).

3.1.6 लेखापरीक्षणाची व्याप्ती, कार्यपद्धती आणि नमुना

2017 ते 2022 या कालावधीचा एसएससीए जून पासून नोव्हेंबर 2022 पर्यंत करण्यात आले. विभागाच्या उत्तरांच्या आधारावर माहिती मार्च 2023 पर्यंत अद्ययावत करण्यात आली.

जून 2022 मध्ये प्रधान सचिव, डीईसीसी, महाराष्ट्र (पीएस, डीईसीसी) यांच्या सोबत एक प्रवेश बैठक आयोजित करण्यात आली होती ज्यामध्ये लेखापरीक्षणाची उद्दिष्टे, व्याप्ती, निकष आणि निवडलेले नमुने यावर चर्चा करण्यात आली. लेखापरीक्षण कार्यपद्धतीमध्ये अभिलेख्यांची तपासणी, लेखापरीक्षण युनिट्सच्या कर्मचाऱ्यांशी संवाद, एमपीसीबी अधिकाऱ्यांसोबत निवडलेल्या ठिकाणांना संयुक्त भेटी देणे यांचा समावेश होता.

पीएस, डीईसीसी आणि एमपीसीबीच्या मुख्य कार्यालयात लेखापरीक्षण तपासणी करण्यात आली. पुढे, आयडिया सॉफ्टवेअरद्वारे यादृच्छिक नमुन्याद्वारे 12 पैकी सहा¹ आरओ निवडण्यात आले आणि या सहा आरओ अंतर्गत येणारे सर्व 24 एसआरओ समाविष्ट करण्यात आले. सविस्तर तपासणीसाठी, संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणीद्वारे संमती अटींच्या अनुपालनाचे मूल्यांकन करण्यासाठी विविध प्रकारच्या प्रदूषण करणाऱ्या उद्योगांमधील² 158 उद्योगांची स्थळ भेटीसाठी (जुलै ते नोव्हेंबर 2022) निवड करण्यात आली. 158 नमुना घेतलेल्या उद्योगांपैकी 10 मध्ये संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणी दरम्यान एमपीसीबी अधिकाऱ्यांनी पाण्याचे नमुने देखील गोळा केले.

मे 2023 मध्ये एक निर्गमन बैठक आयोजित करण्यात आली होती, ज्यामध्ये पीएस, डीईसीसीसोबत लेखापरीक्षण निरीक्षणांवर चर्चा करण्यात आली आणि

¹ अमरावती, औरंगाबाद, कल्याण, नाशिक, नवी मुंबई आणि पुणे.

² साखर, कागद, रसायन, पायाभूत सुविधा प्रकल्प, कत्तलखाने, बॅटरी पुनर्वापर उद्योग, रेडी-मिक्स काँक्रीट प्लांट, रुग्णालये, रेल्वे स्थानके, हॉटेल्स इ.

शासनाच्या उत्तरांचा (ऑगस्ट 2023 व फेब्रुवारी 2025) लेखापरीक्षण अहवालात योग्यरित्या समावेश करण्यात आला आहे.

3.1.7 लेखापरीक्षण निष्कर्ष

3.1.7.1 संमती जारी करण्यात विलंब

जल अधिनियमांतर्गत, संमती देण्यासाठी अर्ज केल्याच्या तारखेपासून 120 दिवसांचा वैधानिक कालावधी होता. व्यवसाय सुलभतेच्या धोरणानुसार, एमपीसीबीकडून संमती मिळविण्यासाठी नवीन उद्योगांना महाराष्ट्र उद्योग, व्यापार आणि गुंतवणूक सुविधा कक्ष (मैत्री) मध्ये नोंदणी करावी लागते. संमती देणे विचारात घेण्यासाठी मैत्री (गुंतवणूक सुविधा कक्ष) येथील "एकल खिडकी" प्रणालीच्या योजनेत एमपीसीबी सामील झाले होते. एमपीसीबीने त्यांच्या अंमलबजावणी धोरणाद्वारे (फेब्रुवारी 2016) संमती देण्याचा कालावधी 120 दिवसांवरून 60 दिवसांनी कमी केला जो यापूर्वी प्रचलित होता.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की एमपीसीबीने 2017 ते 2022 दरम्यान अर्ज केल्याच्या तारखेपासून 60 दिवसांचा वैधानिक कालावधी समाप्त झाल्यानंतर 16,424 पैकी 8273 (50 टक्के) संमती पत्रे जारी केली.

शासनाने सांगितले (फेब्रुवारी 2025) की मनुष्यबळाची कमतरता, कामाचा भार, अपूर्ण अर्ज इत्यादींमुळे विलंब झाला. पुढे असेही सांगितले की दस्तऐवजांच्या अभावामुळे आणि उद्योगांद्वारा संमती शुल्काच्या प्रेषनाची पुनरावृत्ती टाळण्यासाठी संमती अर्ज प्रलंबित ठेवण्यात आले होते.

व्यवसाय सुलभतेच्या हितासाठी संमती मिळाल्यानंतर उद्योगांना वेळेत त्यांचे कामकाज सुरू करण्यास मदत करण्यासाठी विहित कालावधीत संमती देणे आवश्यक असल्याने उत्तर मान्य नाही.

3.1.7.2 संमतीशिवाय कार्यरत असलेले उद्योग

जल अधिनियमाच्या कलम 25 नुसार, सर्व उद्योगांना स्थापनेसाठी आणि कार्यान्वित होण्यासाठी संमती घेणे आवश्यक आहे जेव्हाकी कलम 44 उल्लंघन केल्यास दंडासह एक वर्ष व सहा महिन्यांपेक्षा कमी नसलेल्या कारावासाची शिक्षा जी सहा वर्षांपर्यंत वाढवता येऊ शकणारी विहित करते.

लेखापरीक्षणाने पर्यटन विभाग, स्थानिक संस्था इत्यादींसह विविध विभागांकडून माहिती गोळा केली आणि त्यांची तुलना एमपीसीबीच्या डेटाशी हे तपासण्यासाठी केली की जेणेकरून हे उद्योग संमती व्यवस्थेतर्गत होते की नाही. लेखापरीक्षणामध्ये निदर्शनास आले की सहा चाचणी केलेल्या आरओच्या

अधिकारक्षेत्रात येणारे 1,367 हॉटेल्स³ एमपीसीबीकडून संमती न घेता कार्यरत होते. पुढे, परिशिष्ट 3.1.1 मध्ये दर्शविल्यानुसार संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणी दरम्यान लक्षात आल्याप्रमाणे अतिरिक्त 40 उद्योग संमतीशिवाय कार्यरत होते.

शासनाने सांगितले (फेब्रुवारी 2025) की 21 उद्योगांनी संमती मिळवून किंवा अर्ज करून अनुपालन केले आहे, अनुपालन न करणाऱ्या 15 उद्योगांवर कारवाई सुरू होती आणि 4 उद्योग बंद करण्यात आले.

जल अधिनियमांतर्गत आवश्यकतेनुसार सर्व उद्योगांचा समावेश सुनिश्चित करण्यासाठी एमपीसीबीला त्यांच्या अधिकारक्षेत्रात कार्यरत असलेल्या विविध उद्योगांची माहिती मिळविण्यासाठी एक यंत्रणा विकसित करण्याची आवश्यकता आहे.

3.1.8 संमती अटींचे अनुपालन सुनिश्चित करण्यासाठी यंत्रणा

नियमित क्षेत्रीय भेटी आणि ऑनलाइन निरंतर सांडपाणी देखरेख प्रणाली (ओसीईएमएस) द्वारे ऑनलाइन देखरेखीद्वारे संमती अटींचे अनुपालन सुनिश्चित करणे एमपीसीबीला आवश्यक आहे. एमपीसीबीने जारी केलेल्या परिपत्रकानुसार (सप्टेंबर 2011), उद्योगांना जारी केलेल्या संमती अटींचे अनुपालन सुनिश्चित करण्यासाठी एमपीसीबीच्या एफओंनी भेट देणे आवश्यक होते. तसेच, 29 ऑगस्ट 2017 च्या शासकीय निर्णयानुसार, एमपीसीबी अधिकाऱ्यांद्वारा संमती अटींचे अनुपालन तपासण्यासाठी, अति प्रदूषण करणाऱ्या उद्योगांना व सीईटीपींना मासिक आणि इतर उद्योगांना त्यांच्या प्रदूषण क्षमतेनुसार तिमाही, सहामाही आणि वार्षिक भेट देणे आवश्यक होते. त्याचप्रमाणे, एप्रिल 2016 च्या एमपीसीबी परिपत्रकानुसार, सर्व अति प्रदूषण करणाऱ्या उद्योगांना आणि सीईटीपींना ऑनलाइन निरंतर सांडपाणी देखरेख प्रणाली (ओसीईएमएस) स्थापित करणे आणि उद्योगांच्या ऑनलाइन देखरेखीसाठी ते एमपीसीबी सर्व्हरशी जोडणे आवश्यक होते. सीपीसीबीच्या संमती/मार्गदर्शक तत्वांच्या अटीनुसार ते मापदंडांच्या निर्धारित मानकांची पूर्तता करतात की नाही हे पडताळण्यासाठी एमपीसीबी अधिकाऱ्यांनी औद्योगिक सांडपाण्याचे नमुने गोळा करणे आणि त्यांच्या प्रयोगशाळांमध्ये तपासणे देखील आवश्यक होते.

³ आरओ-निहाय हॉटेल्स: अमरावती (88), औरंगाबाद (324), कल्याण (43), नाशिक (801), नवी मुंबई (2) आणि पुणे (109)

3.1.8.1 उद्योगांवर देखरेख

ऑगस्ट 2017 च्या शासन निर्णयानुसार उद्योगांना भेटींची वारंवारता खालील तपशीलानुसार विहित करण्यात आली होती:

कालावधी	उद्योग प्रकार
मासिक	अत्यंत प्रदूषणकारी उद्योग, सामाईक सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्र (सीईटीपी) इ.
त्रैमासिक	लाल (मध्यम दर्ज्याचे उद्योग), नारिंगी (मोठ्या दर्ज्याचे उद्योग).
अर्धवार्षिक	लाल (लघु दर्ज्याचे उद्योग), नारिंगी (मध्यम दर्ज्याचे उद्योग)
वार्षिक	नारिंगी (लघु दर्ज्याचे उद्योग), हॉटेल्स

शासनाने जोखीम-आधारित तपासणी साधन सुरू केले (जून 2015), जिथे संसाधने अशा उद्योगांवर केंद्रित करण्यात आली होती ज्यांचा जनतेला जास्त धोका असतो. जोखीम-आधारित तपासणी साधनाचा उद्देश प्रत्येक उद्योगाच्या भेटींच्या वारंवारतेचे प्राधान्यक्रम व निर्धारण करणे आणि त्याच महिन्यात त्याच उद्योग/स्थळाची पुनरावृत्ती होणार नाही याची खात्री करणे हे होते. शासकीय अनुदेशांमध्ये प्रत्येक एफओला दरमहा 20 उद्योग सोपविणे, एका आड दुसऱ्या कामकाजाच्या दिवशी एफओना उद्योग सोपविणे आणि निकषांनुसार उद्योगांना प्राधान्य देणे हे नमूद केले होते.

पुढे, एमपीसीबी यादृच्छिक जोखीम आधारित तपासणी आणि नमूना पद्धती (आरआरबीआयएस) (जून 2015) नुसार, अधिकाऱ्यांनी त्यांच्या स्वतःच्या अधिकारक्षेत्रात 75 टक्के भेटी करायच्या होत्या आणि उर्वरित 25 टक्के भेटी इतर प्रादेशिक अधिकाऱ्यांनी करायच्या होत्या.

2017-23 दरम्यान नियोजित आणि पूर्ण झालेल्या क्षेत्र भेटींच्या डेटावरून लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की तक्ता-1 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे नियोजित भेटींच्या तुलनेत प्रत्यक्षात केलेल्या भेटींच्या संख्येत 53.50 टक्के ते 68.35 टक्के या दरम्यान कमतरता होती.

तक्ता 1: उद्योगांच्या देखरेखीसाठी प्रणाली

वर्ष	नियोजित भेटी	दिलेल्या प्रत्यक्ष भेटी	नियोजित भेटींच्या तुलनेत प्रत्यक्ष भेटीमधील कमतरता	नियोजित भेटींच्या तुलनेत प्रत्यक्ष भेटीमधील कमतरतेची टक्केवारी
2017-18	29845	11624	18221	61.05
2018-19	31449	14624	16825	53.50
2019-20	32620	14919	17701	54.26
2020-21	15291	4839	10452	68.35
2021-22	38509	13082	25427	66.03
2022-23	40619	15069	25550	62.90
एकूण	188336	74163	114176	61.02

स्रोत: एमपीसीबीने दिलेली माहिती

त्याचप्रमाणे, परिच्छेद क्रमांक 3.1.9.1 ते 3.1.9.3 मध्ये चर्चा केल्याप्रमाणे, साखर, कागद आणि औषध उद्योगांसारख्या अत्यंत प्रदूषणकारी उद्योगांच्या भेटीमध्ये 58 ते 84 टक्क्यांच्या दरम्यान मोठी कमतरता असल्याचे निदर्शनास आले.

क्षेत्रीय भेटींच्या आरओनिहाय विश्लेषणातून असे दिसून आले की औरंगाबाद वगळता, कोणताही आरओ नियोजित भेटींपैकी 50 टक्के भेटी देखील देऊ शकला नाही. विशेषतः, आरओ, मुंबई जिथे आठ एफओ होते आणि ते नियोजित भेटींपैकी फक्त 29.36 टक्के भेटी करू शकले, जे सर्व आरओमध्ये सर्वात कमी होते आणि चंद्रपूरमध्ये फक्त एका एफओने 37 टक्के भेटी दिल्या.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की इतर प्रादेशिक अधिकाऱ्यांनी कोणत्याही भेटी दिल्या नाहीत, आरआरबीआयएसचे अनुपालन केले नाही.

शासनाने सांगितले (ऑगस्ट 2023) की, उद्योगांच्या देखरेखीमध्ये कमतरता ही एनजीटी प्रकरणे, कायदेशीर कारवाई, तक्रारी, तपास इत्यादी इतर कामांमध्ये मंडळाच्या अधिकाऱ्यांच्या व्यस्ततेमुळे होती आणि उद्योगांच्या देखरेखीसाठी खूप कमी वेळ शिल्लक होता.

उत्तर सूचित करते की उद्योगांवर अपुरी देखरेख असल्याने संमती अटींचे अनुपालन प्रभावित होत आहे, जे एमपीसीबीचे एक महत्त्वाचे कार्य आहे.

3.1.8.2 अपुऱ्या मनुष्यबळामुळे कमी देखरेख

संमती अटींचे अनुपालन सुनिश्चित करण्यासाठी, संयुक्त दक्षता नमुने गोळा करण्यासाठी आणि अधिकारक्षेत्रातील उद्योगांचे निरीक्षण करण्यासाठी एफओ जबाबदार होते. एफओ पदामधील रिक्त पदांचे वर्षवार विभाजन खालील तक्ता-2 मधील तपशीलानुसार आहे:

तक्ता 2: कार्यरत पदांची स्थिती

वर्ष	मंजूर पदे	कार्यरत पदे	रिक्त पदे
2017-18	204	168	36
2018-19	204	161	43
2019-20	204	161	43
2020-21	204	160	44
2021-22	204	151	53
2022-23	204	147	57

वरील तक्त्यावरून असे दिसून येते की एफओच्या रिक्त जागा 2017-18 मधील 36 वरून वाढून 2022-23 मध्ये 57 झाल्या जेव्हाकी कार्यरत पदांची संख्या 2017-18 मधील 168 वरून कमी होऊन 2022-23 मध्ये 147 झाली.

उद्योगांची संख्या 2017-18 मधील 89,738 वरून वाढून 2022-23 मध्ये 1,19,930 झाली, तथापि, एफओची संख्या 2017-18 मधील 168 वरून कमी होऊन 2022-23 मध्ये 147 झाली. अशाप्रकारे, एफओद्वारे क्षेत्र भेटींद्वारे उद्योगांचे निरीक्षण करण्यावरही लक्षणीय परिणाम झाला. विद्यमान उद्योगांच्या विहित नमुन्याच्या मानकांवर⁴ आणि एमपीसीबीने केलेल्या तपासणीच्या वारंवारतेच्या आधारावर, वर्ष 2022 मध्ये एफओची किमान आवश्यकता 329 होती. तथापि, मार्च 2023 पर्यंत एफओची मंजूर संख्या 204 होती आणि कार्यरत पदे फक्त 147 होती. अनुपालन शर्तीचे निरीक्षण ज्यामध्ये कमतरता होत्या त्या क्षेत्रीय भेटींद्वारे सुनिश्चित केल्या जाऊ शकतात ज्याची परिच्छेद 3.1.9.1 ते 3.1.9.6 मध्ये चर्चा केल्यानुसार संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणी दरम्यान अनुपालन न करणे निदर्शनास आले.

एमपीसीबीने कर्मचारी संख्येत सुधारणा करण्याचा प्रस्ताव डीईसीसी, महाराष्ट्र शासनाकडे पाठवला होता (जानेवारी 2019), परंतु तो मंजूर केला नाही (जानेवारी 2025). एफओ पदांव्यतिरिक्त, 2017-23 दरम्यान प्रादेशिक अधिकारी, उपप्रादेशिक अधिकारी आणि क्षेत्र निरीक्षकांच्या पदांमध्ये रिक्त जागा होत्या.

पुढे, लेखापरीक्षणात समाविष्ट असलेल्या पाच वर्षांच्या कालावधीत वरिष्ठ विधी अधिकारी, सहाय्यक विधी अधिकारी, वरिष्ठ प्रशासकीय अधिकारी, उपअभियंता ही महत्त्वाची पदे रिक्त होती. अशाप्रकारे, कर्मचाऱ्यांच्या कमतरतेमुळे प्रदूषण नियंत्रणाच्या कामाच्या देखरेखीवर विपरीत परिणाम झाला.

शासनाने सांगितले (फेब्रुवारी 2025) की कर्मचाऱ्यांच्या भरतीची प्रक्रिया सुरू होती.

3.1.9 उद्योगांकडून संमती अटी/ एमओईएफ/सीपीसीबी मार्गदर्शक तत्वांचे अनुपालन

संमती अटी आणि एमओईएफ/सीपीसीबी मार्गदर्शक तत्वे/अनुदेश यांच्या अनुपालनाची स्थिती तपासण्यासाठी 158 निवडक उद्योगांची प्रत्यक्ष पडताळणी एमपीसीबी अधिकाऱ्यांसोबत करण्यात आली. पुढील परिच्छेदांमध्ये चर्चा केल्याप्रमाणे हे निदर्शनास आले की एमपीसीबीला उद्योगांकडून अटीचे अनुपालन सुनिश्चित करता येऊ शकले नाही.

⁴ उद्योग, ऊर्जा आणि कामगार विभाग, महाराष्ट्रने ऑगस्ट 2017 मध्ये जारी केलेल्या शा. नि.नुसार, उद्योगांच्या वर्गीकरणाच्या आधारावर उद्योगांच्या भेटीची वारंवारता निश्चित केली जाते.

3.1.9.1 साखर/मद्यार्क उद्योग

साखर/मद्यार्क उद्योग हे अत्यंत प्रदूषणकारी उद्योगांच्या श्रेणीत येतात. एमओईएफ अँड सीसीने (जानेवारी 2016) विविध प्रदूषण नियंत्रण उपक्रम विहित करून जसे की गाळप हंगाम सुरु होण्याच्या एक महिना आधी ईटीपी स्थिर करणे, ईटीपीवर फ्लो मीटर बसवणे इत्यादीसाठी मार्गदर्शक तत्वे जारी केली होती जे एमपीसीबीने जारी केलेल्या संमतीच्या अटींमध्ये समाविष्ट होते. पुढे, संमती अटी/सीपीसीबी मार्गदर्शक तत्वांमध्ये उद्योगांना इतर प्रदूषण नियंत्रण उपक्रमांचे जसे की मापदंडांच्या निर्धारित मानकांचे⁵ अनुपालन करून प्रक्रिया केल्यानंतर सांडपाणी सोडणे आणि ओसीईएमएस बसवणे इत्यादींचे अनुपालन करण्याचे निर्देश दिले होते.

संमती अटी/मार्गदर्शक तत्वांचे अनुपालन तपासण्यासाठी 184 पैकी 21 साखर उद्योगांची प्रत्यक्ष पडताळणी लेखापरीक्षणात करण्यात आली आणि खालील तक्ता 3 मध्ये दिल्याप्रमाणे त्या अटींचे अनुपालन न झाल्याचे निदर्शनास आले.

तक्ता 3: संमती अटींचे अनुपालन न करणे

संमती अटी/सीपीसीबी मार्गदर्शक तत्वे	अनुपालन न करणे	अनुपालन न करणाऱ्या उद्योगांची संख्या
उद्योग हे प्रक्रिया केलेल्या सांडपाण्यावर पुनप्रक्रिया करून पुनर्वापर करेल. कोणत्याही परिस्थितीत प्रक्रिया केलेले किंवा प्रक्रिया न केलेले सांडपाणी थेट किंवा अप्रत्यक्षपणे कारखान्याच्या परिसरातून बाहेर पडू देऊ नये.	प्रक्रिया न केलेले सांडपाणी जमिनीवर किंवा थेट जलस्रोतांमध्ये सोडल्याने पृष्ठभाग/भूजल दूषित झाले.	12
सीपीसीबी ओसीईएमएस बसविणे विहित करते.	ओसीईएमएस बसवले नव्हते	15
	ज्या निर्गममार्गामधून सांडपाणी सोडले जात होते त्या ठिकाणी ओसीईएमएस सेन्सर बसवले नव्हते	8
औद्योगिक सांडपाण्यावर प्रक्रिया करण्यासाठी उद्योगांनी प्राथमिक, दुय्यम, तृतीयक अशा संरचना क्षमतेचे सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्र (ईटीपी) प्रदान करावे.	ईटीपी एकतर कार्यरत नव्हते किंवा तृतीयक प्रक्रिया युनिट प्रदान केले नव्हते.	13

⁵ pH-5.5 ते 8.5; एकूण तरंगणारे घन पदार्थ - जमिनीवर विल्हेवाट लावण्यासाठी 100 मिगॅ/लि, पृष्ठभागावरील पाण्यात विल्हेवाट लावण्यासाठी 30 मिगॅ/लि; बीओडी-30 मिगॅ/लि; तेल व ग्रीस -10 मिगॅ/लि, एकूण विरघळलेले घन पदार्थ -2100 मिगॅ/लि

साखर उद्योगांकडून होणारे सांडपाण्याचे थेट विसर्ग खालील छायाचित्रांमध्ये पाहता येईल:

	
छायाचित्र 1: मेसर्स जरंडेश्वर शुगर मिल्स प्रायव्हेट लिमिटेड, चिमणगाव, सातारा द्वारा जलाशयात सोडले जाणारे सांडपाणी (18.11.2022)	छायाचित्र 2: मेसर्स शरयु ऍग्रो इंड. लि. कापशी, फलटण, सातारा येथे प्रक्रिया न केलेले सांडपाणी तलाव (12.11.2022)
	
छायाचित्रे 3 आणि 4: मेसर्स मुक्तेश्वर शुगर मिल्स लिमिटेड, औरंगाबाद (22.11.2022) आणि मे. अगस्ती सहकार साखर कारखाना लिमिटेड, अगस्तीनगर, अकोले, अहमदनगर (18.11.2022) येथे ऊसाच्या चिपडातून वाहणारे गळलेले पाणी	

पुढे, सात साखर उद्योगांच्या संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणीमध्ये एमपीसीबी अधिकाऱ्यांद्वारे ईटीपीच्या निर्गममार्गावर प्रक्रिया केलेल्या सांडपाण्याचे नमुने देखील गोळा करण्यात आले आणि संमती अटीचे अनुपालन तपासण्यासाठी चाचणी केली गेली ज्यामध्ये असे नमूद केले होते की औद्योगिक सांडपाण्यांनी जैविक ऑक्सिजन मागणी (बीओडी), रासायनिक ऑक्सिजन मागणी (सीओडी), एकूण विरघळलेले घन पदार्थ (टीडीएस), तरंगणारे घन पदार्थ (एसएस) सारख्या परिमाणांच्या विशिष्ट मानकांची पूर्तता केली पाहिजे. चाचणी निकालांमधून असे दिसून आले की खालील तक्ता 4 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे विविध परिमाणासाठी निर्धारित केलेली अनुज्ञेय मर्यादा सांडपाण्यांनी ओलांडली होती

तक्ता 4: अनुज्ञेय मर्यादेपेक्षा जास्त परिमाण

परिमाण	सीपीसीबी ने विहित केल्यानुसार अनुज्ञेय मूल्य	निदर्शनास आलेला स्तर
बीओडी	100 मिग्रा/लि	105 मिग्रा/लि ते 22,000 मिग्रा/लि
सीओडी	250 मिग्रा/लि	260 मिग्रा/लि ते 66,669 मिग्रा/लि
टीडीएस	2,100 मिग्रा/लि	2,324 मिग्रा/लि ते 17,060 मिग्रा/लि
एसएस	100 मिग्रा/लि	106 मिग्रा/लि ते 2,700 मिग्रा/लि

स्रोत: एमपीसीबी प्रयोगशाळेतून प्राप्त नमुन्याचा चाचणी निकाल

अशाप्रकारे, वर चर्चा केल्याप्रमाणे विविध अटींचे अनुपालन न करणे आणि अनुज्ञेय मर्यादेपेक्षा जास्त परिमाण दर्शविणारे चाचणी निकाल, हे दर्शवितात की हे उद्योग संमती अटींचे अनुपालन करत नव्हते.

लेखापरीक्षणामध्ये देखील निदर्शनास आले की 2017 ते 2022 दरम्यान एमपीसीबीने 184 साखर उद्योगांच्या आवश्यक भेटींच्या तुलनेत केवळ 42 टक्के (11040 भेटींपैकी 4699) क्षेत्रीय भेटी दिल्या.

शासनाने सांगितले (फेब्रुवारी 2025) की 21 पैकी 13 उद्योगांनी लेखापरीक्षण निरीक्षणांचे अनुपालन केले होते, दोन उद्योग बंद करण्यात आले आणि उर्वरित सहा गैर-अनुपालन प्रकरणांवर कायदेशीर कारवाई सुरु होती.

3.1.9.2 कागद उद्योग

कागद उद्योग मोठ्या प्रमाणात सांडपाणी सोडतो, ज्यामुळे पृष्ठभागावरील पाण्यावर प्रतिकूल परिणाम होतो. उद्योगांना एमपीसीबीने जारी केलेल्या संमतीमध्ये नमूद केलेल्या अटींचे अनुपालन करणे आवश्यक होते जसे की शून्य द्रव विसर्ग (झेडएलडी) साध्य करण्यासाठी योग्य प्रक्रिया केल्यानंतर सांडपाण्याचे पुनप्रक्रिया करणे, ओसीईएमएसची स्थापना करणे इत्यादी.

लेखापरीक्षणाने एमपीसीबी अधिकाऱ्यांसह तीन कागद उद्योगांची संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणी केली ज्यामध्ये तक्ता 5 मध्ये दिल्याप्रमाणे अटींचे विविध अनुपालन न केल्याचे निदर्शनास आले:

तक्ता 5: संमती अटींचे अनुपालन न करणे

संमती अटी	अनुपालन न करणे	अनुपालन न करणाऱ्या उद्योगांची संख्या
शून्य द्रवपदार्थ विसर्ग (झेडएलडी) साध्य करण्यासाठी थंड करणे, प्रक्रिया करणे, स्क्रबिंग करणे व मीटरिंग प्रणाली अशा विविध उद्देशांसाठी सांडपाण्यावर प्रक्रिया करणे, पुनप्रक्रिया करणे व पुनर्वापर करणे यासाठी ईटीपीची स्थापना करणे. आणि जमिनीवर व कारखान्याच्या बाहेर सांडपाण्याचा विसर्ग न करणे.	झेडएलडीची साध्यता न होणे आणि दूषित सांडपाणी थेट नाल्यात सोडणे.	3
ओसीईएमएसची स्थापना करणे आणि सीपीसीबी/एमपीसीबी सर्व्हरवर डेटा प्रदर्शित करण्यासाठी त्याचे योग्य कार्य सुनिश्चित करणे.	ओसीईएमएसची स्थापना न करणे	3
बीओडी 100मि.ग्रा./लि. सारख्या मानकांच्या अनुज्ञेय मर्यादेपर्यंत सांडपाण्यावर प्रक्रिया करणे.	अनुज्ञेय मर्यादेपेक्षा जास्त बीओडी	3

संमती अटी	अनुपालन न करणे	अनुपालन न करणाऱ्या उद्योगांची संख्या
जमीन आणि कारखान्याच्या परिसरात गाळ सोडला जाणार नाही.	विरघळलेल्या एअर फ्लोटिंग मशीन/ईटीपी भोवती गाळ पसरलेला आढळला.	3

पुढे, मेसर्स नाथ पेपर अँड पल्प उद्योग लिमिटेड, वाहेगाव आणि मेसर्स लक्ष्मी पेपर इंडस्ट्री, भिवंडी खालील छायाचित्रांमध्ये दर्शविल्याप्रमाणे दूषित सांडपाणी थेट नाल्यात सोडत होते.

2017 ते 2022 या कालावधीत आवश्यक असलेल्या 61 कागद उद्योगांच्या भेटींपैकी एमपीसीबीने केवळ 16 टक्के क्षेत्रीय भेटी (3660 भेटींपैकी 598) केल्याचे लेखापरीक्षणामध्ये निदर्शनास आले.

शासनाने सांगितले (फेब्रुवारी 2025) की लेखापरीक्षणामध्ये नमूद केलेल्या तीनपैकी दोन उद्योगांनी लेखापरीक्षण निरीक्षणांचे अनुपालन केले आहे आणि अनुपालन न करणाऱ्या एका उद्योगाकडून ₹ 20 लाखांची बँक हमी जप्त करण्यात आली आहे.

3.1.9.3 औषध उद्योग

औषध उद्योग हा 17 अत्यंत प्रदूषणकारी उद्योगांपैकी एक आहे कारण औषध उत्पादक विषारी सांडपाणी⁶ सोडतात. या उद्योगांना एमपीसीबीने जारी केलेल्या संमती अटीचे अनुपालन करणे आवश्यक होते जसे की औद्योगिक सांडपाण्यावर प्रक्रिया करण्यासाठी ईटीपी स्थापन करणे आणि झेडएलडीची खात्री करून त्याचे पुनप्रक्रिया/पुनर्वापर करणे, धोकादायक कचऱ्याची योग्य विल्हेवाट लावणे आणि ओसीईएमएस बसवणे इत्यादी.

⁶ द्रव कचरा जसे बेंझिन, झाडलीन, मिथिलीन क्लोराईड, क्लोरोबेंझिन, फॉस्फेट्स, सल्फाइड्स, फेनॉलिक संयुगे, जस्त, तांबे, एकूण क्रोमियम इत्यादी.

चाचणी तपासणी केलेल्या सहा आरओमध्ये 167 पैकी 10 औषध उद्योगांमध्ये लेखापरीक्षणाने प्रत्यक्ष पडताळणी केली आणि अटीचे विविध अनुपालन न केल्याचे निदर्शनास आले (तक्ता 6).

तक्ता 6: संमती अटीचे अनुपालन न करणे

संमती अटी	अनुपालन न करणे	अनुपालन न करणाऱ्या उद्योगांची संख्या
उपलब्ध असलेल्या मोकळ्या जमिनीच्या किमान 33% भागात हरितपट्टा निर्माण करणे	हरितपट्टा तयार केला नाही	5
धोकादायक आणि इतर कचरा नियम, 2016 मध्ये समाविष्ट असलेल्या तरतुदीनुसार धोकादायक कचऱ्यावर प्रक्रिया/ पुनर्वापर/ पुनर्प्रक्रिया	धोकादायक कचरा अवैज्ञानिकरित्या पडून आहे	5
औद्योगिक सांडपाण्यावर प्रक्रिया करणे व शून्य द्रवपदार्थ विसर्ग साध्य करण्यासाठी प्रक्रिया केलेले सांडपाणी थंड करणे, प्रक्रियेसाठी वापरणे इत्यादी विविध उद्देशांसाठी, वापरण्यासाठी ईटीपीची स्थापना करणे.	ईटीपी प्रदान केला गेला नाही/कार्यरत नाही	4
घरगुती आणि औद्योगिक प्रक्रिया संयंत्रांच्या कार्यचालनासाठी उर्जेचा वापर दर्शविणारे स्वतंत्र पाणी/विद्युत मीटर बसवणे.	प्रवाह/ऊर्जा मीटर बसवले गेले नाही	5

तीन औषध उद्योगांच्या संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणीमध्ये एमपीसीबी अधिकाऱ्यांमार्फत ईटीपीच्या निर्गममार्गावर नमुने गोळा करण्यात आले आणि बीओडी, सीओडी, टीडीएस, एसएस इत्यादी प्रक्रिया केलेल्या सांडपाण्याच्या विविध परिमाणांसाठी संमती अटीचे अनुपालन तपासण्यासाठी चाचणी करण्यात आली. चाचणी निकालांमधून असे दिसून आले की विविध परिमाणांसाठी साठी निर्धारित अनुज्ञेय मर्यादा सांडपाण्यानी ओलांडली होती (तक्ता 7):

तक्ता 7: अनुज्ञेय मर्यादेपेक्षा जास्त परिमाण

परिमाण	सीपीसीबीने विहित केल्यानुसार अनुज्ञेय मूल्य	निदर्शनास आलेला स्तर
बीओडी	100 मिग्रा/लि	138 मिग्रा/लि ते 220 मिग्रा/लि
सीओडी	250 मिग्रा/लि	284 मिग्रा/लि ते 612 मिग्रा/लि
टीडीएस	2,100 मिग्रा/लि	2,650 मिग्रा/लि ते 8,910 मिग्रा/लि
एसएस	100 मिग्रा/लि	124 मिग्रा/लि ते 268 मिग्रा/लि

स्रोत: एमपीसीबी प्रयोगशाळेतून प्राप्त नमुन्याचा चाचणी निकाल

अशाप्रकारे, वर चर्चा केल्याप्रमाणे विविध अटींचे अनुपालन न करणे आणि अनुज्ञेय मर्यादेपेक्षा जास्त परिमाण दर्शविणारे चाचणी निकाल, हे दर्शवितात की हे उद्योग संमती अटींच्या अनुपालनाची खात्री करत नव्हते.

लेखापरीक्षणामध्ये निदर्शनास आले की 2017 ते 2022 दरम्यान एमपीसीबीने आवश्यक असलेल्या 167 औषध उद्योगांच्या भेटीपैकी केवळ 20 टक्के (10020 भेटीपैकी 2058) क्षेत्रीय भेटी दिल्या.

शासनाने सांगितले (फेब्रुवारी 2025) की 10 पैकी नऊ उद्योगांनी अनुपालन केले आहे आणि एका उद्योगावर कायदेशीर कारवाई सुरु करण्यात येत होती.

3.1.9.4 बॅटरी पुनर्वापर उद्योग

बॅटरी पुनर्वापर उद्योगाद्वारे निर्माण होणाऱ्या शिश्यासारख्या विषारी सांडपाण्यांचे व्यापक विषारी परिणाम होतात आणि ते आरोग्यासाठी गंभीर धोके निर्माण करतात. एमओईएफ अँड सीसीने बॅटरीच्या व्यवस्थापन आणि हाताळणीबाबत एक अधिसूचना जारी केली होती (मे 2001). तसेच, मे 2010 च्या एमओईएफ अधिसूचनेनुसार, सर्व उत्पादक, आयातदार, जुळवणी करणारे व री-कंडिशनर्स यांना त्यांच्या विक्री व पुनर्खरेदीचे सहामाही विवरण एमपीसीबीला सादर करणे आवश्यक होते व वापरलेल्या बॅटऱ्या गोळा केल्या जातात व फक्त नोंदणीकृत पुनर्वापरकर्त्यांना पाठवल्या जातात आणि बॅटरी पुनर्वापर उद्योगांच्या संमतीमध्ये ते समाविष्ट केले जाते याची खात्री करणे आवश्यक होते. उद्योगांना संमतीच्या अटी जसे की धोकादायक कचऱ्याची वैज्ञानिक विल्हेवाट लावणे, जमिनीवर आणि कारखान्याच्या बाहेर आम्ल न सोडणे इत्यादींचे काटेकोरपणे अनुपालन करावयाचे होते.

नमुना घेतलेल्या सहा आरओ मधील 66 पैकी 10 बॅटरी पुनर्वापर उद्योगांच्या एमपीसीबी अधिकाऱ्यांसोबत प्रत्यक्ष पडताळणी दरम्यान खालील तक्ता 8 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे अनुपालन न केल्याचे निदर्शनास आले:

तक्ता 8: संमती अटींचे अनुपालन न करणे

संमती अटी	अनुपालन न करणे	अनुपालन न करणाऱ्या उद्योगांची संख्या
जमिनीवर व कारखान्याच्या परिसरात आम्ल सोडले जाऊ नये.	जमिनीवर आम्ल सांडले होते	4
धोकादायक आणि इतर कचरा (व्यवस्थापन आणि सीमापार हालचाल) नियम 2016 नुसार धोकादायक कचऱ्याची काटेकोरपणे विल्हेवाट लावली पाहिजे.	धोकादायक शिशाचे स्लॅग अवैज्ञानिकरित्या पडलेले आहे.	9

संमती अटी	अनुपालन न करणे	अनुपालन न करणाऱ्या उद्योगांची संख्या
सुविधा बंद करण्यासाठी एमपीसीबीची परवानगी घेणे अधिकृत व्यक्तींचे कर्तव्य आहे.	बॅटरी युनिट्स कारखान्यात विखुरलेल्या बॅटरी/घातक कचऱ्यासह एमपीसीबी अधिकाऱ्यांना माहिती नसताना बंद आढळून आल्या,	3

पुढे, लेखापरीक्षणामध्ये निदर्शनास आले की 2018-19 ते 2021-22 दरम्यान 56 ते 74 टक्के युनिट्स नियतकालिक विवरण सादर करत नव्हते आणि 86 ते 56 टक्के युनिट्सनी बॅटऱ्यांचा पुनर्वापर केला नव्हता, जे एमपीसीबीद्वारा देखरेखीचा अभाव दर्शवितो.

शासनाने सांगितले (ऑगस्ट 2023) की बॅटरीचे वार्षिक विवरण सादर न करणाऱ्या भागधारकांना नोटिसा बजावण्यात आल्या होत्या.

3.1.9.5 पायाभूत सुविधा प्रकल्प

एमओईएफ अधिसूचनेनुसार (सप्टेंबर 2006), 20,000 चौरस मीटर किंवा त्याहून अधिक क्षेत्रफळ असलेले सर्व बांधकाम प्रकल्प आणि 50 हेक्टरपेक्षा जास्त/समान क्षेत्रफळ असलेले/किंवा 1,50,000 चौरस मीटरपेक्षा जास्त/समान क्षेत्रफळ असलेल्या टाउनशिप प्रकल्पांना डीईसीसीकडून पर्यावरण मंजूरी (ईसी) घेणे आवश्यक होते. त्याचप्रमाणे, अशा प्रकल्पांना एमपीसीबीकडून संमती आवश्यक असते. संमती/ईसीच्या अटीनुसार, प्रकल्प प्रस्तावकाला एसटीपी, सेंद्रिय कचरा कन्व्हर्टर (ओडब्ल्यूसी) स्थापित करणे आणि पर्यावरण व्यवस्थापन योजनेसाठी (ईएमपी) स्वतंत्र निधी ठेवणे इत्यादी आवश्यक होते.

2017-22 दरम्यान 2,898 पायाभूत सुविधा प्रकल्पांना स्थापना, कार्यचालन आणि नूतनीकरण करण्यासाठी एमपीसीबीने संमती दिल्याचे लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले. खालील तक्ता 9 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे, 12 पैकी नऊ चाचणी-तपासलेल्या पायाभूत सुविधा प्रकल्पांमध्ये अनुपालनाचे उल्लंघन निदर्शनास आले.

तक्ता 9: संमती अटींचे अनुपालन न करणे

संमतीच्या अटी/पर्यावरणीय मंजूरी	अनुपालन न करणे	अनुपालन न करणाऱ्या प्रकल्पांची संख्या
घरगुती सांडपाण्यावर प्रक्रिया करण्यासाठी पुरेशी क्षमता असलेले सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्र बसवणे	कमी क्षमतेच्या एसटीपीची स्थापना करणे/एसटीपी कार्यरत न होणे	6
स्थानिक वन/कृषी विभाग यांच्याशी सल्लामसलत करून सीपीसीबीच्या मार्गदर्शक तत्वांचा विचार करून पुरेशा प्रजातींच्या वनस्पतींसह हरित पट्टा तयार करणे	हरित पट्टा तयार न करणे	9
ओल्या कचऱ्यावर प्रक्रिया करण्यासाठी कंपोस्टिंग सुविधा/बायो-डायजेस्टर (बायोगॅस) सोबत सॅद्रिय कचरा डायजेस्टरची स्थापना करणे	ओडब्ल्यूसी स्थापित न होणे/ कार्यरत नसणे/ अपुरे घनकचरा व्यवस्थापन	5
पर्यावरण मंजूरीच्या अटीनुसार पर्यावरण संरक्षण उपायांसाठी अलग निधीची निर्मिती करणे.	ईएमपीसाठी अलग निधी न ठेवणे	8

शासनाने उत्तर दिले (फेब्रुवारी 2025) की 12 पैकी 11 प्रकल्पांनी लेखापरीक्षण निरीक्षणांचे अनुपालन केले आहे आणि एका अनुपालन न करणाऱ्या प्रकल्पावर कायदेशीर कारवाई केल्या जात होती.

3.1.9.6 इतर उद्योग

लेखापरीक्षणाने रसायने, तेल, अन्न प्रक्रिया, रुग्णालये, हॉटेल्स इत्यादी 102 विविध उद्योगांची पडताळणी केली ज्यांना एमओईएफसीसी/ सीपीसीबी/ एमपीसीबीच्या संमती/मार्गदर्शक तत्वांमध्ये नमूद केल्यानुसार मापदंड आणि इतर अटी पाळून त्यांच्या सांडपाण्यावर प्रक्रिया करणे देखील आवश्यक होते.

लेखापरीक्षणामध्ये एमपीसीबी अधिकाऱ्यांसोबत संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणी दरम्यान परिशिष्ट 3.1.2 मध्ये दिलेल्या तपशीलाप्रमाणे अनुपालन न केल्याची प्रकरणे जसे की अ-कार्यरत एसटीपी/ईटीपी, प्रक्रिया न केलेले सांडपाणी सोडणे आणि धोकादायक कचरा अशास्त्रीयरित्या पडून राहणे इत्यादी निदर्शनास आले.

शासनाने उत्तर दिले (ऑगस्ट 2023) की, अनुपालन न करणाऱ्या उद्योगांविरुद्ध कारणे दाखवा नोटीसा बजावण्यात आल्या होत्या.

अशाप्रकारे, हे स्पष्ट आहे की परिच्छेद क्रमांक 3.1.9.1 ते 3.1.9.6 मध्ये चर्चा केल्याप्रमाणे संमती अटींचे अनुपालन न केल्याने जसे की ईटीपी अकार्यरत/अकार्यक्षम राहणे, सांडपाणी थेट नाल्यात सोडणे इत्यादी कारणांमुळे एमपीसीबी जल प्रदूषण रोखणे, नियंत्रण आणि कमी करणे सुनिश्चित करू शकले नाही.

तसेच, क्षेत्रीय भेटींच्या संख्येत कमतरता असल्याने देखरेखीचा अभाव होता, जो एमपीसीबी कडून अप्रभावी देखरेख दर्शवितो.

3.1.10 सामाईक सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्र

सीपीसीबीने सामाईक सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्र (सीईटीपी) ही संकल्पना स्वीकारली (ऑक्टोबर 2005) ज्यामध्ये कार्यचालनाचे प्रमाण किंवा जागेची कमतरता किंवा तांत्रिक मनुष्यबळ यांच्या कमतरतेमुळे प्रत्येक लघु-उद्योगिक युनिटला स्वतंत्र सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्र स्थापित करणे आणि चालवणे कठीण होते. सीईटीपीला जारी केलेल्या संमती अटींचे अनुपालन सुनिश्चित करणे एमपीसीबीला आवश्यक होते.

मार्च 2022 पर्यंत, महाराष्ट्रात 7,856 औद्योगिक युनिट्सना सेवा देणारे 26 सीईटीपी होते. सीईटीपीच्या संदर्भात लेखापरीक्षण निरीक्षणांची चर्चा पुढील परिच्छेदांमध्ये केली आहे:

3.1.10.1 सीईटीपीने सोडलेल्या सांडपाण्याच्या परिमाणांची तपासणी

सीपीसीबीने प्रत्येक उद्योगासाठी विशिष्ट मानकांसह विशिष्ट परिमाण निर्धारित केले आहेत जे अशा उद्योगाला जारी केलेल्या संमतीमध्ये अट म्हणून समाविष्ट करणे आवश्यक आहे. प्रक्रिया केल्यानंतर सांडपाणी सोडताना संबंधित उद्योगाने हे अनुपालन करणे आवश्यक होते. एमपीसीबी परिपत्रकानुसार (डिसेंबर 2012), सीईटीपीच्या निर्गममार्गामधून प्रक्रिया केल्यानंतर सांडपाण्याचे नमुने गोळा केले जात आहेत आणि तपासले जात आहेत म्हणजेच सर्व परिमाण महिन्याच्या पहिल्या व तिसऱ्या सोमवारी आणि सहा परिमाण दुसऱ्या व चौथ्या सोमवारी तपासले जात आहेत.

पाच सीईटीपीच्या लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की सीपीसीबीच्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार, त्या सीईटीपीशी जोडलेल्या विविध प्रकारच्या उद्योगांसाठी प्रक्रिया केलेल्या सांडपाण्याकरिता निर्धारित परिमाण 12 ते 53 च्या श्रेणीत होते. हे सर्व परिमाण एमपीसीबीने तपासणे आवश्यक होते. 2021-22 या कालावधीत एमपीसीबीने त्या सीईटीपीसाठी प्रक्रिया केलेल्या सांडपाण्याच्या 70 नमुन्यांच्या चाचणी निकालांचे लेखापरीक्षणाने विश्लेषण केले ज्यामध्ये असे दिसून आले की

वरील परिमाणांच्या तुलनेत, तपासलेल्या परिमाणांची कमाल संख्या **परिशिष्ट 3.1.3** मधील तपशीलानुसार 6 ते 23 च्या श्रेणीत होती. अशा प्रकारे, एमपीसीबीने सीपीसीबी मार्गदर्शक तत्वांनुसार सर्व परिमाणांची तपासणी सुनिश्चित केली नाही.

पुढे, 2017-18 ते 2021-22 दरम्यान सहा नमुना घेतलेल्या आरओ अंतर्गत 15 सीईटीपीसाठी एमपीसीबीने चाचणी केलेल्या सांडपाण्याच्या नमुन्यांच्या डेट्याचे लेखापरीक्षणामध्ये विश्लेषण करण्यात आले ज्यामध्ये असे दिसून आले की 12319 नमुन्यांपैकी 5033 नमुने सीईटीपीसाठी निश्चित केलेल्या निर्धारित मानकांचे अनुपालन करत नव्हते.

शासनाने सांगितले (ऑगस्ट 2023) की नमुने गोळा केल्या जात होते आणि बोर्ड परिपत्रकाच्या आधारे तपासले जात होते.

2021-22 या कालावधीच्या चाचणी निकालात वर नमूद केल्याप्रमाणे सर्व आवश्यक परिमाणांची तपासणी दिसून आली नसल्याने उत्तर मान्य नाही.

सीईटीपीसाठी सीपीसीबी मार्गदर्शक तत्वांनुसार (ऑक्टोबर 2001), सीईटीपीमध्ये निर्धारित मानकांपेक्षा जास्त परिमाणांसह सांडपाणी सोडणाऱ्या उद्योगांवर दंडात्मक शुल्क आकारणे आवश्यक होते. लेखापरीक्षणामध्ये सीईटीपीशी जोडलेल्या 14 उद्योगांच्या चाचणी निकालांचे निरीक्षण केले गेले आणि निदर्शनास आले की उद्योगांनी परिमाणांच्या निर्धारित मानकांपेक्षा जास्त मानकांचे 5 ते 37 श्रेणीत सांडपाणी सोडले. तथापि, आरओने या दोषी उद्योगांवर कोणतीही कारवाई सुरु केली नव्हती.

3.1.10.2 कमी कामगिरी करणाऱ्या सीईटीपीमध्ये नवीन उद्योगांची स्थापना/विस्तार

एनजीटीने आदेश दिले (जुलै 2015) की ज्या भागात संबंधित सीईटीपी सीईटीपीद्वारे सांडपाण्यावर प्रक्रिया करण्यासाठी विहित केलेल्या निकषांचे अनुपालन करत नाहीत अशा ठिकाणी औद्योगिक युनिट्सचा विस्तार/स्थापना करण्यास परवानगी देऊ नये. सीईटीपी, तळोजा, नवी मुंबई येथील सांडपाण्याच्या नमुन्यांच्या चाचणी अहवालाचे लेखापरीक्षणामध्ये विश्लेषण केले गेले आणि निदर्शनास आले की सीईटीपी आठ वर्षांहून अधिक काळ प्रक्रिया करण्यासाठी विहित केलेल्या बीओडी व सीओडीच्या मानकांचे सातत्याने अनुपालन करत नव्हते. तथापि, आरओ, नवी मुंबईने खालील तपशीलानुसार 2016-20 दरम्यान

एका उद्योगाची स्थापना करण्यासाठी आणि आणखी एका उद्योगाच्या विस्तारासाठी संमती दिली.

- (i) पंचमहल जिल्हा सहकारी दूध उत्पादक संघ (नवीन उद्योग) ला देण्यात आलेल्या स्थापनेच्या संमतीपत्रानुसार, उद्योगातील प्रक्रिया केलेले सांडपाणी समर्पित सांडपाणी विल्हेवाट पाईपलाईनद्वारे विद्यमान सीईटीपीच्या निर्गममार्गावर सोडायचे होते जेणेकरून ते सीईटीपीमधून प्रक्रिया करण्यासाठी जाऊ नये आणि आधीच काम न करणाऱ्या सीईटीपीवर अतिरिक्त भार पडू नये. तथापि, लेखापरीक्षणाला क्षेत्र भेटीदरम्यान निदर्शनास आले (जुलै 2022) की उद्योगातील सांडपाणी प्रक्रिया करण्यासाठी सीईटीपीच्या प्रवेशमार्गामध्ये सोडण्यात येत होते ज्यामुळे संमतीच्या अटीचे उल्लंघन होत होते.
- (ii) त्याचप्रमाणे, आय जी पेट्रोकेमिकल्स लिमिटेडला देण्यात आलेल्या विस्ताराच्या संमतीपत्रानुसार, उद्योगाला सांडपाण्यावर जास्तीत जास्त प्रक्रिया करून पुनर्वापर करावयाचे होते आणि उर्वरित प्रक्रिया केलेले सांडपाणी सीईटीपीमध्ये टाकावयाची आवश्यकता होती जे एनजीटीच्या आदेशांच्या विरुद्ध होते.

तळोजा येथील सीईटीपी आठ वर्षांहून अधिक काळ अनुपालन करत नसल्याने, उद्योगांना स्थापना किंवा विस्तार करण्यास परवानगी देऊन एनजीटीच्या आदेशांचे उल्लंघन करण्यात आले.

शासनाने सांगितले (ऑगस्ट 2023) की, उद्योगाला स्थापनेसाठी या अटीवर संमती देण्यात आली होती, की प्रक्रिया केलेले सांडपाणी सीईटीपीच्या निर्गममार्गावर विशिष्ट पाइपलाइनद्वारे सोडले जाईल.

उत्तर समर्थनीय नाही कारण उद्योगाला स्वतःचे ईटीपी स्थापित करणे आणि सीईटीपीच्या निर्गममार्गावर प्रक्रिया केलेले सांडपाणी सोडणे आवश्यक होते, तर क्षेत्रीय भेटीदरम्यान उद्योग सीईटीपीमध्ये सांडपाणी सोडत असल्याचे निदर्शनास आले जे देखरेखीतील कमतरता दर्शविते. ईतर उद्योगात विस्तार करण्यासाठी संमती देण्याच्या मुद्द्यावर शासन उत्तर देत नव्हते.

3.1.11 पर्यावरणीय नुकसानभरपाईची वसुली

सर्वोच्च न्यायालयाच्या विविध निकालांमधून⁷ विकसित झालेल्या प्रदूषक देय तत्व अभिप्रेत करते की, प्रदूषणामुळे होणाऱ्या पर्यावरणीय व सामाजिक खर्चासाठी

⁷ भारतीय पर्यावरण-विधी कारवाई परिषद विरुद्ध भारत सरकार (1996), वेल्लोर नागरिक कल्याण मंच विरुद्ध भारत सरकार (1996)

प्रदूषक जबाबदार आहे आणि साफसफाई व त्याचे परिणाम कमी करण्याचा खर्च त्यानेच उचलला पाहिजे.

संमती अटींचे उल्लंघन, ऑनलाइन सतत सांडपाणी देखरेख प्रणाली (ओसीईएमएस) स्थापित न करणे, कृती आराखड्याचे अनुपालन न करणे, पर्यावरणाचे नुकसान करणारे अपघाती/हेतुपुरस्सर विसर्ग करणे इत्यादी विविध कारणांसाठी "प्रदूषक देय तत्व" वर सीपीसीबीने एनजीटीच्या शिफारशीनुसार औद्योगिक युनिट्सवर पर्यावरण नुकसानभरपाई (ईसी) आकारण्यासाठी सूचना जारी केल्या (मार्च 2019). जल अधिनियम, 1974 च्या कलम 43 आणि 44 सह कलम 24, 25 आणि 26 नुसार, प्रदूषण घडवून आणल्याबद्दल कारावास आणि दंड ही शिक्षा आहे.

त्यानुसार, एमपीसीबीने क्षेत्रीय भेटींच्या आधारे 339 कसुरवार उद्योगांची ओळख पटवून 2019-20 मध्ये ₹ 183.25 कोटी रकमेची नुकसानभरपाई वसूल करण्याचे निर्देश जारी केले. तथापि, नोटीस बजावून अडीच वर्षे उलटूनही कसुरवार उद्योगांकडून कोणतीही नुकसानभरपाई वसूल करण्यात आली नाही. कसुरवार उद्योगांना बजावलेल्या नोटीस एमपीसीबीने कोणत्याही कारणाशिवाय मागे घेतल्या आणि पर्यावरण प्रदूषित करूनही ईसी वसुली न करता उद्योगांना सोडून देण्यात आले.

शासनाने सांगितले (ऑगस्ट 2023) की पर्यावरणीय नुकसानभरपाईसाठी उद्योगांना नोटिसा बजावण्यात आल्या होत्या; तथापि, उद्योगांकडून प्राप्त झालेल्या निवेदनांचा विचार करून नोटिसा मागे घेण्यात आल्या.

लेखापरीक्षणाचे असे मत आहे की पर्यावरणीय नुकसानभरपाई वसूल करण्यासाठी एमपीसीबीने वेळेवर कारवाई करणे आवश्यक आहे आणि नोटिसा मागे घेणे योग्य कारणांसह समर्थित केले पाहिजे.

3.1.12 संमती शुल्क

उद्योगांच्या बाबतीत स्थापनेसाठी संमती, कार्यचालन संमती, संमतीचे नूतनीकरण यासंबंधी संमती शुल्काची गणना करण्यासाठी, ताळेबंदात उघड केलेल्या स्थिर मालमतेचा एकूण ब्लॉक अधिक चालू भांडवली कामाच्या आधारावर एमपीसीबीने मार्गदर्शक तत्वे जारी केले (जानेवारी 2016). ज्या प्रकरणात, ताळेबंद अंतिम झाला नाही, तर स्थापनेसाठी आणि कार्यचालनासाठी संमती अर्ज करताना सनदी लेखापाल (सीए) प्रमाणपत्र, प्रकल्प अहवाल आणि हमीपत्र किंवा स्व-घोषणा विचारात घेतली जाईल. कार्यचालन संमती दिल्यानंतर, एकदा ताळेबंद अंतिम झाल्यानंतर, ताळेबंदात दर्शविलेली भांडवली गुंतवणूक विचारात घेतली जाईल

आणि त्यानुसार संमती शुल्क आकारले जाईल. लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की पुढील परिच्छेदांमध्ये चर्चा केल्याप्रमाणे 2017-22 दरम्यान बहुतेक प्रकरणांमध्ये ताळेबंदाऐवजी सीए प्रमाणपत्रात दर्शविलेल्या भांडवली गुंतवणुकीच्या आधारावर संमती शुल्क आकारण्यात आले.

3.1.12.1 उद्योगांच्या बाबतीत सीए प्रमाणपत्राच्या आधारे संमती शुल्क आकारणे

लेखापरीक्षणामध्ये निदर्शनास आले की (जुलै 2022) 2020-22 दरम्यान नूतनीकरणाकरिता संमती मंजूर करण्यासाठी प्राप्त झालेल्या उद्योगांच्या 6,627 अर्जांपैकी, 98.23 टक्के प्रकरणांमध्ये, सीए प्रमाणपत्र/हमीपत्रांच्या आधारे संमती शुल्क आकारण्यात आले आणि केवळ 1.77 टक्के प्रकरणांमध्ये, ताळेबंदाच्या आधारे संमती शुल्क आकारण्यात आले.

उद्योगांच्या ताळेबंदांमध्ये दर्शविलेल्या भांडवली गुंतवणुकीच्या आधारे तीन उद्योगांना जारी केलेल्या चार संमत्या मंजूर करण्यासाठी लेखापरीक्षणात ₹ 373.82 लाखांचे संमती शुल्क निश्चित करण्यात आले, जिथे एमपीसीबीने उद्योगांचे ताळेबंद सादर केले होते. पुढे, लेखापरीक्षणाने अशा प्रकरणांमध्ये सादर केलेल्या सीए प्रमाणपत्रांमध्ये दर्शविलेल्या भांडवली गुंतवणुकीच्या आधारे एमपीसीबीने आकारलेल्या ₹ 343.68 लाखांच्या संमती शुल्काची तुलना गणना केलेल्या संमती शुल्काशी केली. **परिशिष्ट 3.1.4** मधील तपशीलाप्रमाणे, ₹ 30.14 लाखांची कमी वसुली झाली.

म्हणून, एमपीसीबीने ताळेबंद वापरून संमती शुल्काची गणना करण्याच्या तरतुदी लागू केल्या नाहीत ज्यामुळे कमी वसुली झाली.

शासनाने सांगितले (फेब्रुवारी 2023) की एका प्रकरणात, सीए प्रमाणपत्राच्या आधारे ते आकारले गेले होते, तथापि, उर्वरित प्रकरणांमध्ये कोणतेही उत्तर देण्यात आले नाही. पुढे, सांगितले गेले की एमपीसीबीने ताळेबंदाच्या आधारे संमती शुल्क आकारण्यास सुरुवात केली.

3.1.12.2 पायाभूत सुविधा प्रकल्पांमध्ये सीए प्रमाणपत्राच्या आधारे संमती शुल्क आकारणे

एमपीसीबीने संमती शुल्काची गणना करण्यासाठी जारी केलेल्या मार्गदर्शक तत्वांमध्ये (जानेवारी 2016) असे नमूद केले आहे की पायाभूत सुविधा प्रकल्प स्थापन करण्यासाठी संमती देताना, महसूल अधिकाऱ्यांनी जारी केलेल्या सिद्ध

गणक (आरआर)⁸ दरांच्या आधारे भांडवली गुंतवणूकीची गणना करावी. संमती शुल्काच्या गणनेसाठी आरआरच्या आधारे निश्चित केलेले आणि सीएने योग्यरित्या प्रमाणित केलेले प्रकल्पाचे प्रत्यक्ष मूल्य कार्यचालनाला संमती देतांना विचारात घेतले पाहिजे. लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की एमपीसीबी भांडवली गुंतवणूकीची गणना करण्यासाठी आरआर दरांचा विचार करत नव्हते, त्याऐवजी सीए प्रमाणपत्रांच्या आधारे संमती शुल्काची गणना केली गेली.

लेखापरीक्षणाने 13 पायाभूत सुविधा प्रकल्पांमध्ये आरआर दरांच्या आधारे ₹ 11.26 कोटींच्या संमती शुल्काची गणना केली गेली आणि अशा प्रकरणांमध्ये सादर केलेल्या सीए प्रमाणपत्रांमध्ये दर्शविलेल्या भांडवली गुंतवणुकीच्या आधारे एमपीसीबीने आकारलेल्या ₹ 3.70 कोटींच्या संमती शुल्काशी त्याची तुलना केली. 2018-22 मध्ये **परिशिष्ट 3.1.5** मधील तपशीलाप्रमाणे, ₹ 7.56 कोटींच्या संमती शुल्काची कमी वसुली झाली.

शासनाने सांगितले (ऑगस्ट 2023) की, पर्यावरण मंजूरीमध्ये नमूद केलेल्या भांडवली खर्चाच्या आधारे पायाभूत सुविधा प्रकल्पांकरिता संमती शुल्काची गणना करण्यासाठी सूचना जारी करण्यात आल्या आहेत.

3.1.13 बँक हमी

3.1.13.1 बँक हमीवर अपुरी देखरेख

फेब्रुवारी 2016 मध्ये जारी केलेल्या अंमलबजावणी धोरणानुसार, उद्योगांनी अनुपालन सुनिश्चित करण्यासाठी, "प्रदूषक देय तत्व" च्या आधारावर बँक हमी (बीजी) मिळविण्याचे विहित करण्यात आले होते. संबंधित उद्योगाला दिलेल्या निर्धारित वेळेत अनुपालन सुनिश्चित न केल्यास, बीजी जप्त करण्याची कारवाई मंडळ सुरू करेल. पुढे, एमपीसीबीने जारी केलेल्या संमती अटी/निर्देशांनुसार, उद्योगांना एमपीसीबी पोर्टलवर बीजी अपलोड करणे आणि 15 दिवसांच्या आत मूळ बीजी सादर करणे आवश्यक होते. अनुपालन न केल्यास उद्योगांकडून प्राप्त केलेले बीजी जप्त केले जाऊ शकतात. खाली चर्चा केल्याप्रमाणे लेखापरीक्षणात असे अनेक उदाहरणे निदर्शनास आली जिथे बीजी व्यवस्थापनासंदर्भात अंमलबजावणी धोरण/संमती अटींचे अनुपालन न केल्याचे दिसून आले:

(i) निदर्शनास आले (सप्टेंबर 2022) की मार्च 2022 पर्यंत, उद्योगांनी एमपीसीबीला सादर केलेल्या 16,722 बीजीपैकी ₹ 272.47 कोटींचे किमतीचे 2,678 बीजी प्रत्यक्ष स्वरूपात प्राप्त झाले नाहीत आणि त्यामुळे तोपर्यंत

⁸ रेडी रेकनर दर म्हणजे विशिष्ट ठिकाणी जमिनीचा किमान दर ज्याच्या आधारावर शासन कोणत्याही मालमत्तेशी संबंधित व्यवहारासाठी नोंदणी फी आणि मुद्रांक शुल्क आकारते.

एमपीसीबीला पडताळता आले नाही. पुढे, 50 बीर्जेच्या बाबतीत, बीजी जारी करण्याच्या तारखेपूर्वीच्या कालबाह्य तारखा दाखवण्यात आल्या.

शासनाने उत्तर दिले (ऑगस्ट 2023) की बीर्जेचे ऑनलाइन मॉड्यूलद्वारे निरीक्षण केले गेले आणि पडताळणी/मुदतवाढ/जप्तीबाबतची कारवाई आरओच्या पातळीवर करण्यात आली.

(ii) उद्योगांनी अनुपालन न केल्याच्या कारणावरून एमपीसीबीने 372 प्रकरणांमध्ये ₹ 9.04 कोटींचे बीजी जप्त करण्याचे निर्देश दिले होते. तथापि, असे निदर्शनास आले की या प्रकरणांमध्ये, एमपीसीबी बीजी जप्त करू शकले नाही कारण संमती देताना उद्योगांकडून ते घेतले गेले नव्हते. अशाप्रकारे, एमपीसीबीने संमती देताना उद्योगांनी विहित केल्याप्रमाणे बीजी सादर केले होता की नाही याची खात्री करण्यासाठी कोणतीही व्यवस्था नव्हती. अनुपालन न केल्यामुळे पुढील पाठपुरावा करण्याची आवश्यकता असल्यामुळे, नंतरच्या काळात बीजी प्राप्त न झाल्याबद्दल एमपीसीबीला माहिती झाली.

यावरून असे दिसून आले की बीजीवर देखरेखीचा अभाव होता ज्यामुळे अनुपालन न झाल्यास बीजी जप्त केल्यावर रक्कम प्राप्त होऊ शकली नाही जे पर्यावरणीय उपाययोजनांसाठी वापरले जाऊ शकले असते.

शासनाने सांगितले (फेब्रुवारी 2025) की 174 उद्योगांनी बीजी सादर केले होते आणि उर्वरित उद्योगांनी अद्याप बीजी सादर केलेला नाही. तसेच, एमपीसीबीने 174 उद्योगांपैकी 12 उद्योगांचे बीजी जप्त केले होते आणि उर्वरित उद्योगांविरुद्ध कारवाई सुरु होती.

(iii) अंमलबजावणी धोरणानुसार (2016) जप्त केलेल्या बीर्जेची रक्कम "पर्यावरण सुधारणा व पर्यावरण अनुपालन निधी" या नावाने वेगळ्या खात्यात जमा केली जाईल. त्या भागात होणाऱ्या प्रदूषणाच्या घटनांबाबत या निधीचा वापर उपायात्मक योजना करणे, सदर क्षेत्राचे सखोल निरीक्षण करणे इत्यादींसाठी केला जाईल.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की 2017-22 या कालावधीत, एमपीसीबीने विविध उद्योगांकडून ₹ 17.98 कोटींच्या बीजी जप्त केल्या होत्या. जप्त केलेल्या बीजी जमा करण्यासाठी स्वतंत्र खाते ठेवण्याऐवजी, एमपीसीबी ही रक्कम नियमित खात्यात जमा करत असल्याचे निदर्शनास आले. जप्त केलेल्या बीर्जेसाठी स्वतंत्र खाते नसल्याने जप्त केलेली रक्कम त्या हेतूसाठी वापरली गेली की नाही हे निश्चित करणे शक्य नव्हते.

शासनाने सांगितले (फेब्रुवारी 2025) की जप्त केलेल्या बीजी जमा करण्यासाठी स्वतंत्र बँक खाते उघडण्यात आले आहे.

बाधित क्षेत्रातील उपाययोजनांसाठी वापरावयाच्या जप्त केलेल्या बीजीच्या वापराबद्दल उत्तर समाधानकारक नाही.

3.1.14 निष्कर्ष:

उद्योग, स्थानिक संस्था प्रदूषण कमी करण्यासाठी स्वीकारार्ह पर्यावरणीय मानकांमध्ये काम करतात याची खात्री करण्यासाठी एमपीसीबी, संमती व्यवस्थापनाद्वारे नियामक म्हणून महत्वाची भूमिका बजावते.

स्थापनेसाठी, कार्यचालनासाठी आणि नूतनीकरणासाठी संमती मिळविण्यासाठी वैधानिक तरतुदी असूनही, अनेक उद्योग संमती न घेता कार्यरत होते.

एमपीसीबी मनुष्यबळाच्या मोठ्या कमतरतेसह काम करत होते आणि विहित संमती अटींचे अनुपालन तपासण्यासाठी उद्योगांना भेटी देण्यामध्ये कमतरता असल्याने अपुरी देखरेख झाली.

काही अतिप्रदूषित उद्योगांच्या संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणीमध्ये प्रदूषित सांडपाणी, प्रक्रिया न केलेले सांडपाणी जलाशयांमध्ये सोडणे, अकार्यरत ईटीपी, ओडब्ल्यूसी, ओसीईएमएसची स्थापना न करणे यासारख्या विहित संमती अटींचे अनुपालन न केल्याची उदाहरणे निदर्शनास आली.

आवश्यकतेनुसार ताळेबंद व आरआर दरांच्या आधारे संमती शुल्क आकारले जात नसल्याने संमती शुल्क कमी आकारले जात होते. अनुपालन न केल्याच्या बाबतीत बँक हमी प्राप्त न करण्याच्या आणि पडताळणी न केल्याच्या तसेच बँक हमी जप्त न केल्याच्या घटना घडल्या.

म्हणूनच, संमती जारी करून आणि संमती अटींच्या पालनाचे निरीक्षण करून जल प्रदूषण रोखण्यात, नियंत्रणात व कमी करण्यात एमपीसीबी मर्यादित भूमिका बजावू शकते. प्रभावीपणे जल प्रदूषण प्रतिबंध, नियंत्रण आणि कमी करण्यासाठी नियुक्त केलेल्या भूमिकेच्या संदर्भात एमपीसीबीला त्याची देखरेख यंत्रणा मजबूत करण्याची आवश्यकता आहे.

शिफारशी:

1. सर्व कार्यरत उद्योगांना संमती व्यवस्थेंतर्गत आणले जाईल याची खात्री करण्यासाठी एमपीसीबीने इतर शासकीय विभागांशी सक्रियपणे समन्वय साधावा.

2. शासनाने विद्यमान मनुष्यबळ संरचनेचा आढावा घ्यावा आणि एमपीसीबीची क्षेत्रातील उपस्थिती मजबूत करण्यासाठी विविध स्तरांवर सर्व मंजूर पदे भरण्यासाठी वेळेवर कारवाई करण्यात यावी.
3. एमपीसीबीने नियमित आणि प्रभावी देखरेखीद्वारे संमती अटीची काटेकोरपणे अंमलबजावणी सुनिश्चित करावी, विशेषतः उच्च प्रदूषक म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या उद्योगांवर लक्ष केंद्रित करण्यात यावे.

जमिनीची उपलब्धता सुनिश्चित न करता कामे हाती घेतल्यामुळे झालेला निष्क्रिय / निष्फळ खर्च

सार्वजनिक बांधकाम नियमावलीच्या परिच्छेद 251 मध्ये असे नमूद केले आहे की जबाबदार स्थापत्य अधिकाऱ्याने योग्यरित्या ताब्यात न घेतलेल्या जमिनीवर कोणतेही काम सुरु करू नये. जेव्हा कामांसाठी निविदा स्वीकारल्या जातात परंतु त्यासाठी आवश्यक असलेली जमीन अद्याप अधिग्रहित करायची असते, तेव्हा कामे सुरु करण्याचे आदेश देण्यापूर्वी संबंधित जिल्हाधिकाऱ्यांकडून जमीन अधिग्रहणासाठी किती वेळ लागेल हे निश्चित केले पाहिजे.

सार्वजनिक बांधकाम विभाग आणि पाणीपुरवठा व स्वच्छता विभागाने हाती घेतलेल्या समान कामांमध्ये, जमिनीची उपलब्धता सुनिश्चित न करता कार्यादेश देण्यात आले होते, ज्याचा तपशील खाली दिला आहे:

सार्वजनिक बांधकाम विभाग

3.2 आवश्यक जमीन उपलब्धतेच्या अभावी पुलाचे काम पूर्ण न झाल्यामुळे ₹ 9.64 कोटींचा खर्च निष्क्रिय झाला.

1.01.2014 पासून लागू झालेल्या भूसंपादन, पुनर्वसन व पुनस्थापन यात उचित नुकसानभरपाई आणि पारदर्शकतेचा अधिकार कायदा, 2013 च्या कलम 4 मध्ये अशी तरतूद आहे की जेव्हा केव्हा शासन सार्वजनिक कारणासाठी जमीन संपादित करण्याचा विचार करेल तेव्हा, ते संबंधित पंचायत, नगरपालिका किंवा महानगरपालिका, जशी परिस्थिती असेल, प्रभावित क्षेत्रातील गाव पातळीवर किंवा वॉर्ड पातळीवर सल्लामसलत करेल आणि त्यांच्याशी सल्लामसलत करून सामाजिक परिणाम मूल्यांकन (एसआयए) अभ्यास करेल. काम सुरु झाल्यापासून सहा महिन्यांच्या आत अभ्यास पूर्ण करण्याची खात्री शासन करेल.

सार्वजनिक बांधकाम विभाग, महाराष्ट्र शासनाने (जानेवारी 2016) पंचगंगा नदीवरील राजाराम बंधारा प्र.जि.मा.-68 येथे एका मोठ्या पुलाच्या बांधकामासाठी ₹ 17.04 कोटींची प्रशासकीय मान्यता दिली. मुख्य अभियंता, सार्वजनिक बांधकाम मंडळ (सा.बां. मं.) पुणे यांनी ₹ 14.88 कोटींची तांत्रिक मंजूरी दिली (नोव्हेंबर 2016). या पुलाकडे जाण्यासाठी पोच रस्त्याकरिता आवश्यक असलेली जमीन संपादित करण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाने (मार्च 2017) ₹ 1.50 कोटींची आणखी एक प्रशासकीय मान्यता दिली. कार्यकारी अभियंता, सार्वजनिक बांधकाम विभाग, कोल्हापूर यांनी हे काम एका कंत्राटदाराला⁹ ₹ 14.87 कोटींच्या एकरकमी

⁹ श्री विजय सुदाम पटेल, शिरपूर

किंमतीवर दिले¹⁰ (जानेवारी 2017) (निविदेत काढण्यात आलेला अंदाजे खर्च ₹ 14.88 कोटी होता). हे काम पूर्ण करण्याचा निर्धारित कालावधी 09.01.2019 पर्यंत होता.

कंत्राटदाराने सादर केलेल्या चालू बिलावर मार्च 2021 मध्ये, कार्यकारी अभियंत्याने कंत्राटदाराला ₹ 9.64 कोटी दिले¹¹. तथापि, पुढील अंमलबजावणीसाठी आवश्यक असलेली जमीन उपलब्ध नसल्याने तेव्हापासून काम थांबले आहे. पुलाकडे जाण्यासाठी आवश्यक असलेली जमीन 0.905 हेक्टर¹² होती. उपविभागीय अधिकारी, करवीर यांनी खाजगी वाटाघाटीद्वारे अधिग्रहित केलेल्या जमिनीचे अंतिम मूल्यांकन केले (मार्च 2021). वडांगे बाजूच्या जमीन मालकांनी खाजगी वाटाघाटीद्वारे निश्चित केलेला दर मान्य केला आणि त्यानुसार, त्यांना ₹ 45.96 लाख प्रदान करण्यात आले. तथापि, कसबा बावडा बाजूच्या जमीन मालकांनी खाजगी वाटाघाटीद्वारे निश्चित केलेल्या दराशी असहमती दर्शविली आणि नुकसानभरपाईचा जास्त दर मागितला. दरम्यान, विभागाने कंत्राटदाराला तिसऱ्यांदा 31 मार्च 2022 पर्यंत मुदतवाढ दिली (डिसेंबर 2021). खालील छायाचित्रे डिसेंबर 2023 पर्यंतची पुलाच्या अपूर्णत्वाची स्थिती दर्शवितात.

प्रकल्पासाठी आवश्यक असलेल्या अडथळामुक्त जमिनीची स्पष्ट उपलब्धता सुनिश्चित न करता काम देणे हे या तरतुदीचे उल्लंघन होते ज्यामुळे ₹ 9.64 कोटी खर्च होऊनही पुलाचे काम पूर्ण झाले नाही.

मुख्य अभियंता, सार्वजनिक बांधकाम क्षेत्र, पुणे यांनी सांगितले (जुलै 2023) की सुरुवातीला विभागाकडे जमीन मालकांची संमती होती, परंतु

¹⁰ करार क्र. CE/C/4/2016-17

¹¹ अकरावा चालू लेखा देयक

¹² वडांगे बाजूला 0.4550 हेक्टर आणि कसबा बावडा बाजूला 0.450 हेक्टर

अंमलबजावणीदरम्यान त्यांनी सहकार्य केले नाही व सक्तीची भूसंपादन प्रक्रिया सुरु करण्यात आली आणि आता एसआयए प्रगतीपथावर आहे. आवश्यक जमीन संपादित केल्यानंतर त्याच कंत्राटदारामार्फत प्रकल्प अंतिम केला जाईल. लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की मूल्यांकन एप्रिल 2023 मध्ये हाती घेण्यात आले आहे, म्हणजेच काम पूर्ण होण्याच्या निर्धारित तारखेनंतर (जानेवारी 2019) चार वर्षांहून अधिक काळानंतर, जे अप्रभावी नियोजन दर्शवते. शासनाने सांगितले (ऑगस्ट 2024) की, सार्वजनिक परिवहनाच्या वाहतुकीसाठी तसेच शेतकऱ्यांचा शेतमाल बाजारपेठेत वाहतूक करण्यासाठी पुलाचा वापर केला जाईल. पुलाच्या दोन्ही बाजूंच्या मार्गासाठी भूसंपादनाच्या आवश्यकतेनुसार, पुलाच्या डाव्या बाजूला असलेल्या वडांगे गावाच्या परिसरात भूसंपादन प्रक्रिया पूर्ण झाली आहे आणि यावरील विक्री करार प्रक्रिया देखील पूर्ण झाली आहे. त्यांनी पुढे सांगितले की कसबा बावडाच्या बाजूची आवश्यक असलेली जमीन अद्याप संपादित झालेली नाही. सक्तीच्या भूसंपादनाद्वारे ही प्रक्रिया सुरु आहे. सुरुवातीला उपविभागीय अधिकारी, करवीर विभाग, कोल्हापूर यांनी ₹ 35 लाखांची मागणी केली (डिसेंबर 2024), जी त्यांना प्राप्त झाली (फेब्रुवारी 2025). तथापि, नवीन दर लक्षात घेता ₹ 25 लाखांची अतिरिक्त मागणी करण्यात आली (फेब्रुवारी 2025), ज्याकरिता प्रदान करण्यात आले (मे 2025).

उत्तर मान्य नाही कारण सार्वजनिक बांधकाम नियमावलीत असे नमूद केले आहे की अशा जमिनीवर काम सुरु करू नये ज्या जमिनीचा योग्यरित्या ताबा दिला गेला नाही. अशाप्रकारे, तरतुदींचे अनुपालन न केल्याने, ₹ 9.64 कोटी इतक्या शासकीय रकमेची अवरुद्धता झाली.

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग

3.3 अटल पुनरुज्जीवन आणि नागरी परिवर्तन अभियानांतर्गत बीड शहरासाठी भूमिगत सांडपाणी योजनेच्या बांधकामावर ₹ 17.80 कोटींचा निष्फळ खर्च

केंद्र सरकार पुरस्कृत अमृत (पुनरुज्जीवन व नगर पुनरुत्थानाकरिता अटल अभियान) अभियान 2015-16 पासून राज्यात राबविण्यात येत आहे. या मोहिमेअंतर्गत, अभियान शहरांमध्ये पाणीपुरवठा, सांडपाणी विल्हेवाट, पावसाच्या पाण्याचा निचरा, शहरी वाहतूक आणि हरित क्षेत्र विकास इत्यादी पायाभूत सुविधांची निर्मिती केली जाईल. त्यानुसार, या मोहिमेअंतर्गत, केंद्र सरकारने 2017-18 वित्तीय वर्षात राज्याच्या ₹ 3280 कोटींच्या योजनेला मान्यता दिली होती आणि बीड शहराच्या सांडपाणी प्रकल्पाचा समावेश सदर योजनेत करण्यात आला होता.

योजनेच्या मार्गदर्शक तत्वे 2015 नुसार, जमीन उपलब्ध नसलेल्या कोणत्याही प्रकल्पांचा समावेश केला जाऊ नये आणि जर सर्व विभागांकडून सर्व मंजुर्या प्राप्त झाल्या नसतील तर प्रकल्पासाठी कोणताही कार्यादेश त्यावेळेपर्यंत जारी करू नये.

मुख्याधिकारी (सीओ), नगर परिषद (न.प.), बीड यांनी बीड शहरासाठी 'भूमिगत गटार योजनेचा' प्रकल्प एएमआरयूटी (अमृत) योजनेत समाविष्ट करण्यासाठी प्रस्ताव सादर केला (28 डिसेंबर 2017). या प्रकल्पात संकलन प्रणाली, ट्रंक मेन, वेट वेल्स, अप्रोच ब्रिज, ऍप्रोच बण्ड्स, राईझिंग मेन्स, मलप्रणाली प्रक्रिया केंद्र (एसटीपी) व नाला बंधारा इत्यादी कामांचा समावेश होता.

या प्रकल्पाला भारत सरकार, महाराष्ट्र शासन आणि न.प. बीड द्वारे अनुक्रमे 50:25:25 च्या प्रमाणात निधी दिला जाईल.

मुख्य अभियंता (मु.अ.), महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण (म.जी.प्रा.), छत्रपती संभाजीनगर (औरंगाबाद) यांनी ₹ 165.80 कोटींची तांत्रिक मंजूरी (तां. मं.) दिली (01 जानेवारी 2018). मुख्याधिकारी न.प.बीड यांच्या प्रस्तावावर आणि मु. अ., म.जी.प्रा. यांच्या तांत्रिक मंजूरीवर, अमृत अंतर्गत बीड शहरासाठी 'भुयारी गटार योजनेच्या' कामासाठी नगर विकास विभाग (यूडीडी), महाराष्ट्र शासनाद्वारे ₹ 165.80 कोटींची प्रशासकीय मान्यता (प्र.मा.) दिली (15 जानेवारी 2018). प्र. मा.नुसार, प्रकल्पासाठी म.जी.प्रा.ला अंमलबजावणी यंत्रणा (अं.यं) म्हणून नियुक्त करण्यात आले. प्रकल्पाच्या अंमलबजावणीसाठी, मु.अ., न.प. बीड आणि कार्यकारी अभियंता (का.अ.), म.जी.प्रा., बीड यांच्यात करार करण्यात आला

(नोव्हेंबर 2018). या करारानुसार, प्रकल्पासाठी आवश्यक असलेली जमीन न.प., बीड यांनी उपलब्ध करून द्यायची होती.

प्रकल्पांतर्गत काम का.अ., म.जी.प्रा. बीड (जुलै 2018) द्वारे मेसर्स इंद्रायणी कन्स्ट्रक्शन-केआयपीएल (जेव्ही), औरंगाबाद (कंत्राटदार) यांना ₹ 149.47 कोटींच्या निविदा किंमतीवर दिले, जे निविदा काढलेल्या ₹ 154.94 कोटींच्या अंदाजीत किंमतीपेक्षा 3.53 टक्क्याने कमी होते आणि 7 फेब्रुवारी 2019 ला काम सुरु झाले . पूर्ण करण्याचा निर्धारित कालावधी 24 महिने (जुलै 2020 पर्यंत) होता. तथापि, बीड महापालिकेला कंत्राटदारास आवश्यक असलेली जमीन उपलब्ध करून देता आली नाही ज्यामुळे काम रखडले. या कारणास्तव, कंत्राटदाराने काम पूर्ण करण्यासाठी वेळ वाढवून देण्याची किंवा त्या तारखेपर्यंत केलेल्या कामासाठी अंतिम प्रदान देण्याची विभागाला विनंती केली (ऑगस्ट 2021). त्यानुसार, विभागाने 18 जुलै 2022 पर्यंतची मुदत वाढवली. का.अ., म.जी.प्रा., बीड यांनी 13 व्या चालू लेखा (आरए) बिलापर्यंतच्या कामांसाठी कंत्राटदाराला ₹ 17.80 कोटींचे प्रदान केले (सप्टेंबर 2022).

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की:

- कामाच्या व्याप्तीनुसार, कंत्राटदाराला संकलन प्रणाली झोन-1, ट्रंक मेन, वेट वेल, अप्रोच ब्रिज, अप्रोच बंधारा, सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्र (एसटीपी), नाला बंधारा, ट्रायल रन इत्यादी 13 घटकांची अंमलबजावणी करायची होती. आवश्यक जमीन बीड महानगरपालिकेने उपलब्ध करून दिली नसल्यामुळे, त्यापैकी, कंत्राटदाराने केवळ दोन घटक (संकलन प्रणाली झोन-१ आणि ट्रंक मेन) स्वीकारण्यात आलेल्या ₹ 149.47 कोटी निविदा किंमतीपैकी, ₹ 17.80 कोटी खर्च करून अंशतः पूर्ण केले, जे 13 व्या आरए बिलापर्यंत फक्त 11.91 टक्के आहे.
- आवश्यक जमिनीच्या अभावी कामे अपूर्ण राहिल्याने, मु.अ., म.जी.प्रा. ने (जुलै 2022) सदस्य सचिव (स.स.), म.जी.प्रा., महाराष्ट्र राज्य यांच्याशी झालेल्या बैठकीत सूचित केले की, योजनेअंतर्गत कामांची अंमलबजावणी थांबविण्यात आली आणि जमीन उपलब्ध होण्याची शक्यताही फारच दूर होती. सदस्य सचिव, म.जी.प्रा. ने मु.अ ला प्रकल्प 'जसे आहे तसे' आधारवर बंद करण्याचा प्रस्ताव राज्यस्तरीय तांत्रिक समिती (एसएलटीसी) कडे सादर करण्याचे निर्देश दिले.
- त्यामुळे मु.अ., म.जी.प्रा.ने करार रद्द करण्याचा आणि 'जसे आहे तसे' तत्वावर काम बंद करण्याचा प्रस्ताव मांडला (ऑगस्ट 2022). मु.अ.ने असे सांगितले की जरी न.प., बीडने पर्यायी जमीन उपलब्ध करून दिली, तरी नवीन संरेखन आणि विद्यमान खर्चासाठी म.जी.प्रा.ला काम पूर्ण करण्यासाठी नवीन मंजूरी व स्वतंत्र प्रस्ताव सादर करणे आवश्यक असेल.

त्यानुसार, मुख्य सचिव, शहरी विकास विभाग (यूडीडी), महाराष्ट्र शासनाच्या (सप्टेंबर 2023) आदेशानुसार, का.अ. म.जी.प्रा. बीड ने 14 वे आणि अंतिम देयक तयार केले (ऑक्टोबर 2023) आणि मु.अ.ने केंद्रीय नियोजन, संरचना आणि देखरेख कक्षाकडे (सीपीडीएम) काम मुदतपूर्व बंद करण्याचा प्रस्ताव सादर केला (डिसेंबर 2023), सीपीडीएमने अद्याप अंतिम निर्णय घेतलेला नाही.

अशाप्रकारे, का.अ., म.जी.प्रा., बीड कडे आवश्यक जमीन ताब्यात नसतांना कार्यादेश जारी करणे आणि काम सुरु करणे यामुळे प्रकल्पातील प्रमुख घटकांची उदा. एसटीपी, वेट वेल, राईझिंग मेन ईत्यादींची अंमलबजावणी होऊ शकली नाही आणि कामे अपूर्ण अवस्थेत थांबले. अर्धवट कामांच्या अंमलबजावणीमुळे कोणताही उद्देश साध्य झाला नाही आणि त्यावर झालेला ₹ 17.80 कोटीचा संपूर्ण खर्च निष्फळ ठरला.

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर मु.अ., म.जी.प्रा., छत्रपती संभाजीनगर (औरंगाबाद) यांनी वस्तुस्थिती मान्य केली आणि सांगितले (जून 2024) की:

- जिरेवाडी गावात आवश्यक जमीन बीड नगर परिषदेच्या ताब्यात होती याची पुष्टी केल्यानंतर कार्यादेश जारी करण्यात आले जी जमीन महसूल विभागाच्या नोंदीनुसार न.प. बीडचे 'इतर अधिकार' दर्शवणारी महसूल जमीन होती (गायरान) आणि कचरा डम्पिंग ग्राउंड म्हणून वापरली जात होती.
- एसटीपीसाठी उपलब्ध करण्याकरिता न.प. बीडने डम्पिंग ग्राउंडचा कचरा साफ केला होता, मात्र स्थानिकांनी डम्पिंग ग्राउंडवर अतिक्रमण केले. तसेच, न.प., बीड ला महसूल विभागाकडून 'ना हरकत प्रमाणपत्र' (एनओसी) प्राप्त होऊ शकले नाही, त्यामुळे ते स्थानिक ग्रामस्थांनी केलेले अतिक्रमण हटवू शकले नाहीत.
- संकलन प्रणाली बीडच्या 2050 पर्यंतच्या अंतिम लोकसंख्येसाठी तयार करण्यात आली होती आणि प्रणालीचे संरचनात्मक आयुष्य किमान 50 वर्षे आहे.त्यामुळे या योजनेतर्गत केलेल्या संकलन प्रणालीच्या कामाचा उपयोग उर्वरित कामाकरिता करून घेता येऊ शकते.

मु.अ. चे उत्तर मान्य नाही कारण हे काम अमृत मार्गदर्शक तत्वे 2015 चे आणि एमपीडब्ल्यू नियमावलीच्या परिच्छेद 251 च्या तरतुदीचे स्पष्ट उल्लंघन करून करण्यात आले होते, कारण प्रकल्पासाठी कार्यादेश सर्व संबंधित विभागांच्या मंजूरीशिवाय आणि न.प., बीड द्वारा कामाच्या अंमलबजावणीसाठी आवश्यक जमिनीचा ताबा न घेता जारी करण्यात आला होता. न.प. बीड सोबत करार करण्यापूर्वीच (नोव्हेंबर 2018) कार्यादेश जारी करण्यात आला (जुलै 2018) ज्यानुसार प्रकल्पासाठी आवश्यक असलेली जमीन न.प., बीड यांनी उपलब्ध

करून द्यायची होती. पुढे, जिरेवाडी गावात एसटीपीसाठी 2.53 हेक्टर जमीन आवश्यक होती आणि न.प., बीड यांच्या ताब्यात असलेली जमीन केवळ 1.61 हेक्टर होती जी पुरेशी नव्हती.

जमिनीच्या अनुपलब्धतेमुळे कामाचे प्रमुख घटक कार्यान्वित होऊ शकले नाहीत व शेवटी ते थांबले आणि परिणामी ₹ 17.80 कोटी खर्च होऊन काम अपूर्ण राहिले. पुढे, ₹ 165.80 कोटींचा प्रकल्प पूर्ण न केल्यामुळे बीड शहरातील नागरिकांना अपेक्षित सुविधा पुरवण्यात विलंब तर झालाच आणि ₹ 17.80 कोटींचा खर्चही निष्फळ झाला कारण कार्यान्वित केलेल्या कामाच्या वापराच्या कोणत्याही योजनेशिवाय काम मुदतपूर्व बंद करण्यात आले आहे.

प्रकरण शासनाकडे पाठविण्यात आले आहे (फेब्रुवारी 2025), त्यांच्या उत्तराची प्रतीक्षा आहे.

दत्तप्रसाद शिरसाट

(दत्तप्रसाद शिरसाट)

महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II),

महाराष्ट्र

नागपूर

दिनांक: 23 दिसम्बर 2025

प्रतिहस्ताक्षरित

संजय

(के. संजय मूर्ती)

नवी दिल्ली

दिनांक: 30 दिसम्बर 2025

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक

परिशिष्टे

परिशिष्ट 1.1

(संदर्भ: परिच्छेद 1.1; पृष्ठ 1)

महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II), महाराष्ट्र, नागपूर यांच्या अधिकार क्षेत्रांतर्गत समूह-निहाय विभागांची, स्वायत्त संस्थांची आणि सार्वजनिक उपक्रमांची यादी दर्शविणारे विवरण

समूहाचे नाव	विभागाचे नाव	स्वायत्त संस्थेचे नाव	सार्वजनिक उपक्रमांचे नाव
ऊर्जा व वीज	ऊर्जा	1) महाराष्ट्र राज्य विद्युत नियामक आयोग 2) महाराष्ट्र ऊर्जा विकास अभिकरण (एमईडीए)	1) औरंगाबाद ऊर्जा कंपनी मर्यादित (उपकंपनी) 2) धोपावे सागरी किनारा ऊर्जा मर्यादित (उपकंपनी) 3) महाजेनको अॅश मॅनेजमेंट सर्विसेस मर्यादित(उपकंपनी) 4) महाराष्ट्र राज्य विद्युत मंडळ होल्डिंग कंपनी मर्यादित 5) महाराष्ट्र ऊर्जा विकास महामंडळ मर्यादित 6) महाराष्ट्र राज्य विद्युत वितरण कंपनी मर्यादित 7) महाराष्ट्र राज्य विद्युत निर्माण कंपनी मर्यादित 8) महाराष्ट्र राज्य विद्युत पारेषण कंपनी मर्यादित 9) एमएसईबी सौर कृषि ऊर्जा मर्यादित 10) एमएसकेव्हीवाय पहिला सौर एसपीव्ही मर्यादित 11) एमएसकेव्हीवाय दुसरा सौर एसपीव्ही मर्यादित 12) एमएसकेव्हीवाय तिसरा सौर एसपीव्ही मर्यादित 13) एमएसकेव्हीवाय चवथा सौर एसपीव्ही मर्यादित 14) एमएसकेव्हीवाय पाचवा सौर एसपीव्ही मर्यादित 15) एमएसकेव्हीवाय सहावा सौर एसपीव्ही मर्यादित 16) एमएसकेव्हीवाय सातवा सौर एसपीव्ही मर्यादित 17) एमएसकेव्हीवाय आठवा सौर एसपीव्ही मर्यादित 18) एमएसकेव्हीवाय नववा सौर एसपीव्ही मर्यादित 19) एमएसकेव्हीवाय दहावा सौर एसपीव्ही मर्यादित 20) एमएसकेव्हीवाय अकरावा सौर एसपीव्ही मर्यादित 21) एमएसकेव्हीवाय बारावा सौर एसपीव्ही मर्यादित 22) एमएसकेव्हीवाय तेरावा सौर एसपीव्ही मर्यादित 23) एमएसकेव्हीवाय चवदावा सौर एसपीव्ही मर्यादित 24) एमएसकेव्हीवाय पंधरावा सौर एसपीव्ही मर्यादित 25) एमएसकेव्हीवाय सोळावा सौर एसपीव्ही मर्यादित 26) एमएसकेव्हीवाय सतरावा सौर एसपीव्ही मर्यादित 27) एमएसकेव्हीवाय अठरावा सौर एसपीव्ही मर्यादित 28) एमएसकेव्हीवाय एकोणिसावा सौर एसपीव्ही मर्यादित 29) एमएसकेव्हीवाय विसावा सौर एसपीव्ही मर्यादित 30) एमएसकेव्हीवाय एकेविसावा सौर एसपीव्ही मर्यादित
उद्योग व वाणिज्य	उद्योग	3) महाराष्ट्र राज्य खादी आणि ग्रामोद्योग मंडळ	31) महाराष्ट्र राज्य खनिकर्म महामंडळ मर्यादित 32) महागुज कॉलरीज मर्यादित (उपकंपनी) 33) महा तामीळ कॉलरीज मर्यादित 34) महाराष्ट्र राज्य खनिकर्म महामंडळ अडकोली नैसर्गिक संसाधने (उपकंपनी) 35) महाराष्ट्र राज्य खनिकर्म महामंडळ वरोरा कॉलरीज मर्यादित (उपकंपनी) 36) कोंकण विकास महामंडळ मर्यादित 37) पश्चिम महाराष्ट्र विकास महामंडळ मर्यादित 38) महाराष्ट्र पेट्रोकेमिकल्स महामंडळ मर्यादित 39) कृपानिधी मर्यादित (उपकंपनी) 40) मराठवाडा दुग्धविकास महामंडळ मर्यादित (उपकंपनी) 41) एलोरा दुग्ध उत्पादने मर्यादित (उपकंपनी) 42) परभणी कृषी गो-संवर्धन मर्यादित (उपकंपनी)

समूहाचे नाव	विभागाचे नाव	स्वायत्त संस्थेचे नाव	सार्वजनिक उपक्रमांचे नाव
			43) विदर्भ विकास महामंडळ मर्यादित 44) मराठवाडा विकास महामंडळ मर्यादित 45) गोदावरी गारमेंट्स मर्यादित (उपकंपनी) 46) किनवट रूफिंग टाइल्स मर्यादित (उपकंपनी) 47) महाराष्ट्र इलेक्ट्रॉनिक्स महामंडळ मर्यादित 48) मराठवाडा सिरॅमिक कॉम्प्लेक्स मर्यादित (उपकंपनी) 49) मराठवाडा चर्मोद्योग महामंडळ मर्यादित (उपकंपनी) 50) महाराष्ट्र लघु उद्योग विकास महामंडळ मर्यादित 51) औरंगाबाद औद्योगिक टाउनशिप मर्यादित 52) महाराष्ट्र राज्य वित्त महामंडळ 53) महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ 54) एआयटीएल ऑरिंज स्कील फाउंडेशन मर्यादित 55) महाराष्ट्र विक्रीकर रोखे प्राधिकरण मर्यादित
	वस्त्रोद्योग		56) महाराष्ट्र राज्य यंत्रमाग महामंडळ मर्यादित 57) महाराष्ट्र राज्य वस्त्रोद्योग महामंडळ मर्यादित 58) प्रताप कताई, विणकाम आणि उत्पादन कंपनी मर्यादित (उपकंपनी) 59) महाराष्ट्र राज्य हातमाग महामंडळ मर्यादित
वाहतूक	सामान्य प्रशासन विभाग (नागरी विमानन)		60) महाराष्ट्र विमानतळ विकास कंपनी, मुंबई 61) मिहान इंडिया मर्यादित, नागपूर 62) पुणे (पुरंदर) आंतरराष्ट्रीय विमानतळ मर्यादित, मुंबई 63) नागपूर फ्लाईंग क्लब, नागपूर 64) नागपूर जन परिवहन कंपनी, मुंबई
	गृह (बंदरे व परिवहन)	4) महाराष्ट्र सागरी मंडळ, मुंबई	65) महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळ, मुंबई
पर्यावरण, विज्ञान व तंत्रज्ञान	पर्यावरण	5) महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ 6) महाराष्ट्र राज्य जैवविविधता मंडळ	66) महाराष्ट्र वन विकास महामंडळ (एफडीसीएम) मर्यादित
	वन	7) राज्य पर्यायी वनीकरण निधी व्यवस्थापन आणि योजना प्राधिकरण	67) एफडीसीएम गोरेवाडा झू मर्यादित 68) महाराष्ट्र बांबू संवर्धन प्रतिष्ठान 69) महाराष्ट्र राज्य शेती महामंडळ मर्यादित
सार्वजनिक बांधकाम	पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग	8) महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण	--
सार्वजनिक बांधकाम	रस्ते व पूले	--	70) महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळ मर्यादित 71) एमएसआरडीसी पायाभूत सुविधा मर्यादित 72) ठाणे क्रीक ब्रिज पायाभूत सुविधा मर्यादित 73) नागपूर मुंबई सुपर कम्युनिकेशन द्रुतगती मार्ग मर्यादित 74) वरसोवा बांद्रा सी लिंक मर्यादित 75) मुंबई पुणे एक्सप्रेस वे मर्यादित 76) एमएसआरडीसी बोगदे मर्यादित 77) एमएसआरडीसी सी लिंक मर्यादित 78) महासमृद्धि अक्षय ऊर्जा मर्यादित 79) एमएसआरडीसी पुणे रिंग रोड मर्यादित 80) एमएसआरडीसी मल्टीमॉडेल कॉरिडॉर मर्यादित 81) एमएसआरडीसी जालना नांदेड एक्सप्रेसवे मर्यादित

समूहाचे नाव	विभागाचे नाव	स्वायत्त संस्थेचे नाव	सार्वजनिक उपक्रमांचे नाव
वित्त	वित्त	--	82) महाराष्ट्र कृषि व फळ प्रक्रिया महामंडळ मर्यादित (मॅफको) 83) महा एआरसी लिमिटेड
	योजना	--	84) छत्रपती शाहू महाराज संशोधन, प्रशिक्षण व मानव विकास संस्था, पुणे (सारथी)
माहिती तंत्रज्ञान व संचार	माहिती तंत्रज्ञान	--	85) महाराष्ट्र माहिती तंत्रज्ञान महामंडळ मर्यादित
कायदा व सुव्यवस्था	गृह	9) महाराष्ट्र राज्य मानवाधिकार आयोग	86) महाराष्ट्र राज्य पोलिस गृहनिर्माण व कल्याण महामंडळ मर्यादित
कायदा व सुव्यवस्था	कायदा व न्याय विभाग	10) महाराष्ट्र राज्य विधी सेवा प्राधिकरण,	--

परिशिष्ट 1.2

(संदर्भ: परिच्छेद 1.5.1; पृष्ठ.4)

31 डिसेंबर 2022 पर्यंत निर्गमित परंतु 30 जून 2023 रोजी प्रलंबित असलेले विभाग निहाय निरीक्षण अहवाल/परिच्छेद दर्शविणारे विवरण

अ. क्र.	समूहाचे/विभागाचे नाव	विभागाचे/महामंडळ/स्वायत्त संस्थेचे नाव	2017-18 पर्यंत		2018-19		2019-20		2020-21		2021-22		2022-23		एकूण	
			निरीक्षण अहवाल	परिच्छेद	निरीक्षण अहवाल	परिच्छेद	निरीक्षण अहवाल	परिच्छेद	निरीक्षण अहवाल	परिच्छेद	निरीक्षण अहवाल	परिच्छेद	निरीक्षण अहवाल	परिच्छेद	निरीक्षण अहवाल	परिच्छेद
1	समूह-9 वाहतूक (गृह)	पश्चिम महाराष्ट्र, खानदेश व मुंबई	98	257	11	56	12	88	--	--	04	33	10	146	135	580
2		मराठवाडा	23	46	09	35	02	08	01	04	02	27	06	87	43	207
3		विदर्भ	35	63	04	11	06	16	05	33	08	82	--	--	58	205
4		महाराष्ट्र सागरी मंडळ विभाग	10	22	02	08	--	--	--	--	03	21	--	--	15	51
5		महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळ	32	153	05	43	02	15	05	42	01	16	03	13	48	282
एकूण (i)			198	541	31	153	22	127	11	79	18	179	19	246	299	1325
1	समूह-9 वाहतूक (सामान्य प्रशासन विभाग)	विमानचालन संचालक	04	07	--	--	01	15	--	--	--	--	--	--	05	22
2		नागपूर फ्लाइंग क्लब	01	02	--	--	--	--	--	--	01	03	--	--	02	05
3		महाराष्ट्र विमानतळ विकास कंपनी	06	42	01	17	--	--	--	--	01	20	--	--	08	79
4		मिहान इंडिया मर्यादित	02	07	01	01	--	--	--	--	01	13	--	--	04	21
5		नागपूर जन परिवहन महामंडळ मर्यादित	--	--	--	--	--	--	--	--	01	03	--	--	01	03
6		पुणे पुरंदर परिवहन कंपनी	--	--	--	--	--	--	--	--	01	06	--	--	01	06
एकूण (ii)			13	58	02	18	01	15	--	--	05	45	--	21	136	

अ. क्र.	समूह/विभागाचे नाव	विभागाचे/महामंडळ/स्वायत्त संस्थेचे नाव	2017-18 पर्यन्त		2018-19		2019-20		2020-21		2021-22		2022-23		एकूण	
			निरीक्षण अहवाल	परिच्छेद	निरीक्षण अहवाल	परिच्छेद	निरीक्षण अहवाल	परिच्छेद	निरीक्षण अहवाल	परिच्छेद	निरीक्षण अहवाल	परिच्छेद	निरीक्षण अहवाल	परिच्छेद	निरीक्षण अहवाल	परिच्छेद
1	समूह-10 पर्यावरण, विज्ञान व तंत्रज्ञान (पर्यावरण व वन)	वन, पर्यावरण, विज्ञान व तंत्रज्ञान	268	756	25	114	34	164	14	86	18	116	29	235	388	1471
2	समूह-11 सार्वजनिक बांधकाम (पाणीपुरवठा व स्वच्छता विभाग,रस्ते व पूले	सार्वजनिक बांधकाम, सार्वजनिक आरोग्य, अभियांत्रिकी, रस्ते व पूले	511	1426	94	451	95	584	16	166	44	660	29	317	789	3604
एकूण (III)			779	2182	119	565	129	748	30	252	62	776	58	552	1177	5075
एकूण बरीज(I+II+III) (A)			990	2781	152	736	152	890	41	331	85	1000	77	798	1497	6536
1	समूह-7 ऊर्जा व वीज (ऊर्जा)	ऊर्जा	110	296	34	132	49	235	28	129	28	235	17	115	266	1142
2	समूह-8 उद्योग व वाणिज्य (उद्योग, वस्त्रोद्योग)	उद्योग	133	602	20	114	13	71	08	57	03	11	07	63	184	918
एकूण बरीज (B)			243	898	54	246	62	306	36	186	31	246	24	178	450	2060
	समूह-13 माहिती तंत्रज्ञान संचार (माहिती तंत्रज्ञान)	माहिती तंत्रज्ञान व संचार	04	15	-	-	01	12	--	--	01	15	01	12	07	54
	समूह-15 कायदा व सुव्यवस्था (गृह, विधी व न्याय)	गृह, कायदा व विधी व्यवहार	234	490	43	191	40	228	04	04	75	376	58	401	454	1690
एकूण (C)			238	505	43	191	41	240	04	04	76	391	59	413	461	1744
एकूण बरीज (A+B+C)			1471	4184	249	1173	255	1436	81	521	192	1637	160	1389	2408	10340

परिशिष्ट 1.3

(संदर्भ: परिच्छेद 1.5.4; पृष्ठ 6)

प्रलंबित स्पष्टीकरणात्मक जापन/अनौपचारिक संदर्भांची स्थिती दर्शविणारे विवरण

लेखापरीक्षा अहवालाचे वर्ष	वाहतूक		पर्यावरण, विज्ञान व तंत्रज्ञान		सार्वजनिक बांधकाम विभाग		ऊर्जा व वीज		उद्योग व वाणिज्य		माहिती तंत्रज्ञान व संचार		गृह (कायदा व न्याय)		एकूण	
	परिच्छेदांची संख्या	प्रलंबित परिच्छेदांची संख्या	परिच्छेदांची संख्या	प्रलंबित परिच्छेदांची संख्या	परिच्छेदांची संख्या	प्रलंबित परिच्छेदांची संख्या	परिच्छेदांची संख्या	प्रलंबित परिच्छेदांची संख्या	परिच्छेदांची संख्या	प्रलंबित परिच्छेदांची संख्या	परिच्छेदांची संख्या	प्रलंबित परिच्छेदांची संख्या	परिच्छेदांची संख्या	प्रलंबित परिच्छेदांची संख्या	परिच्छेदांची संख्या	प्रलंबित परिच्छेदांची संख्या
2015-16	2	0	0	0	0	0	5	0	2	0	2	2	3	0	14	2
2016-17	3	0	0	0	2	0	7	0	1	0	0	0	1	0	14	0
2017-18	2	0	2	2	2	0	2	0	5	0	1	1	1	0	15	3
2018-19	0	0	0	0	4	0	2	0	0	0	0	0	0	0	6	0
2019-21	2	0	1	1	3	3	1	1	0	0	0	0	0	0	7	5
एकूण	9	0	3	3	11	3	17	1	8	0	3	3	5	0	56	10

परिशिष्ट 1.4

(संदर्भ: परिच्छेद 1.5.4; पृष्ठ 7)

लोक लेखा समिती/सार्वजनिक उपक्रम समितीच्या शिफारशींची समूह-निहाय स्थिती, ज्यावर कारवाई केलेल्या टिप्पण्यांची प्रतीक्षा होती

समूह	2010-11	2011-12	2012-13	2013-14	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	एकूण
कायदा व सुव्यवस्था	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
वाहतूक	00	22	06	08	10	--	--	--	--	46
पर्यावरण, विज्ञान व तंत्रज्ञान	--	--	--	--	12	--	--	--	--	12
सार्वजनिक बांधकाम	06	--	18	--	18	01	--	--	--	43
ऊर्जा व वीज	01	02	01	--	01	--	--	--	--	05
उद्योग व वाणिज्य	04	04	00	01	02	--	--	--	--	11
एकूण	11	28	25	09	43	01	--	--	--	117

परिशिष्ट 1.5

(संदर्भ: परिच्छेद 1.6; पृष्ठ 8)

2022-23 मधील लेखापरीक्षणाचे परिणाम दर्शविणारे विवरण

विभागाचे नाव	2022-23 मध्ये लेखापरीक्षित यूनिटची संख्या	आक्षेपांची/परिच्छेदांची संख्या	आक्षेपित परिच्छेदांच्या संदर्भात समाविष्ट मूल्य (₹ कोटीमध्ये)	2022-23 दरम्यान विभागाने मान्य केलेल्या परिच्छेदांची संख्या व समाविष्ट रक्कम		2022-23 दरम्यान प्रकरणांच्या संख्येच्या तुलनेत वसूल केलेली रक्कम	
				परिच्छेदांची संख्या	समाविष्ट रक्कम (₹ कोटीमध्ये)	वसूल केलेली रक्कम (₹ कोटीमध्ये)	समाविष्ट प्रकरणांची संख्या
ऊर्जा	28	133	87.67	25	17.38	4.53	02
उद्योग		90	655.46	09	22.91	2.57	01
वाहतूक	23	294	148.16	55	148.16	18.36	78749
वन, सार्वजनिक बांधकाम विभाग, पर्यावरण व हवामान बदल पाणीपुरवठा व स्वच्छता	102	940	--	--	--	0.12	02
माहिती तंत्रज्ञान, गृह, कायदा व विधी व्यवहार	85	662	--	--	--	--	--
एकूण	238	2119	891.29	89	188.45	25.58	78754

परिशिष्ट 2.1.1

(संदर्भ: परिच्छेद 2.1 व 2.5; पृष्ठ 12 व 14)

कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षासाठी निवडलेले प्रकल्प

अ. क्र.	स्तराचे वर्गीकरण	प्रकल्पांची संख्या	निवड करावयाच्या प्रकल्पांची संख्या (30%)	संख्या	निवड केलेला प्रकल्प क्र.	विभागाचे नाव	कार्यादेश पत्राची तारीख
1	100 कोटीपेक्षा कमी एकूण प्रकल्प खर्च	10	03	01	एम 78A	सा बां. वि. वाशिम	06-11-2018
				02	एनएसके 55B	सा बां. वि. नाशिक	10-09-2018
				03	एम82A	सा बां. वि. बुलढाणा	06-11-2018
				एकूण			03
2	100 कोटी ते 200 कोटी प्रकल्प खर्च	73	22	01	एमयू 04	सा बां. वि. ठाणे 2	21-05-2018
				02	एनएसके 68	रो.ह.यो. (कामे) विभाग अहमदनगर	19-04-2018
				03	पीएन 32	सा बां. प्रकल्प विभाग पुणे	08-06-2018
				04	एयू 180	सा बां. वि. बीड	21-11-2022
				05	एनएसके 56A & B	सा बां. वि. पूर्व नाशिक	19-04-2018
				06	एनएसके 55A	सा बां. वि. नाशिक	10-09-2018
				07	एमयू 170	सा बां. वि. अलिबाग	09-09-2019
				08	एनएजी 141	चंद्रपूर क्रमांक 2	24-05-2018
				09	एमयूआर 174	सा बां. वि. महाड	18-09-2019
				10	पीएन 25	सा बां. वि. (दक्षिण) पुणे	16-04-2018
				11	एम 83B	जा.बॅ. प्र. वि. अकोला	06-11-2018
				12	पीएन 43	सा बां. वि. (पश्चिम) सांगली	15-09-2018
				13	एमयू 06	सा बां. वि. ठाणे 2	21-05-2018
				14	एनएजी 132	सा बां. वि. भंडारा	19-04-2018
				15	एनएसके 65	सा बां. वि. क्रमांक 2 जळगाव	19-10-2018
				16	पीएन153	सा बां. वि. सोलापूर	25-10-2021
				17	एयू 100B	जा.बॅ. प्र. वि. औरंगाबाद	18-04-2018
				18	एमयू03	सा बां. वि. जवहार	20-04-2018
				19	एम 77	सा बां. वि. वाशिम	21-05-2018
				20	पीएन 33	सा बां. प्रकल्प वि. पुणे	08-06-2018
				21	पीएन 26	सा बां. वि. (दक्षिण) पुणे	08-06-2018
				22	पीएन 38	सा बां. वि. (पश्चिम) सातारा	16-04-2018
एकूण			22				
03	200 कोटीपेक्षा जास्त प्रकल्प खर्च	44	13	01	एयू 106	सा बां. वि. भोकर	19-04-2018
				02	एनएजी 136 & 137	सा बां. वि. आलापल्ली	08-06-2018 व 19-09-2018
				03	पीएन 34	सा बां. प्रकल्प वि. पुणे	08-06-2018
				04	एनएजी 139	चंद्रपूर क्रमांक 2	19-04-2018
				05	पीएन 36	सा बां. वि. (पश्चिम) सातारा	19-04-2018
				06	एमयू 02	सा बां. वि. जवाहर	20-04-2018
				07	पीएन 48	सा बां. वि. (दक्षिण) कोल्हापूर	21-05-2018
				08	पीएन 28	सा बां. प्रकल्प वि. पुणे	08-06-2018
				09	पीएन 163	सा बां. प्रकल्प वि. पुणे	27-08-2019
				10	पीएन 45	सा बां. वि. (पश्चिम) सांगली	20-08-2018
				11	एनएसके 165	सा बां. वि. (उत्तर) धुळे	12-09-2019
				12	एनएजी 147 & 148	सा बां. वि. वर्धा	19-04-2018
				13	एनएसके 62	सा बां. वि. शहादा	08-06-2018

अ. क्र.	स्तराचे वर्गीकरण	प्रकल्पांची संख्या	निवड करावयाच्या प्रकल्पांची संख्या (30%)	संख्या	निवड केलेला प्रकल्प क्र.	विभागाचे नाव	कार्यादेश पत्राची तारीख
एकूण				13			
04	800 कोटी व त्यावरील प्रकल्प खर्च	04	04 (100 टक्के निवडले)	01	एएम 01 (A ते E)	सा बां. वि. पुसद	20.08.2018
				02	एएम 02	वि.प्र.वि. अमरावती	06-11-2018
				03	एयू L2	सा बां. वि. नांदेड	05-11-2018
				04	एयू L1	सा बां. वि. उस्मानाबाद	30-10-2018
एकूण				04			

एकूण 42 प्रकल्प निवडले आहेत.

परिशिष्ट 2.1.2

(संदर्भ: परिच्छेद 2.7.3; पृष्ठ 21)

कार्यचालन व देखभालीकरिता विमा व गस्त खर्चाचा अवास्तव भार

(₹ लाखात)

अ.क्र.	प्रकल्पाचे नाव	का.व दे. अंदाजामध्ये विचारात घेतलेले प्रती वर्ष विमा खर्च	सवलतधारकाने घेतलेली विमा पॉलिसी कालावधी	प्रदान केलेले एकूण अधिमूल्य	प्रती वर्ष विम्याचा एकूण खर्च	प्रती वर्ष विम्याचा फरक	10 वर्षासाठी विम्याचा एकूण अतिरिक्त भारीत खर्च
A	B	C	D	E	F(E/D)	G(C-F)	H(G*10)
1	एनएसके-62	18.91	6 वर्षे	15.16	2.53	16.38	163.80
2	एनएसके-55A	21.12	3 वर्षे 3 महिने	8.01	2.46	18.66	186.60
3	एनएसके-68	15.12	6 वर्षे	2.99	0.50	14.62	146.20
4	एनएसके-65	25.07	7 वर्षे	16.47	2.35	22.72	227.20
5	एनएसके-56	21.89	3 वर्षे 8 महिने	14.51	3.96	17.93	179.30
6	पीएन-28	27.00	7 वर्षे	19.93	2.85	24.15	241.50
7	पीएन-32	31.27	11 वर्षे 6 महिने	37.72 (31.25+6.47)	3.28	27.99	279.90
8	पीएन-33	20.43	2 वर्षे	17.09	8.54	11.89	118.90
9	पीएन-34	31.28	4 वर्षे	36.30	9.07	22.21	222.10
10	पीएन-153	10.34	4 वर्षे	5.06	1.26	9.08	90.80
11	एएम-82A	14.17	6 वर्षे	10.24	1.71	12.46	124.60
12	पीएन-36	46.13	6 वर्षे	11.04	1.84	44.29	442.90
13	पीएन-38	25.36	5 वर्षे	33.07	6.61	18.75	187.50
14	एनएजी-147	28.71	7 वर्षे	16.35	2.34	26.37	263.70
	एनएजी-148	18.29	2 वर्षे 10 महिने	10.17	3.59	14.70	147.00
15	एएम-83B	20.75	2 वर्षे	11.65	5.82	14.93	149.30
16	पीएन-48	31.49	7 वर्षे	21.16	3.02	28.47	284.70
	एकूण	407.33		293.22	61.73	345.60	3456.00

(स्रोत - संबंधित विभागांनी दिलेली माहिती)

परिशिष्ट 2.1.3

(संदर्भ: परिच्छेद 2.8.1; पृष्ठ 24)

क्रस्टच्या जाडीसाठी उच्च मापदंड स्वीकारल्यामुळे प्रकल्पांवर अनावश्यक खर्च

(₹ कोटीमध्ये)

अ. क्र.	प्रकल्प क्र.	डीपीआर मध्ये गणना केलेले एमएसए	आयआरसी मानकानुसार आवश्यक एमएसए	बांधकामाकरिता लागू केलेले एमएसए	अतिरिक्तकिंमत (₹ कोटीमध्ये)
1	एनएजी-136	0.11	2	10	20.08
	एनएजी-137	0.01	2	10	23.01
2	एमयू-3	0.93	2	5	7.23
3	पीएन-48	4.56 भाग-1,	5	10	5.64
4	एनएसके-68	4.12	5	10	3.32
5	एनएजी-139	3.15-139-B, व 0.43-139C	5	10	25.77
6	एनकेएस-65	1.30 (A), 0.249 (B)	2	10	17.03
7	एनएजी-132	1.4	2	5	6.04
8	एयू-L2, एयू-110	3.21	5	10	28.72
9	एयू-111	1.15	2	10	30.30
10	एनएसके-165A	4 & 2- (A)	5	10	13.10
11	एयू-100B	5	5	10	13.75
12	एएम-83B	0.4 (भाग-1)	2	10	4.56
		4.3 (भाग-2)	5	10	6.10
13	पीएन-34	3	5	20	27.69
14	एयू-L1 (एयू 124)	3.32	5	10	8.86
	एयू-L1 (एयू 125)	3.61	5	10	11.08
15	एनएसके-55A	0.81	2	10	8.46
16	एनएसके-62A व B	0.44 व 1.01	2	10 व 10	6.76
17	पीएन-43	8	10	20	7.95
18	एएम-2 (92)	2.35	5	20	14.32
	एएम-2 (91B)	1.31	2	20	4.80
	एएम-2 (87A)	2.36	5	10	3.40
	एकूण				297.97

परिशिष्ट 2.1.4

(संदर्भ: परिच्छेद 2.9.2.1; पृष्ठ 35)

अॅन्युईटी व व्याजामुळे अतिरिक्त प्रदान

(₹ कोटींमध्ये)

		अॅन्युईटी					अॅन्युईटीवरील व्याज		
अॅन्युईटी	प्रदानाची तारीख	विभागाद्वारे घेतलेला शिल्लक खर्च	प्रदान केलेली अॅन्युईटी	सीईनुसार शिल्लक खर्च	सीईनुसार 3% देय अॅन्युईटी	अॅन्युईटीचे अतिरिक्त प्रदान	विभागाद्वारे प्रदान केलेले व्याज	लेखापरीक्षणानुसार व्याज	व्याजाचे अतिरिक्त प्रदान
1	2	3	4	5	6	7=4-6	8	9	10=8-9
एमयू-02									
1st	26-10-2021	94.45	2.83	83.72	2.51	0.32	5.55	2.99	2.56
2nd	02-03-2022	94.45	2.83	83.72	2.51	0.32	5.38	2.90	2.48
3rd	20-09-2022	94.45	2.83	83.72	2.51	0.32	5.22	2.95	2.27
4th	20-02-2023	94.45	2.83	83.72	2.51	0.32	5.05	3.42	1.63
5th	03-10-2023	94.45	2.83	83.72	2.51	0.32	4.88	3.40	1.48
एकूण (A)						1.60	26.08	15.66	10.42
एमयू-03									
1 st	26-10-2021	77.54	2.33	75.13	2.25	0.08	4.56	2.69	1.87
2 nd	26-10-2021	77.54	2.33	75.13	2.25	0.08	4.42	2.61	1.81
3 rd	02-03-2022	77.54	2.33	75.13	2.25	0.08	4.28	2.52	1.76
4 th	20-09-2022	77.54	2.33	75.13	2.25	0.08	4.15	2.61	1.54
5 th	20-02-2023	77.54	2.33	75.13	2.25	0.08	4.01	2.99	1.02
6 th	12-10-2023	77.54	2.33	75.13	2.25	0.08	3.87	3.07	0.80
एकूण (B)						0.48	25.29	16.49	8.80
एयू-106¹									
1 st	05-09-2022	105.45	3.16	101.00	3.03	0.13	3.94	3.77	0.17
2 nd	29-03-2023	105.45	3.16	101.00	3.03	0.13	4.57	4.37	0.20
3 rd	05-10-2023	105.45	3.16	101.00	3.03	0.13	4.76	4.55	0.21
एकूण (C)						0.39	13.27	12.69	0.58
एकूण बेरीज (A)+(B)+(C)						2.47			19.80

¹ लेखापरीक्षणाद्वारे गणना केलेला शिल्लक पूर्णत्व खर्च.

परिशिष्ट 2.1.5

(संदर्भ: परिच्छेद 2.9.6; पृष्ठ 43)

सवलतधारकाकडून नुकसानभरपाईची वसुली न करणे

अ.क्र.	हॅम प्रकल्पाचे नाव	अनुसूची G नुसार प्रकल्प टप्पा	टप्पा साध्य करण्याची निर्धारित तारीख	90 दिवसांचा अतिरिक्त कालावधी विचारात घेऊन सुधारित निर्धारित तारीख	एमएसच्या प्रत्यक्ष साध्यतेची तारीख	विलंब दिवसांमध्ये	कार्यनिष्पादन सुरक्षा	प्रती दिवस कार्यनिष्पादन सुरक्षेच्या 0.1%/0.2% आकारावयाची एकूण नुकसानभरपाई	मार्च, 2025 पर्यंतची स्थिति
1	एनएसके-165	III	23-08-2022	21-11-2022	28-06-2023	219	100000000	21900000	सीओडी साध्य झाले नाही. वसुली केली गेली.
		सीओडी	31-12-2022	31-03-2023	24-08-2023*	146	100000000	29200000	
2	पीएन-36	सीओडी	12-08-2021	10-11-2021	14-09-2023*	673	154800000	208360800	रद्द करण्याचा प्रस्ताव शासनाकडे पाठवला.
3	एयू-L1	III	23-09-2022	22-12-2022	10-08-2023*	231	361000000	83391000	उत्तरानुसार, ₹ 6.86 कोटींची वसुली झाली.
4	पीएन-26	II	25-10-2019	23-01-2020	28-02-2020	36	98000000	3528000	रद्द करण्याचा प्रस्ताव शासनाकडे पाठवला.
		III	12-05-2020	12-02-2021	21-09-2021	221	98000000	21658000	
		सीओडी	24-03-2021	22-06-2021	15-12-2023*	906	98000000	177576000	
5	पीएन-25	सीओडी	24-03-2021	22-06-2021	01-11-2021	132	87800000	23179200	वसुली झाली नाही.
एकूण								568793000	
*लेखापरीक्षणाच्या तारखेपर्यंत									

(स्त्रोत: विभागीय अभिलेखे)

परिशिष्ट 2.1.6 (a)

(संदर्भ: परिच्छेद 2.10.1; पृष्ठ 45)

मु.अ., अ.अ. आणि का.अ. द्वारे केलेल्या तपासणीचा तपशील

अ.क्र.	प्रकल्पाचे नाव	भेटीचा कालावधी	द्वारे केलेली तपासणी		
			का.अ.	अ.अ.	मु.अ.
1.	एएम-82A	2019 ते 2021	59	6	1
2.	पीएन-28	2020 व 2023	3	2	0
3.	पीएन-32	2019, 2020 व 2023	4	1	1
4.	पीएन-33	2019, 2020 व 2022	6	0	0
5.	पीएन-34	2019 ते 2022	9	1	1
6.	पीएन-163	2017, 2018, 2020 व 2022	4	3	3
7.	पीएन-43	2019 ते 2023	35	3	1
8.	पीएन-45	2018 ते 2023	23	0	0
9.	एनएसके-55A	2019	1	1	1
10.	एनएसके-55 B	2019	0	1	1
11.	पीएन-153	2022 ते 2023	10	0	0
12.	एनएसके-62A व B	2020 ते 2022	7	0	0
13.	एएम-1(A ते E)	2021 ते 2023	4	6	4
14.	एनएसके-56	2020 ते 2021	-	1	1
15.	एनएजी-147	2019	0	1	0
	एनएजी-148	2019-2020	3	2	0
16.	एएम-77	2018 ते 2023	68	0	1
17.	एएम-78A	2019 ते 2022	37	0	1
18.	एनएसके-68	2019 ते 2021	12	2	1
19.	एनएजी-136	2019, 2020, 2022 व 2023	24	7	3
	एनएजी-137	2021 ते 2023	18	2	0
20.	एनएजी-139	2021 व 2023	4	1	1
21.	एनएजी-141	2019 ते 2021	5	2	1
22.	पीएन-48	2019 ते 2023	22	14	0

(स्रोत - विभागाने दिलेली माहिती)

परिशिष्ट 2.1.6 (b)

(संदर्भ: परिच्छेद 2.10.1; पृष्ठ 46)

स.व गु.नि.मं. द्वारे केलेल्या तपासणीच्या कमतरतेचा तपशील

वर्ष	तपशील	स.व गु.नि मंडळ					
		अमरावती	कोंकण	औरंगाबाद	पुणे	नागपूर	नाशिक
	नियतकालिक तपासणीचे वार्षिक लक्ष्य	28	28	28	28	28	28
2018-19	केलेली तपासणी	0	0	0	0	0	0
	कमतरता	28	28	28	28	28	28
	कमतरतेची टक्केवारी	100	100	100	100	100	100
2019-20	केलेली तपासणी	9	5	11	5	7	5
	कमतरता	19	23	17	23	21	23
	कमतरतेची टक्केवारी	67.86	82.14	60.71	82.14	75.00	82.14
2020-21	केलेली तपासणी	0	7	8	3	13	4
	कमतरता	28	21	20	25	15	24
	कमतरतेची टक्केवारी	100.00	75.00	71.43	89.29	53.57	85.71
2021-22	केलेली तपासणी	1	0	5	1	1	0
	कमतरता	27	28	23	27	27	28
	कमतरतेची टक्केवारी	96.43	100.00	82.14	96.43	96.43	100
2022-23	केलेली तपासणी	0	0	6	4	1	0
	कमतरता	28	28	22	24	27	28
	कमतरतेची टक्केवारी	100.00	100.00	78.57	85.71	96.43	100

(स्रोत - संबंधित स.व गु.नि मंडळांनी दिलेली माहिती)

परिशिष्ट 2.1.6 (c)

(संदर्भ: परिच्छेद 2.10.1; पृष्ठ 46)

स.व. गु.नि.मं. ने उपस्थित केलेल्या निरीक्षणांच्या अनुपालनाची प्रलंबितता

वर्षे	तपशील	स.व. गु.नि. मंडळ					
		अमरावती	कोंकण	औरंगाबाद	पुणे	नाशिक	नागपूर
2019-20	जारी केलेले निरीक्षणे	221	135	333	76	59	201
	प्रलंबित	124	0	125	14	49	173
	टक्केवारी	56.10	0	37.54	18.42	83.05	86.07
2020-21	जारी केलेले निरीक्षणे	0	241	363	77	205	370
	प्रलंबित	0	163	209	22	177	341
	टक्केवारी	0	67.63	57.58	28.57	86.34	92.16
2021-22	जारी केलेले निरीक्षणे	32	0	142	29	57	71
	प्रलंबित	5	0	78	0	57	71
	टक्केवारी	15.62	0	54.93	0	100	100
2022-23	जारी केलेले निरीक्षणे	0	30	155	83	64	37
	प्रलंबित	0	30	86	61	33	37
	टक्केवारी	0	100	55.48	73.49	51.57	100

(स्रोत - संबंधित स.व. गु.नि. मंडळांनी दिलेली माहिती)

परिशिष्ट 2.1.7

(संदर्भ: परिच्छेद 2.10.2.1; पृष्ठ 47)

बांधकाम कालावधीसाठी स्वतंत्र अभियंत्यांच्या नियुक्तीतील विलंब

अ.क्र.	प्रकल्पाचे नाव	सीएची तारीख	नियुक्त तारीख	स्व.अ.च्या नियुक्तीची अंतिम नियत तारीख	स्व.अ.च्या नियुक्तीची तारीख	नियत तारखेपासून विलंब दिवसामध्ये	नियुक्त तारखेपासून विलंब दिवसामध्ये
A	B	C	D	E (C+60 दिवस)	F	G (F-E)	H (F-D)
1.	एम-77	15-09-2018	26-11-2018	14-11-2018	26-04-2019	163	151
2.	एनएसके-68	24-08-2018	01-01-2019	23-10-2018	01-03-2019	129	59
3.	एनएजी-132	14-09-2018	05-01-2019	13-11-2018	08-03-2019	115	62
4.	एनएजी-136	15-10-2018	01-02-2019	14-12-2018	20-02-2019	68	19
	एनएजी-137	08-03-2019	28-10-2020	07-05-2019	10-06-2019	34	-
5	एनएजी-139	15-10-2018	20-11-2019	14-12-2018	25-11-2019	346	5
6	एनएजी-141	21-09-2018	29-01-2019	20-11-2018	29-01-2019	70	0
7	पीएन-48	23-07-2018	26-12-2018	21-09-2018	07-12-2018	77	-
8	एमयू-174	28-01-2020	29-10-2020	28-03-2020	05-07-2021	464	249
9.	एमयू-02	29-08-2018	23-10-2018	28-10-2018	31-12-2018	64	69
10.	एमयू-03	29-08-2018	23-10-2018	28-10-2018	31-12-2018	64	69
11.	एयू-106	12-12-2018	05-08-2019	10-02-2019	08-03-2019	26	-
12.	एम-82A	06-03-2019	30-07-2019	05-05-2019	27-05-2019	22	-
13.	पीएन-28	02-08-2018	07-03-2019	01-10-2018	13-12-2018	73	-
14.	पीएन-33	02-08-2018	07-03-2019	01-10-2018	13-12-2018	73	-
15.	पीएन-34	02-08-2018	03-06-2019	01-10-2018	13-12-2018	73	-
16.	पीएन-43	22-02-2019	20-07-2019	23-04-2019	03-07-2019	71	-
17.	पीएन-45	18-12-2018	28-03-2019	16-02-2019	27-05-2019	100	60
18.	एयू-L 1 एयू-118	14-03-2019	18-09-2019	13-05-2019	05-11-2019	176	48
	एयू-121	14-03-2019	18-09-2019	13-05-2019	18-09-2019	128	0
	एयू-122	14-03-2019	18-09-2019	13-05-2019	01-11-2019	172	44
	एयू-124	14-03-2019	18-09-2019	13-05-2019	18-09-2019	128	0
	एयू-125	14-03-2019	18-09-2019	13-05-2019	18-09-2019	128	0
19.	पीएन-153	15-12-2021	20-05-2022	13-02-2022	15-06-2022	122	26
20.	एनएसके-62A व B	21-08-2018	30-03-2019	20-10-2018	20-12-2018	61	-
21.	एमयू-170	27-01-2020	20-11-2020	27-03-2020	24-12-2020	272	34
22.	एयू-L2 व एयू-105	28-02-2019	07-03-2019	29-04-2019	07-06-2019	39	92
	एयू-107	28-02-2019	07-03-2019	29-04-2019	07-06-2019	39	92
	एयू-108	28-02-2019	07-03-2019	29-04-2019	17-06-2019	49	102
	एयू-110	28-02-2019	07-03-2019	29-04-2019	07-06-2019	39	92
	एयू-111	28-02-2019	07-03-2019	29-04-2019	07-06-2019	39	92
	एयू-112	28-02-2019	07-03-2019	29-04-2019	07-06-2019	39	92
	एयू-113	28-02-2019	07-03-2019	29-04-2019	10-06-2019	42	95
	एयू-114	28-02-2019	07-03-2019	29-04-2019	06-07-2019	68	121
23	एनएसके-56	18-08-2018	05-02-2019	17-10-2018	26-12-2018	70	-
24	एनएजी-147	10-05-2019	06-07-2019	09-07-2019	04-11-2019	118	121
	एनएजी-148	03-09-2018	11-12-2018	02-11-2018	04-05-2019	183	144

अ.क्र.	प्रकल्पाचे नाव	सीएची तारीख	नियुक्त तारीख	स्व.अ.च्या नियुक्तीची अंतिम नियत तारीख	स्व.अ.च्या नियुक्तीची तारीख	नियत तारखेपासून विलंब दिवसामध्ये	नियुक्त तारखेपासून विलंब दिवसामध्ये
25	एनएसके-165	17-03-2020	02-07-2020	16-05-2020	31-07-2020	76	29
26	पीएन-36	18-07-2018	14-01-2019	16-09-2018	22-11-2018	67	-
27	पीएन-38	14-08-2018	05-03-2019	13-10-2018	07-01-2019	86	-
28	एएम-83B	21-01-2019	27-06-2019	22-03-2019	08-07-2019	108	11
29	पीएन-25	20-07-2018	20-09-2018	18-09-2018	04-12-2018	77	75
30	पीएन-26	23-08-2018	20-09-2018	22-10-2018	26-12-2018	65	97
31	एमयू-04	06-09-2018	17-01-2019	05-11-2018	12-02-2019	99	26
32	एमयू-06	08-08-2018	10-01-2019	07-10-2018	12-01-2019	97	2
33	एयू-100B	13-08-2018	05-03-2019	12-10-2018	28-01-2019	108	-

परिशिष्ट 2.1.8

(संदर्भ: परिच्छेद 2.10.4; पृष्ठ 49)

सुरक्षा सल्लागारांच्या नियुक्तीमध्ये विलंब

अ. क्र.	प्रकल्पाचे नाव	सीएची तारीख	नियुक्त तारीख	एससीच्या नियुक्तीची अंतिम नियत तारीख	एससीच्या नियुक्तीची प्रत्यक्ष तारीख	नियत तारखेपासून नियुक्तिमध्ये विलंब	नियुक्त तारखेपासून एससीच्या नियुक्तिमध्ये विलंब
A	B	C	D	E	F	G	H
1.	एएम-77	15-09-2018	26-11-2018	14-12-2018	25-04-2019	132	150
2.	एनएसके-65	14-03-2019	15-04-2019	12-06-2019	16-04-2020	309	367
3.	एनएसके-68	24-08-2018	01-01-2019	22-11-2018	16-03-2019	114	74
4.	एनएजी-132	14-09-2018	05-01-2019	13-12-2018	22-05-2019	160	137
5.	एनएजी-136	15-10-2018	01-02-2019	13-01-2019	06-12-2019	327	308
	एनएजी-137	08-03-2019	28-10-2020	06-06-2019	06-12-2019	183	-327
6	एनएजी-139	15-10-2018	20-11-2019	13-01-2019	24-08-2020	589	278
7	एनएजी-141	21-09-2018	29-01-2019	20-12-2018	12-04-2019	113	73
8	पीएन-48	23-07-2018	26-12-2018	21-10-2018	20-02-2019	122	56
9.	एमयू-174	28-01-2020	29-10-2020	27-04-2020	09-06-2021	408	223
10	एयू-L2 एयू-105	28-02-2019	07-03-2019	29-05-2019	25-10-2019	149	232
	एयू-107	28-02-2019	07-03-2019	29-05-2019	25-10-2019	149	232
	एयू-108	28-02-2019	07-03-2019	29-05-2019	25-10-2019	149	232
	एयू-110	28-02-2019	07-03-2019	29-05-2019	25-10-2019	149	232
	एयू-111	28-02-2019	07-03-2019	29-05-2019	10-10-2019	149	232
	एयू-112	28-02-2019	07-03-2019	29-05-2019	10-10-2019	134	217
	एयू-113	28-02-2019	07-03-2019	29-05-2019	10-10-2019	134	217
	एयू-114	28-02-2019	07-03-2019	29-05-2019	25-10-2019	134	217
11	एएम-1 A	04-01-2019	26-03-2019	04-04-2019	13-05-2019	39	48
	एएम-1B	04-01-2019	26-03-2019	04-04-2019	13-05-2019	39	48
	एएम-1C	04-01-2019	26-03-2019	04-04-2019	13-05-2019	39	48
	एएम-1D	04-01-2019	26-03-2019	04-04-2019	13-05-2019	39	48
	एएम-1E	04-01-2019	26-03-2019	04-04-2019	13-05-2019	39	48
12	एनएसके-56	18-08-2018	05-02-2019	16-11-2018	07-02-2019	83	2
13	एनएजी-147	10-05-2019	06-07-2019	08-08-2019	06-12-2019	120	153
	एनएजी-148	03-09-2018	11-12-2018	02-12-2018	12-04-2019	131	122
14	पीएन-36	18-07-2018	14-01-2019	16-10-2018	05-03-2019	140	50
15	पीएन-38	14-08-2018	05-03-2019	12-11-2018	05-03-2019	113	0
16	एएम-83B	21-01-2019	27-06-2019	21-04-2019	16-03-2020	330	263
17	पीएन-25	20-07-2018	20-09-2018	18-10-2018	11-10-2021	1089	1117
18	पीएन-26	23-08-2018	20-09-2018	21-11-2018	03-06-2022	1290	1352
19	एमयू-04	06-09-2018	17-01-2019	05-12-2018	29-05-2019	175	132
20	एमयू-06	08-08-2018	10-01-2019	06-11-2018	29-05-2019	204	139
21	एयू-100B	13-08-2018	05-03-2019	11-11-2018	10-05-2019	180	66
22	एएम-82A	06-03-2019	30-07-2019	04-06-2019	06-08-2019	63	7

अ. क्र.	प्रकल्पाचे नाव	सीएची तारीख	नियुक्त तारीख	एससीच्या नियुक्तीची अंतिम नियत तारीख	एससीच्या नियुक्तीची प्रत्यक्ष तारीख	नियत तारखेपासून नियुक्तिमध्ये विलंब	नियुक्त तारखेपासून एससीच्या नियुक्तिमध्ये विलंब
23	पीएन-28	02-08-2018	07-03-2019	31-10-2018	18-02-2019	110	-
24	पीएन-32	11-09-2019	01-01-2020	10-12-2019	04-03-2020	85	63
25	पीएन-33	02-08-2018	07-03-2019	31-10-2018	27-03-2019	147	20
26	पीएन-34	02-08-2018	03-06-2019	31-10-2018	07-09-2019	311	96
27	पीएन-163	26-11-2019	26-05-2020	24-02-2020	10-07-2020	137	45
28	पीएन-43	22-02-2019	20-07-2019	23-05-2019	17-10-2019	147	89
29	एनएसके-62A व B	21-08-2018	30-03-2019	19-11-2018	28-05-2020	556	425

परिशिष्ट 3.1.1
(संदर्भ: परिच्छेद 3.1.7.2; पृष्ठ 58)
संमतीशिवाय चालणारे उद्योग

अ.क्र	क्षेत्रीय कार्यालयाचे नाव	उद्योगाचे नाव
1	नवी मुंबई	हॉटेल सनराईज रेसिडेन्सी, नवी मुंबई
2	नवी मुंबई	न्यू मेटल रिफायनरी, अरविंद ब्रदर, अरविंद अकंपाउंड, गणपती पाडा, दिघे, नवी मुंबई
3	नवी मुंबई	चंदन बँकवेट्स, नवी मुंबई
4	नवी मुंबई	एमजीएम रुग्णालय आणि संशोधन केंद्र, बेलापूर, नवी मुंबई
5	नवी मुंबई	इम्पीरियल बँकवेट हॉल, नवी मुंबई
6	नवी मुंबई	हॉटेल योगी एन्क्वियटिव्ह (टीआर भारी आणि सन्स)
7	नाशिक	श्रीजी डेव्हलपर्स (विस्टाकोर व्हेचर्स) सर्व्हे क्र. 52 अ आनंदवली, प्लॉट क्र. 1 ते 12, 21 ते 37 आणि 40 ते 42 A, नाशिक
8	नाशिक	बँकवेट आणि लॉनसह रेस्ट्रो" - द फाइव एलिमेंट्स
9	नाशिक	मनोहर गार्डन लॉन व बँकवेट
10	नाशिक	जनहित हॉस्पिटल, गोविंद नगर, नाशिक
11	नाशिक	सरिता प्लास्टिक, प्लॉट नं. B-28/29 कोपरगाव सहकारी औद्योगिक वसाहत, एमआयडीसी, अहमदनगर
12	नाशिक	सिव्हिल हॉस्पिटल, अहमदनगर
13	नाशिक	हॉटेल सेव्हन स्काय, नाशिक
14	नाशिक	हॉटेल सिटी प्राईड, नाशिक
15	नाशिक	हॉटेल सिल्व्हर पॅलेस, जळगाव
16	औरंगाबाद	जीएनआय इन्फ्रास्ट्रक्चर औरंगाबाद
17	औरंगाबाद	शासकीय कर्करोग रुग्णालय, औरंगाबाद
18	औरंगाबाद	प्रेसिडेंट (हॉटेल, बँकवेट व लॉन), औरंगाबाद
19	औरंगाबाद	हॉटेल ग्रँड इकोटेल, औरंगाबाद
20	औरंगाबाद	हॉटेल पंचवटी, औरंगाबाद
21	औरंगाबाद	मोहन उद्योग, एमआयडीसी-कृष्णूर, नायगाव, नांदेड;
22	औरंगाबाद	शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालय व रुग्णालय, विष्णुपुरी, नांदेड
23	औरंगाबाद	नांदेड ग्रामीण दंत महाविद्यालय व संशोधन केंद्र, नांदेड
24	औरंगाबाद	हॉटेल व्हीआयटीएस भारत बँकवेट हॉलसह, नांदेड
25	औरंगाबाद	हॉटेल सिटी प्राईड, नांदेड
26	औरंगाबाद	हॉटेल विसावा पॅलेस, नांदेड
27	औरंगाबाद	हॉटेल एम्बेसी इंटरनॅशनल, अंबेजोगाई रोड, लातूर
28	औरंगाबाद	गंगामाई कल्याण एसीआर प्रा. लि., जी. नंबर- 240, महालंग्या, चाकूर, लातूर
29	औरंगाबाद	थोरमोटे पाटील लॉन्स, (विवाह हॉल) महादेव नगर, औसा रोड, लातूर
30	औरंगाबाद	कस्तुराई मंगल कार्यालय, (विवाह हॉल) कातपूर रोड, लातूर
31	औरंगाबाद	द फर्न रेसिडेन्सी, परभणी
32	औरंगाबाद	जिल्हा सामान्य रुग्णालय, परभणी
33	औरंगाबाद	हॉटेल पीजी सन्स हॉटेल अँड रिसॉर्ट
34	कल्याण	सन इंडस्ट्रीज
35	अमरावती	ताज फ्रॉझन फूड्स
36	अमरावती	जीएमसी, अकोला
37	पुणे	जयवंत शुगर मर्यादित (वीट उत्पादन युनिट)
38	पुणे	मेफेअर एलिगंडा फेज II
39	पुणे	हॉटेल माधव इंटरनॅशनल
40	पुणे	हॉटेल ऐश्वर्या

परिशिष्ट 3.1.2
(संदर्भ: परिच्छेद 3.1.9.6; पृष्ठ 69)
संमती अटींचे अनुपालन न करणे

उणिवा	उद्योगांची संख्या
हरित पट्टा तयार न करणे	32
कार्यरत नसलेल्या एसटीपी/ईटीपीसह कार्यरत उद्योग	20
अवैज्ञानिक पद्धतीने पडलेला धोकादायक कचरा	27
इतर इंधनाऐवजी लाकूड इंधन वापरले	12
जमिनीवर आम्ल/तेल सांडले	03
एसटीपी/ईटीपीशिवाय कार्यरत उद्योग	06
केंद्रीय भूजल प्राधिकरणाच्या परवानगीशिवाय भूजल उपसा	08
फ्लो मीटर आणि स्वतंत्र ऊर्जा मीटरची स्थापना न करणे	27
90 दिवसांच्या निर्धारित मर्यादेपेक्षा जास्त कालावधीसाठी एचडब्ल्यू साठवणे	09
झेडएलडी साध्य झाले नाही	08
जमिनीवर/थेट नाल्यात सांडपाणी सोडले	19
ओसीईएमएस प्रदान केलेले नाहीत / जोडलेले नाहीत	04
आच्छादनाशिवाय गाळ सुकवण्याचा वाफा	04
कोळसा व फ्लाय राख अशास्त्रीय पद्धतीने उघड्यावर पडून असणे	02

परिशिष्ट 3.1.3

(संदर्भ: परिच्छेद 3.1.10.1; पृष्ठ 71)

सीईटीपीद्वारे औद्योगिक सांडपाण्याच्या सर्व मापदंडांची तपासणी करणे

अ.क्र.	रसायनांचे नाव	पर्यावरणावर परिणाम
1	अमोनिकल नायट्रोजन	जेव्हा अमोनिया पाण्यामध्ये उच्च पातळीवर असते, तेव्हा जलीय जीवांना विषारी पदार्थ पुरेशा प्रमाणात उत्सर्जित करणे कठीण होते, ज्यामुळे अंतर्गत ऊर्तीमध्ये विषारी पदार्थ तयार होतात आणि संभाव्य मृत्यू होतो.
2	क्लोरोबेन्झिन	अगदी कमी संहतनही जलचरांसाठी हानिकारक
3	फॉस्फेट	अगदी कमी संहतनही जैविक स्थितीसाठी हानिकारक
4	मरक्युरी	जैवसंचयनामुळे वरच्या शिकारी माशांमध्ये मरक्युरी जास्त प्रमाणात वाढू शकतो आणि मानवांवर व माशे खाणाऱ्यांवर त्याचा हानिकारक परिणाम होऊ शकतो.
5	हेक्साव्हॅलेंट क्रोमियम	क्रोमियम सागरी प्राण्यांसाठी विषारी आहे आणि यकृतासह त्यांच्या अनेक अवयवांना नुकसान पोहोचवू शकते.

(स्रोत -सीपीसीबी मार्गदर्शक तत्वे)

अ.क्र.	सीईटीपीचे नाव	जोडलेल्या उद्योगांची संख्या	जोडलेल्या उद्योगांचे प्रकार	तपासण्यासाठी आवश्यक असलेल्या मापदंडांची संख्या	तपासण्यासाठी आवश्यक असलेल्या मापदंडांपैकी तपासलेले मापदंड	न तपासलेल्या नियत मापदंडांची संख्या
1	चिखलोली मोरिवली ईटीपी अंबरनाथ	69	असेंद्रिय रसायने, फार्मास्युटिकल्स, रबर, डाई आणि डाई इंटरमीडिएट	30	18	12 (आर्सेनिक, बेन्झिन, बायो-एसे टेस्ट, कॅडमियम, क्लोरोबेन्झिन, कलर हेझेन युनिट, मॅगनीज, मिथिलीन क्लोराईड्स, फॉस्फेट, एसएआर, सल्फाइड, झाइलीन, तापमान)
2	एसीएमए सीईटीपी कं. सोसायटी लि	36	केमिकल, डाई आणि डाई इंटरमीडिएट, टेक्सटाईल, फूड, फार्मास्युटिकल्स	31	18	13 (आर्सेनिक, बेन्झिन, कॅडमियम, क्लोरोबेन्झिन, कलर हेझेन युनिट, कलर पीसीयू, मॅगनीज, मेथिलीन क्लोराईड्स, फॉस्फेट, एसएआर, सल्फाइड, टीडीएस, तापमान, झाइलीन, विरघळलेले घन)
3	बदलापूर सीईटीपी असोसिएशन	127	केमिकल्स, फार्मास्युटिकल्स, इलेक्ट्रोप्लेटिंग, डाई आणि डाई इंटरमीडिएट, फूड, टेक्सटाईल	38	23	15 (आर्सेनिक, बेन्झिन, बायो-असे चाचणी, कॅडमियम, क्लोरोबेन्झिन, कलरहेझेन युनिट, कलर पीसीयू, मॅगनीज, मेथिलीन क्लोराईड, फॉस्फेट, तापमान, एसएआर, एकूण धातू, ट्रायक्लोरोइथेन, ट्रायक्लोरोइथिलीन, झाइलीन)
4	कुरकुंभ पर्यावरण संरक्षण सहकारी ढोंड पुणे	27	रसायने, इलेक्ट्रोप्लेटिंग, फार्मास्युटिकल्स, कीटकनाशके	53	17	36 (2,4 डी, ऑटिमनी, आर्सेनिक, बेन्झिन, बेन्झिन हेक्साक्लोराईड्स, बायो-असे चाचणी, कार्बोनिन, क्लोरोबेन्झिन, कॉपर ऑक्सक्लोराईड, कॉपर सल्फेट, डीडीटी, डायमथोएट, एंडोसल्फान, फेनिटोथ्रियन, लोह, मॅलाथिऑन, मगनीज, मिथाईल पॅराथिऑन,

अ.क्र.	सीईटीपीचे नाव	जोडलेल्या उद्योगांची संख्या	जोडलेल्या उद्योगांचे प्रकार	तपासण्यासाठी आवश्यक असलेल्या मापदंडांची संख्या	तपासण्यासाठी आवश्यक असलेल्या मापदंडांपैकी तपासलेले मापदंड	न तपासलेल्या नियत मापदंडांची संख्या
						मेथिलीन क्लोराइड, नायट्रेट, पॅराक्वॅट, फेन्थोएट, फोरेट, फॉस्फेट, प्रोपोनिल, पायरेथ्रमस, एसएआर, सल्फाइड, सल्फर, तापमान, एकूण धातू, एकूण अवशिष्ट क्लोरीन, ट्रायक्लोरोइथेन, ट्रायक्लोरोइथिलीन, झाइलीन, झिंक, झिरम)
5	अतिरिक्त अमरावती औद्योगिक क्षेत्र	5	वस्त्रोद्योग	12	6	6 अमोनिकल नायट्रोजन, एकूण क्रोमियम, रंग पीसीयू, पेनोलिक कंपाऊंड, एसएआर, सुलहाइड्स

(स्रोत: एमपीसीबीने दिलेली माहिती)

परिशिष्ट 3.1.4

(संदर्भ: परिच्छेद 3.1.12.1.; पृष्ठ 74)

उद्योगांच्या बाबतीत सीए प्रमाणपत्राच्या आधारवर संमती शुल्क आकारणे (संमती शुल्काचे कमी प्रदान)

अ. क्र.	संमतीचा प्रकार	संमती जारी केल्याची तारीख	वैधता कालावधी	सीए प्रमाणपत्रानुसार संमतीमध्ये दर्शविलेली भांडवली गुंतवणूक (₹ लाखात)	प्रदान केलेले संमती शुल्क (₹ लाखात)	ताळेबंदा मध्ये दर्शविलेली भांडवली गुंतवणूक (₹ लाखात)	ताळेबंदानुसार संमती शुल्क (ताळेबंदामध्ये दर्शविल्यानुसार भांडवली गुंतवणूकीच्या 0.02% x वैधता कालावधी) (₹ लाखात)	संमती शुल्काचे कमी प्रदान (₹ लाखात)	टिप्पण्या
रतन इंडिया पॉवर लिमिटेड अमरावती									
1	कार्यचालन करण्यासाठी संमतीचे नूतनीकरण	09.09.2020	01.09.2020 ते 31.08.2021	758705	165.836	833790	166.758	0.92	
2	कार्यचालन करण्यासाठी संमतीचे नूतनीकरण	22.12.2021	01.09.2021 ते 31.08.2022	758705	151.741	833545	166.709	14.97	
रेमंड लक्झरी कॉटन लिमिटेड, नांदगाव पेठ, अमरावती									
3	कार्यचालन करण्यासाठी संमतीचे नूतनीकरण	29.07.2020	01.02.2020 ते 31.01.2023	24604	24.60	55869.70	33.52	8.92	
मेसर्स अल्काइल अमाइन केमिकल मर्यादित, कुरुकुंभ, पुणे									
4	कार्यचालन करण्यासाठी 1ली संमती (कार्यचालन करण्यासाठी विद्यमान संमतीच्या एकत्रीकरणास ह विस्तार)	02.02.2022	28.02.2023 पर्यंत (2 वर्षांसाठी प्रस्तावित परंतु प्रत्यक्षात 01 वर्षांसाठी मंजूर)	26766	1.5	34162	6.83	5.33	
एकूण बेरीज								30.14	

परिशिष्ट 3.1.5

(संदर्भ: परिच्छेद 3.1.12.2.; पृष्ठ 75)

पायाभूत सुविधा प्रकल्पामध्ये सीए प्रमाणपत्राच्या आधारे संमती शुल्क आकारणे (संमती शुल्काची कमी प्राप्ती)

अ. क्र.	उद्योगाचे नाव	एकूण प्रकल्प खर्च (₹ मध्ये)	एकूण संमती फी (लेखापरीक्षणद्वारे केलेली गणना) (₹ मध्ये) B च्या 0.02%	उद्योगाद्वारे प्रदान केलेली संमती फी (₹ मध्ये)	संमती फीचे कमी प्रदान (₹ मध्ये)
A	B	C	D	E	F=D-E
1	मेसर्स नॉलेज सिटी एज्युकेशन प्रायव्हेट लिमिटेड आणि ऑक्सफर्ड गोल्फ अँड रिसॉर्ट्स प्रायव्हेट लिमिटेड. मुळशी, पुणे	142937673100	28587535	7800000	20787535
2	मेसर्स रिव्हरव्ह्यू सिटी कन्स्ट्रक्शन लिमिटेड, गट क्रमांक 1160/2, ए/पी हवेली, पुणे-23	155362230800	31072446	2623220	28449226
3	नांदेड सिटी डेव्हलपमेंट अँड कन्स्ट्रक्शन कंपनी लिमिटेड, नांदेड गाव, हवेली, पुणे	77072929720	15414586	2118000	13296586
4	मेसर्स पेगासस प्रॉपर्टी प्रायव्हेट लिमिटेड (मेगापोलिस) राजीव गांधी इन्फोटेक पार्क-3, गाव मान आणि भोईरवाडी तालुका मुळशी जिल्हा-पुणे	12762653200	2552531	1401500	1151031
5	मेसर्स कॅलिडोस्कोप डेव्हलपर्स प्रायव्हेट लिमिटेड. एस. क्र. 125/5-201, 207, 208 गाव-भुगाव, ता. मुळशी, पुणे	31239036600	6247807	5132000	1115807
6	मेसर्स फ्लॅगशिप इन्फ्रास्ट्रक्चर (प्रा.) लि. हिंजेवाडी, ता. मुळशी, पुणे	20644535290	4128907	1529587	2599320
7	मेसर्स मगरपट्टा टाउनशिप डेव्हलपमेंट अँड कन्स्ट्रक्शन कंपनी लि.	59239017000	11847803	5720840	6126963
8	मेसर्स रुणवाल रिसिडेन्सी, इंटिग्रेटेड टाउनशिप, व्हिलेज उसरघर- एस एन. 4, 5, 6, 7 इ. घारीवली आणि सागाव	12366130976	2473226	1938000	535226
9	मेसर्स रुणवाल रिसिडेन्सी, इंटिग्रेटेड टाउनशिप, व्हिलेज उसरघर- एस एन. 4, 5, 6, 7 इ. घारीवली आणि सागाव	24488694088	4897739	4836840	60899
10	मेसर्स रीजन्सी निर्माण लि. "रिजेंसी अनंतम" व्हिलेज दावडी, डोंबिवली	12333213000	2466643	1440000	1026643
11	मेसर्स होरायझन प्रोजेक्ट्स प्रायव्हेट लि., उसरघर एस.एन. 17/1, 2, 3/A, 17/4 इ. संडपम, मानपाडा येथे उसरघर- संडपम ता- कल्याण, ठाणे	3655205192	731041	640560	90481
12	मेसर्स होरायझन प्रोजेक्ट्स प्रायव्हेट लि., उसरघर एस.एन. इ. मानपाडा उसरघर- संडपम ता. कल्याण, ठाणे	5380041900	1076008	818380	257628
13	मेसर्स रोनक कॉर्पोरेशन "रोनक शहर", गाव वाडेघर, S.N. 50/3/2, 3 इ. ता. कल्याण (प.), जि. ठाणे.	5582509667	1116502	1000000	116502
	एकूण		112612774	36998927	75613847

टीप: जिथे जमिनीचा अचूक सर्वेक्षण क्रमांक सापडला नाही, तिथे जवळच्या क्षेत्रासाठी उपलब्ध असलेल्या सिद्ध गणक दरानुसार किमान जमीन दर विचारात घेण्यात आला.

वरिष्ठ लेखापरीक्षा अधिकारी/प्रतिवेदन I

संक्षेपांचा गोषवारा	
संक्षेप	पूर्ण रूप
प्र.मा.	प्रशासकीय मान्यता
एबीपीसी	समायोजित बोली प्रकल्प खर्च
एसीएस	अतिरिक्त मुख्य सचिव
बीजी	बँक हमी
बीओडी	जैविक ऑक्सिजन मागणी
बीपीसी	बोली प्रकल्प खर्च
सीए	सवलत करार
सीएआर पॉलिसी	कंत्राटदाराचे सर्व जोखीम धोरण
मु.अ.	मुख्य अभियंता
सीईटीपी	सामाईक सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्रे
सीओडी	व्यावसायिक कार्यचालन तारीख
सीओडी	रासायनिक ऑक्सिजन मागणी
सीओएस	व्याप्तीत बदल
सीपीसीबी	केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळ
सीपीआय (आयडब्ल्यू)	ग्राहक किंमत निर्देशांक (औद्योगिक कामगार)
डीईसीसी	पर्यावरण व हवामान बदल विभाग
सा. बां.विभाग	सार्वजनिक बांधकाम विभाग
डीएलपी	दोष दायित्व कालावधी
डीपीआर	तपशीलवार प्रकल्प अहवाल
डीटीपी	मसुदा निविदा पत्र
ईसी	पर्यावरण मंजूरी
का.अ.	कार्यकारी अभियंता
ईएमपी	पर्यावरण व्यवस्थापन योजना
ईपीसी	अंदाजे प्रकल्प खर्च
ईटीपी	सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्रे
एफडी	वित्त विभाग
वि.वि.	क्षेत्र अधिकारी
जीएसटी	वस्तू व सेवा कर
एचएएम(हॅम)	हायब्रिड अॅन्युइटी मॉडेल
एचडब्ल्यू	धोकादायक कचरा
स्व.अ.	स्वतंत्र अभियंता
आयआरसी	इंडियन रोड काँग्रेस
केटीआयएल	कल्याण टोल इन्फ्रास्ट्रक्चर लिमिटेड
एलओए	कार्यादेश पत्र
एमए	सुसज्जता अग्रिम
एमएआयटीआरआय(मैत्री)	महाराष्ट्र उद्योग, व्यापार आणि गुंतवणूक सुविधा कक्ष
एमसीए	नमुना सवलत करार
प्र.जि.मा.	प्रमुख जिल्हा मार्ग
एमओईएफ व सीसी	पर्यावरण, वन व हवामान बदल मंत्रालय
एमपीसीबी	महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ

संक्षेप	पूर्ण रूप
एमपीआर	मासिक प्रगती अहवाल
एमपीडब्ल्यू मॅन्युअल	महाराष्ट्र सार्वजनिक बांधकाम नियमावली
एमएस	टप्पा
एमएसए	दशलक्ष मानक धुरा
प्र.रा.म.	प्रमुख राज्य महामार्ग
एनजीटी	राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण
राष्ट्रीय.म.	राष्ट्रीय महामार्ग
एनएचएआय	भारतीय राष्ट्रीय महामार्ग प्राधिकरण
का व दे.	कार्यचालन व देखभाल
ओसीईएमएस	ऑनलाइन सतत सांडपाणी देखरेख प्रणाली
ओडब्ल्यूसी	सॅद्रिय कचरा परिवर्तक
नि.वि.	नियोजन विभाग
पीआयएम	किंमत निर्देशांक बहुविध
पीपीपी	सार्वजनिक खाजगी भागीदारी
का.सु.	कार्यनिष्पादन सुरक्षा
प्र.स.	प्रधान सचिव
सा.बां.मं.	सार्वजनिक बांधकाम मंडळ
सा.बां.वि.	सार्वजनिक बांधकाम विभाग
सा.बां.प्र.	सार्वजनिक बांधकाम प्रदेश
आरएफपी	विनंती प्रस्ताव
आरओ	प्रादेशिक अधिकारी
आरओबी	उड्डाणपुल
आरओडब्ल्यू	मार्गाधिकार
आरआर	सिद्ध गणक
आरआरबीआयएस	जोखीम आधारित तपासणी व नमुना प्रक्रिया
एससी	सुरक्षा सल्लागार
एससी	सर्वोच्च न्यायालय
अ.अ.	अधीक्षक अभियंता
राज्य.म.	राज्य महामार्ग
एसपीव्ही	विशेष उद्देश वाहन
एसआरडीएफ	राज्य रस्ते विकास निधी
एसआरओ	उप-प्रादेशिक कार्यालये
एसएस	तरंगणारे घन
एसटीपी	सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्र
टीसीएस	ठराविक काटच्छेद
टीडीएस	एकूण विरघळलेले घन
टीओआर	संदर्भाच्या अटी
तां. मं.	तांत्रिक मंजूरी
द.व गु.नि. मं	दक्षता व गुणवत्ता नियंत्रण मंडळ
डब्ल्यूपीआय	घाऊक किंमत निर्देशांक
इंडएलडी	शून्य द्रव विसर्ग

© भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक
www.cag.gov.in

<https://cag.gov.in/ag/nagpur/en>

